

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ: ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΜΣ: ΝΕΩΤΕΡΗ & ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ**

ΘΕΜΑ:

**«Οι ελληνικές προσλήψεις της βουλγαρικής ρωσοφιλίας και
ρωσοφοβίας μετά το Συνέδριο του Βερολίνου (1878-1895)».**

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΚΑΟΥΝΑΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ

A.M.: 1115M034

ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ: ΑΝΔΡΕΑΣ ΛΥΜΠΕΡΑΤΟΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΑΘΗΝΑ, ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2017

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
• Εισαγωγή	4
• <u>Κεφάλαιο 1^ο</u> : Οι ρωσοβουλγαρικές επαφές και οι σχέσεις πριν και μετά το Συνέδριο του Βερολίνου:	
• 1α : Από την ελληνική στη ρωσική επιρροή: η ανάδυση του βουλγαρικού εθνικού κινήματος (19 ^{ος} αιώνας - 1878)	11
• 1β : Συνέδριο του Βερολίνου (1878)	18
• 1γ : Η σταδιακή επιδείνωση των ρωσο-βουλγαρικών σχέσεων μετά το Συνέδριο του Βερολίνου	22
• 1δ : Ο Στέφαν Σταμπολόφ και η πλήρης ρήξη με τη Ρωσία	33
• <u>Κεφάλαιο 2^ο</u> : Ελληνικές προσλήψεις της σχέσης πανσλαβισμού και βουλγαρικού εθνικού κινήματος και η εικόνα των Ελλήνων για τους Βούλγαρους μέχρι το Συνέδριο του Βερολίνου	51
• <u>Κεφάλαιο 3^ο</u> : Οι ελληνικές προσλήψεις της βουλγαρικής ρωσοφιλίας και ρωσοφοβίας μετά το Συνέδριο του Βερολίνου (1878-1895) :	
• 3α : Οι πρώτες ειδήσεις για την αυτόνομη Βουλγαρία στον ελληνικό τύπο (1878-1880) ένα ρωσικό προτεκτοράτο	56
• 3β : Το πραξικόπημα του Μπάττενμπεργκ στον ελληνικό τύπο	63
• 3γ : Η ρήξη Μπάττενμπεργκ-Τσάρου Αλέξανδρου Γ΄	65
• 3δ : Το πραξικόπημα της Ανατολικής Ρωμυλίας και η Ρωσία: η προσέγγιση της ελληνικής διπλωματίας	68
• 3ε : Το πραξικόπημα και η Ρωσία στον τύπο	74
• 3στ : Από την Ένωση στη βουλγαρική κρίση (1886-1887). Διπλωματία και τύπος	80
• 3ζ : Η Βουλγαρία του Σταμπολόφ: η οπτική του ελληνικού διπλωματικού σώματος και του αθηναϊκού τύπου	94
• 3η : Η Μακεδονική πολιτική του Σταμπολόφ	108
• 3θ : Από το μεσουράνημα μέχρι την πτώση. Ο δικτάτορας Σταμπολόφ και οι πιέσεις στην ελληνική μειονότητα	116

• 3ι: Η πτώση του Σταμπολόφ-Κυβέρνηση Στοϊλόφ	129
• 3κ: Η δολοφονία του Σταμπολόφ και η αποτίμηση της πορείας του στον ελληνικό τύπο	134
• Επίλογος	137
• Παράρτημα	143
• Βιβλιογραφία	157

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«...Η στιγμή επέστη να υψώσωμεν την φωνήν. Η παγκόσμιος αγανάκτησις κορυφούται. Υπάρχουσιν ώραι, καθ'άς η ανθρώπινη συνείδησις λαμβάνει του λόγου και διατάσσει τας κυβερνήσεις ν'ακούωσιν αυτής.

Αι κυβερνήσεις τραυλίζουνσιν απόκρισιν τινά. Απεπειράθησαν ήδη να ψελλίσωσι. Λέγουσι, μεγαλοποιούνται τα πράγματα.

Ναι, μεγαλοποιούσιν αυτά. Ουχί εν ολίγαις ώραις, αλλ' εν ημέραις εξωλοθρεύθη η πόλις του Βατακίου. Λέγουσιν, ότι επυρπολήθησαν διακόσια χωριά ενενήντα μόνον, και ότι υμείς καλείται χολέραν, είναι τύφος, πάσαι αι κόραι δεν επωλήθησαν τινές διέφυγον. Ωρχοτόμησαν δεσμώτας, αλλ' άλλους εκαρatóμησαν, όπερ καθιστά το γεγονός ήττον σκληρόν. Το μικρόν παιδίον όπερ λέγουσιν ότι ερρίφθη από μιας λόγχης εις άλλην, πράγματι εκαρφώθη εις μίαν μόνην.....».

Το ανωτέρω απόσπασμα περιλαμβάνεται στην «Διαμαρτύρηση» του Βίκτωρα Ουγκώ, γράφτηκε τον Αύγουστο του 1876, δημοσιεύτηκε στην γαλλική εφημερίδα «La Tribune» και αναδημοσιεύθηκε στην ελληνική εφημερίδα «Παλιγγενεσία», στις 28 Αυγούστου 1876 για να γνωστοποιήσει τα τραγικά γεγονότα που συνέβησαν μετά την Απριλιανή εξέγερση των Βουλγάρων το Μάιο του 1876 όπου στη Βόρεια Θράκη σφαγιάστηκαν χιλιάδες άτομα, λεηλατήθηκαν και πυρπολήθηκαν χωριά.

Η άγρια καταστολή της εξέγερσης, η οποία έγινε γρήγορα ζήτημα διεθνούς ενδιαφέροντος, απέδειξε ότι η Υψηλή Πύλη δεν είχε τις δυνατότητες να ανταποκριθεί στην υποχρέωση της διατήρησης της ειρήνης και του status quo, που αφορούσε τα κράτη που μετείχαν στο Concert Européen.

Οι εξελίξεις που θα ακολουθήσουν θα είναι καθοριστικής σημασίας για την έκβαση της Ανατολικής κρίσης του 1875-1878 και θα οδηγήσουν τόσο την Βουλγαρία όσο και την Ρωσία στην πραγματοποίηση των στόχων τους.

Η ιστορία της Ρωσίας πάντοτε συνδέθηκε με την Ανατολή, στοιχείο πολιτικού, εθνικού και θρησκευτικού προσδιορισμού. Για την Δυτική Ευρώπη ήταν ο «Άλλος» Ευρωπαίος. Ο Φιοντόρ Ντοστογιέφσκι και άλλες ηγετικές πνευματικές μορφές των Ορθοδόξων λαών την θεωρούσαν ηγέτιδα και προστάτιδα της ορθόδοξης πίστης, αφού, σύμφωνα με το δόγμα «Μόσχα – Τρίτη Ρώμη» παρέλαβε την σημαία της Ανατολής μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης. Παράλληλα

συνδέθηκε με την προοπτική του διαμελισμού της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και της απελευθέρωσης των Βουλγάρων και των άλλων χριστιανικών λαών.

Η Ρωσία, καθώς μέχρι και τον 18ο αιώνα επικρατούσε η αντίληψη ότι είχε έναν πολιτισμό αμφιβόλου ευρωπαϊκότητας, προσπάθησε να εξευρωπαϊστεί υιοθετώντας τα επιτεύγματα και τους νεωτερισμούς της Δύσης, φροντίζοντας παράλληλα να διατηρήσει την ιδιαιτερότητα και μοναδικότητά της στον ευρωπαϊκό χώρο. Έως και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα δεν ήταν το έθνος με την μοντέρνα μορφή του εθνισμού, γιατί εφάρμοζε το απολυταρχικό σύστημα που οι Τσάροι πίστευαν ότι ήταν όχι ένα καταπιεστικό σύστημα, όπως το αισθανόταν η ρωσική κοινωνία, αλλά σύστημα προς το συμφέρον όλων.

Ο Ντανιλέφσκι την ονόμαζε «Ανωμαλία στον Ρωμαιο-Γερμανικό κόσμο». Στην βάση της ρωσικής οντότητας κυριαρχούσαν αρκετές αρχές αντιφατικές με αυτές της Ευρώπης. Οι διανοούμενοι απέδιδαν αυτή τη διαφορά σ'έναν αγώνα ανάμεσα στον πολιτισμό της Δύσης με αυτόν της Ανατολής αλλά και στον φόβο της Δύσης για τυχόν επικράτηση της Ανατολής.

Οι διαφορετικές θέσεις και απόψεις για τις σχέσεις Δύσης-Ρωσίας απασχόλησαν ολόκληρο το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα και την ίδια τη Ρωσία, όπου βρέθηκαν αντιμέτωπα δύο ιδεολογικά ρεύματα, οι φιλοδυτικοί και οι σλαβόφιλοι. Κοινή πεποίθηση και των δύο ρευμάτων, αν και από διαφορετική αφετηρία, ήταν ότι η Ρωσία είχε μια ιδιαίτερη αποστολή και έναν ιδιαίτερο ρόλο να διαδραματίσει.

Η απομυθοποίησή της όμως ως υπερδύναμης που έγινε στον Κριμαϊκό πόλεμο, εμφάνισε όλα τα αδιέξοδα της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής της αυτοκρατορίας. Οι διανοούμενοί της χαρακτήρισαν την εικόνα της ως εθνική προσβολή- αφού παρουσιάστηκε ως ένας χάρτινος γίγαντας- και την ωθούσαν να ανακτήσει την χαμένη υπερηφάνεια της στηρίζοντας την ένωση και συνεργασία των Σλάβων.

Το σλαβονικό συνέδριο της Πράγας το 1848 είχε στρέψει την προσοχή της ρωσικής πολιτικής στο σλαβικό ζήτημα και στην «εθνική αφύπνιση» των σλαβικών λαών. Οι εθνικές κινητοποιήσεις των Σλάβων συνδέθηκαν με το πανσλαβιστικό κίνημα, που η Ελλάδα και Ευρώπη θεωρούσε επεκτατικό πανσλαβισμό και ταυτίστηκε με την αποικιοκρατική ιμπεριαλιστική ιδεολογία του ρωσικού κράτους και που η ρωσική ιντελιγκέντσια αποκαλούσε σλαβική ιδέα. Κατά την Άντα Διάλλα

«οι λόγοι του σλαβισμού ήταν να ανακαλυφθεί το ρωσικό έθνος και να διαφοροποιηθεί από το κράτος»¹.

Η ιδέα αυτή ήταν αναμενόμενο να βρει ανταπόκριση στα βαλκανικά έθνη, τα οποία ως ανίσχυρα χρειάζονταν την παρέμβαση μιας Μεγάλης Δύναμης προκειμένου να διεκδικήσουν την αυτονομία τους και την επιβίωσή τους στον ευρωπαϊκό χώρο. Το ρωσικό αυτοκρατορικό κράτος εκλαμβάνονταν ως σλαβικό και για τους Σλάβους ήταν το μόνο ανεξάρτητο ισχυρό κράτος που θεωρείτο Μεγάλη Δύναμη και που μαζί του τους συνέδεαν θρησκευτικοί και φυλετικοί δεσμοί. Την περίοδο του 19^{ου} αιώνα κατά την άποψη του E.J.Hobsbawm τα έθνη οικειοποιούντο τους συνειρμούς των συγγενικών και γειτονικών σχέσεων για να επιτύχουν τους στόχους τους.

Στην συγκυρία της Ανατολικής Κρίσης του 1875-1878 η Ρωσία εγκατέλειψε την συγκρατημένη στάση της επιδεικνύοντας αποφασιστικότητα στις βαλκανικές εξελίξεις στηρίζοντας τους Βούλγαρους. Μ' αυτό τον τρόπο εξυπηρετούσε τα στρατηγικά της συμφέροντα μη επιτρέποντας σ' άλλη δύναμη να διεκδικήσει το ρόλο της προστάτιδας και θα αποκτούσε την χαμένη στην Κριμαία υπερηφάνεια της. Η ρωσική κοινωνία έβλεπε την συμμετοχή των Ρώσων στην στήριξη των Σλάβων ως κάθαρση αλλά και ως υποχρέωση προς τους σλαβικούς λαούς. Ο Κ.Λεόντιεφ θεωρούσε *«πολιτιστικό χρέος της Ρωσίας να θέσει τέρμα στην εξάπλωση της δυτικής επιρροής προς την Ανατολή»*.

Ωθούσαν την Ρωσία να στηρίζει τους Σλάβους για να αποδυναμωθεί ο ευρωπαϊκός πολιτισμός και ο φιλελευθερισμός στους λαούς της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και να μη δημιουργηθούν κέντρα καθολικής και προτεσταντικής προπαγάνδας προστατεύοντας τους Ορθοδόξους από την αιρετική διδασκαλία.

Για τους Βούλγαρους η Ρωσία πάντοτε κατείχε μια ιδιαίτερη θέση και οι απόψεις «υπέρ» και «κατά» ήταν ένα θέμα που δίχαζε κοινωνία και πολιτικούς. Το γεγονός ότι χάρη στο Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877² απελευθερώθηκε η

¹ Άντα Διάλλα, *Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια, ιδεολογία και πολιτική στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2009, σ. 341.

² Ο ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1877-'78 ήταν μια σύγκρουση ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τον ορθόδοξο συνασπισμό της Ρωσίας με τη συμμετοχή Βουλγαρίας, Ρουμανίας, Σερβίας και Μαυροβουνίου. Στόχος της Ρωσίας ήταν η ανάκτηση των χαμένων εδαφών κατά τον Κριμαϊκό πόλεμο και η υποστήριξη των εθνικών κινημάτων των βαλκανικών εθνών. Η Ρωσία κατάφερε να έχει εδαφικά οφέλη όπως τις περιοχές του Κάρς του Βατούμ και της Νότιας Βεσσαραβίας. Η Ρουμανία, η Σερβία και το Μαυροβούνιο ανακήρυξαν επίσημα την ανεξαρτησία τους, και η Βουλγαρία επανιδρύθηκε ως αυτόνομη Ηγεμονία.

Βουλγαρία δημιούργησε φιλορωσικές διαθέσεις και αισθήματα ρωσοφιλίας. Υπήρξε όμως και η αντίθετη ιδεολογική τάση που τάχθηκε απέναντι στις ενέργειες της Ρωσίας και είδαν με φόβο και επιφύλαξη τις βλέψεις της.

Η βουλγαρική ιστοριογραφία έχει ασχοληθεί με την συγκεκριμένη περίοδο και τις προθέσεις της Ρωσίας. Οι Βούλγαροι ιστορικοί εμφανίζουν διχογνωμία απόψεων ως προς το σκοπό της παρέμβασης της Ρωσίας και αυτό γιατί οι αλλαγές των ισχυρών εξωτερικών επιρροών είχαν επιπτώσεις και στην ιστοριογραφία και επηρέασαν την «φιλία» ή «φοβία» κάποιων ιστορικών για τη συγκεκριμένη δύναμη.

Κάποιοι χαρακτηρίζουν την παρέμβαση ως δικαίωση της ρωσικής πολιτικής ενώ άλλοι υποστηρίζουν την άποψη ότι η Ρωσία κακώς αναμείχθηκε στο βουλγαρικό ζήτημα. Αναλυτικότερα: Ο Dimitur Kosev αναφέρεται σε επιθετικές προθέσεις της Ρωσίας σε αντίθεση με την Rama Bitsaeva Stoyanova, που θεωρεί ότι η Ρωσία δεν επιθυμούσε την ανάμειξη στα εσωτερικά θέματα της Βουλγαρίας.

Ο Dimitur Blagoev στο βιβλίο του «Μια συνεισφορά στην Ιστορία» (1906) ισχυρίστηκε ότι η συνδιαλλαγή με τη Ρωσία απορρίφθηκε γιατί η Ρωσία επιθυμούσε να μετατρέψει την Βουλγαρία σε ρωσική αποικία. Ο Vasil Kolarov, επαναστάτης και πολιτικός, αναλύοντας τις σχέσεις Ρωσίας και Βουλγαρίας δεν αποδέχεται την άποψη της αρνητικής επιθετικής ιμπεριαλιστικής πολιτικής της τσαρικής Ρωσίας στα Βαλκάνια και υποστηρίζει ότι η Ρωσία συνεισέφερε στην προοδευτική ανάπτυξη των Βαλκανίων απελευθερώνοντας τα νεανικά βαλκανικά έθνη ενεργώντας για την διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Οι λόγοι που οδήγησαν την βουλγαρική κοινωνία στην πόλωση γύρω από τη σχέση της με τη Ρωσία έχουν αποτελέσει αντικείμενο μελέτης στην βουλγαρική ιστοριογραφία. Ο Roumen Daskalov στο βιβλίο του - *“Debating the past from Stambolov to Zhivkov”* – επιχειρεί μια αναλυτική επισκόπηση της σχετικής ιστοριογραφίας προσπαθώντας να καταδείξει τις αιτίες διάσπασης των Βουλγάρων σε δύο στρατόπεδα.

Κατά τον Dimitur Kosev (1904-1996) η διάκριση σε ρεύματα ρωσόφιλων και ρωσόφοβων οφείλετο σε κοινωνικοοικονομικές αιτίες. Το ρωσόφιλο ρεύμα εξέφραζε τη μεγάλη εμπορική μπουρζουαζία αλλά είχε υποστηρικτές και από τη μεσαία αστική και αγροτική τάξη. Το ρωσόφοβο ρεύμα προτιμούσε το δυτικό προσανατολισμό, ταυτίστηκε με την αυστροφιλία και αγγλοφιλία και εξέφραζε την μεσαία μπουρζουαζία.

Άλλοι ιστορικοί θεώρησαν ως βασικές αιτίες για τον διαχωρισμό των ρευμάτων για μεν την ρωσοφιλία τις βαθιές ρίζες φιλίας και το αίσθημα ευγνωμοσύνης στον απελευθερωτή αλλά και την αγανάκτηση και αντίδραση ενάντια στις πολιτικές της καταπίεσης και της εκμετάλλευσης από την μεγαλοαστική τάξη. Για την στροφή προς την ρωσοφοβία κατέστησαν υπεύθυνο τον τσαρισμό. Ο Krustyu Rakovski διπλωμάτης και πολιτικός υποστήριξε ότι τα δυτικά φιλελεύθερα κράτη προωθούσαν την πρόοδο ενώ ο ρωσικός τσαρισμός ήταν η πιο αντιδραστική εξουσία της Ευρώπης.

Ο Anton Strashimirov, συγγραφέας (1872-1937) μεταχειρίστηκε την αντίθεση ρωσοφιλίας - ρωσοφοβίας ως μια σύγκρουση γενεών, δηλαδή μια κόντρα μεταξύ παλιού και καινούργιου και την απέδωσε παραστατικά με τις σχέσεις «πατεράδων και παιδιών». Χαρακτηριστικά περιγράφει ότι ενώ οι πατεράδες απέτιαν φόρο τιμής στον Τσάρο ελευθερωτή, τα παιδιά έδειχναν ενδιαφέρον για τις ρωσικές κοινωνικές μάχες που υπό την επίδραση του Μπακούνιν έγιναν νιχιλιστές κάτω από το δεσποτικό ρωσικό καθεστώς. Αυτοί που καταγράφηκαν ως χαρακτηριστικοί ρωσόφοβοι και θεωρούσαν εχθρό την τσαρική αυτοκρατορία ήταν οι παλιοί επαναστάτες του κύκλου του Hristo Botev που αποτελούν τις αντιπροσωπευτικές μορφές της βαλκανικής ρομαντικής επαναστατικής παράδοσης και οι περισσότεροι μορφωμένοι Βούλγαροι που κρατούσαν στάση επιφυλακτική για τις προθέσεις της Ρωσίας.

Η σχέση των Βουλγάρων με τη Ρωσία έχει σχολιασθεί και στην σύγχρονη ελληνική ιστοριογραφία, όπως για παράδειγμα η στροφή των Βουλγάρων διανοουμένων από την ελληνική στη ρωσική επιρροή (από τον Ανδρέα Λυμπεράτο), οι πρώτες αντιδράσεις των Ελλήνων στην ανάδυση του βουλγαρικού εθνικισμού και η θεώρησή του ως απόρροια του πανσλαβισμού (από τον Αλέξη Πολίτη), η σχέση πανσλαβισμού και βουλγαρικού εθνικισμού μέχρι το συνέδριο του Βερολίνου (από τον Παρασκευά Ματάλα και από την Έλλη Σκοπετέα). Την σχέση Βουλγάρων και Ρωσίας έχει σχολιάσει ο Σπυρίδων Σφέτας αλλά και ο Βασίλης Κ.Γούναρης. Η Λίνα Λούβη αναφέρεται στις βουλγαρικές προσλήψεις της περιόδου μέσα από τον σατιρικό τύπο³.

³ Βλέπε Α.Λυμπεράτος, *Οικονομία, Πολιτική και Εθνική ιδεολογία, η διαμόρφωση των εθνικών κομμάτων στη Φιλιππούπολη του 19^ο αιώνα*, Ηράκλειο, 2009 (κεφ. 4 και 7, σσ. 159-226 και 361-394), Αλέξης Πολίτης «Οι Βούλγαροι με τα μάτια των Ελλήνων. Αλλαγές της οπτικής από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα», στα *Βαλκάνια, εκσυγχρονισμός, ταυτότητες, ιδέες*,_Ηράκλειο, 2014, σσ. 355-369,

Το ακριβές θέμα της μελέτης μου είναι «Οι ελληνικές προσλήψεις της βουλγαρικής ρωσοφιλίας και ρωσοφοβίας μετά το Συνέδριο του Βερολίνου». Θέμα μεγάλης σημασίας για τους Έλληνες αφού σχετίζεται άμεσα με την επεκτατική πολιτική της Ελλάδας.

Η εργασία συγκροτείται από τρία κεφάλαια.

Το πρώτο κεφάλαιο δομείται από τέσσερις ενότητες όπου στην πρώτη ενότητα αναλύονται οι προσπάθειες των Βουλγάρων διανοουμένων να αποκοπούν από την Ελληνική παιδεία και το Πατριαρχείο δεχόμενοι την ρωσική επιρροή.

Στη δεύτερη ενότητα εξετάζεται το Συνέδριο του Βερολίνου με προσεγγίσεις Ελλήνων ιστορικών και πολιτικών.

Στην τρίτη ενότητα γίνεται αναφορά στην οργάνωση του Βουλγαρικού κράτους, στα κόμματα και στα προβλήματα συνεργασίας που δημιουργήθηκαν ανάμεσα στον ηγεμόνα, τα κόμματα και τους Ρώσους εκπροσώπους με αποτέλεσμα να επιδεινωθούν σταδιακά οι ρωσοβουλγαρικές σχέσεις.

Στην τέταρτη ενότητα καταγράφονται οι προσπάθειες του Σταμπολόφ να εκσυγχρονίσει και να δώσει κύρος στην ηγεμονία με κάθε μέσον, αλλάζοντας προσανατολισμό στρεφόμενος προς τη Δύση και διακόπτοντας τις σχέσεις με τη Ρωσία.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται η εικόνα που είχαν οι Έλληνες πριν το Συνέδριο του Βερολίνου για τους Βούλγαρους, οι σχέσεις πανσλαβισμού και βουλγαρικού κινήματος και οι λόγοι που οδήγησαν στην σταδιακή αλλαγή της αρχικής εικόνας.

Στο τρίτο κεφάλαιο παρατίθενται οι σχολιασμοί άρθρων των εφημερίδων «Πρωΐα» και «Ωρα» για το συγκεκριμένο θέμα καθώς και οι διπλωματικές ανταποκρίσεις των Ελλήνων διπλωματών, που συγκέντρωσα μέσω της έρευνάς μου.

Το υλικό που επεξεργάστηκα συλλέχθηκε μετά από έρευνα του αρχείου του Στέφανου Δραγούμη στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη αλλά και των αρχείων του Υπουργείου Εξωτερικών, καθώς και από άρθρα και αναδημοσιεύσεις των

Παρασκευάς Ματάλας, *Έθνος και Ορθοδοξία. Οι περιπέτειες μιας σχέσης. Από το «Ελλαδικό» στο Βουλγαρικό Σχίσμα*, Ηράκλειο, 2003 και Έλλη Σκοπετέα, *Το πρότυπο βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα» (1830-1880)*, Αθήνα, 1988, Σπυρίδων Σφέτας, *Ελληνοβουλγαρικές Αναταράξεις 1880-1908*, Αθήνα, 2008 και Βασίλης Κ. Γούναρης *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων από τον Διαφωτισμό έως τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Αθήνα, 2007. Λίνα Λούβη, *Περιγέλωτος Βασίλειον, οι σατιρικές εφημερίδες και το εθνικό ζήτημα 1875-1886*, Αθήνα, 2002.

εφημερίδων⁴ του δικομματικού ελληνικού τύπου της περιόδου συγκεκριμένα της Τρικουπικής “Ωρας” και της Δηλιγιαννικής “Πρωΐας”. Ο λόγος που επέλεξα τις ανωτέρω εφημερίδες οφείλεται στο ότι εκπροσωπούσαν τον δικομματισμό της περιόδου και ως εκ τούτου σχετίζονταν με πολιτικές δυνάμεις που εξέφραζαν και επίσημες πολιτικές θέσεις της Ελλάδας.

Μέσα από την έρευνα θα αναδειχθούν οι διακυμάνσεις της ρωσοφιλίας και της ρωσοφοβίας μετά το Συνέδριο του Βερολίνου στον βουλγαρικό χώρο και οι αιτίες που οδήγησαν τους Βούλγαρους διανοούμενους και πολιτικούς να επιθυμούν την απεξάρτησή τους από την ρωσική επιρροή καθώς και γιατί διακόπησαν οι ρωσοβουλγαρικές σχέσεις.

Η διακοπή λειτουργίας της εφημερίδας “Ωρα” τον Νοέμβριο του 1889 δεν έδωσε την δυνατότητα για το διάστημα 1890-1895 να έχω στοιχεία και από τις δύο εφημερίδες αλλά μονομερείς προσλήψεις.

Αυτό που διαπίστωνα είναι ότι οι εφημερίδες αρκούντο πολλές φορές σε αναδημοσιεύσεις άρθρων ξένων εφημερίδων τα οποία σπάνια σχολίαζαν, καθώς και ότι δεν ήταν εύκολη η ταυτοποίηση των ξένων εφημερίδων ως προς την χώρα προέλευσης.

Για κάποια σημαντικά θέματα (όπως η εκθρόνιση Μπάττενμπεργκ και ο θάνατος του Σταμπολόφ) που δεν παρέθεταν σχόλια οι ανωτέρω εφημερίδες εξέθεσα άρθρα της εφημερίδας «Ακρόπολις».

Για να ολοκληρωθεί αυτή η εργασία σημαντική ήταν η συμβολή του επιβλέποντος συμβούλου μου κ. Ανδρέα Λυμπεράτου, τον οποίο και ευχαριστώ θερμά.

⁴ Η “Ωρα”. Ήταν καθημερινή, τετρασέλιδη εφημερίδα, δίστηλη μικρού σχήματος και όργανο του “Πέμπτου Κόμματος” του Χαρίλαου Τρικούπη. Εκδόθηκε 10 Νοεμβρίου 1875 και λειτούργησε έως 9 Νοεμβρίου 1889. Χαρακτηριζόταν ως πολιτική εφημερίδα, αφού ασχολείτο με το πολιτικό δελτίο. Τα άρθρα της ήταν αυστηρά και ανυπόγραφα με κύριους αρθρογράφους τους Εμμανουήλ Ροΐδη, Χαρίλαο Τρικούπη και Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο.

Η “Πρωΐα”. Ήταν μια καθημερινή, τετρασέλιδη αρχικά δίστηλη εφημερίδα μέχρι και το 1902, όπου και έγινε τετράστηλη και ήταν όργανο του “Εθνικού Κόμματος” του Δηλιγιάννη. Από το 1902 έφερε τον υπότιτλο “Εφημερίς Καθημερινή κοινωνική και πολιτική”. Είχε εκδοθεί το 1879 και λειτούργησε έως και το 1905. Ήταν αυστηρή τόσο στην εμφάνιση όσο και στην αρθρογραφία με έμφαση στα πολιτικά άρθρα.

Τα στοιχεία ελήφθησαν από την *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου (1784-1974)*, Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών Τόμοι Γ, Δ, 2008.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: Οι ρωσοβουλγαρικές επαφές και οι σχέσεις πριν και μετά το Συνέδριο του Βερολίνου

1α: Από την ελληνική στη ρωσική επιρροή: η ανάδυση του βουλγαρικού εθνικού κινήματος (19^{ος} αιώνας - 1878)

Η σταδιακή συρρίκνωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά τον 19^ο αιώνα, απόρροια σε μεγάλο βαθμό της παρηκμασμένης οικονομίας της και της αναγκαστικής εξάρτησής της από τις Μεγάλες Δυνάμεις, υπήρξε αποτέλεσμα των εθνικιστικών αντιπαραθέσεων, πυροδοτώντας με την σειρά της τους εθνικιστικούς ανταγωνισμούς.

Οι ιδεολογικές αντιπαραθέσεις που αναπτύχθηκαν συνδέονταν εν τέλει με αντίπαλα γεωπολιτικά και πολιτικά σχέδια. Η ανάπτυξη του εθνικισμού και των εθνικών κινήματων κατά τον 19^ο αιώνα επέφεραν σημαντικές αλλαγές στην ιδεολογία των βαλκανικών πληθυσμών και οδήγησαν τελικά στη δημιουργία των βαλκανικών εθνικών - κρατών.

Για να επιτευχθεί η εθνική συγκρότηση των βαλκανικών λαών, προηγήθηκε η διάδοση της εθνικιστικής ιδεολογίας, που βασίστηκε σε επιρροές δυτικών προτύπων και οι οποίες ήταν διαφορετικές για το κάθε έθνος, ως προς τον χρόνο και τον τρόπο πρόσληψης⁵.

Η διάδοση της βουλγαρικής εθνικής συνείδησης ακολούθησε μια περίοδο πολιτιστικής αφύπνισης⁶, αναπτύχθηκε δε καθυστερημένα σε σχέση με την διάδοση της ελληνικής εθνικής συνείδησης.

Οι ιστορικοί έχουν αναφερθεί αναλυτικά στους εξωγενείς και ενδογενείς παράγοντες, στους οποίους οφειλόταν η καθυστέρηση της διάδοσης της

⁵ Οι βαλκανικοί εθνικισμοί, δευτερογενείς εθνικισμοί αποκαλούμενοι κατά τον Παντελή Λέκκα, έχοντας ως πρότυπο τους πρωτογενείς εθνικισμούς της Ευρώπης (αγγλικό και γαλλικό) είχαν απελευθερωτικό χαρακτήρα με απώτερο στόχο ένα ανεξάρτητο εθνικό κράτος. Αν και παγκοσμίως οι εθνικισμοί αποτελούν έκφραση μιας ιδεολογίας με κοινές σταθερές δεν εκδηλώνονται ταυτόχρονα, ούτε έχουν την ίδια επιτυχία. Παντελής Λέκκας. *Η εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*. Τέταρτη Έκδοση, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2011, σελ. 78.

⁶ Κατά τον Miroslav Hroch για να ολοκληρωθεί ένα εθνικό κίνημα από το σημείο εκκίνησης μέχρι την επιτυχή έκβασή του, περνά από τρεις δομικές φάσεις που ήταν ανάλογο με το βαθμό εθνικής συνείδησης της εθνοπολιτισμικής ομάδας. Η σχετική προτεραιότητα και ο χρόνος εμφάνισης των τριών ομάδων αιτημάτων α) εθνική κουλτούρα, β) πολιτική αυτοδιάθεση, γ) κοινωνική δομή, διαφέρει σε κάθε περίπτωση. Κατατάσσει το εθνικό κίνημα τόσο της Βουλγαρίας όσο και της Ελλάδας στον τρίτο τύπο των εθνικών κινήματων της Ευρώπης με τη μορφή ένοπλης εξέγερσης που περιορίστηκε στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και εμφανίστηκε πριν την καθιέρωση μιας συνταγματικής τάξης. Miroslav Hroch «Από το εθνικό κίνημα στην εθνική ολοκλήρωση» στο *Εθνικό κίνημα και Βαλκάνια*, Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο, 1996, σσ. 23-27.

εθνικιστικής ιδεολογίας στους Βούλγαρους, καθώς και στον ρόλο που διαδραμάτισε η ελληνική παιδεία και το Φανάρι σε αυτή την καθυστέρηση.

Παρά όλα αυτά και παρά την ελληνοβουλγαρική εθνικιστική αντιπαράθεση, ένα μέρος της βουλγαρικής ιστοριογραφίας και ιδιαίτερα ο Ιβάν Σισμάνοφ, Βούλγαρος ιστορικός, μίλησε μετά το 1878 για τον θετικό ρόλο των ελληνικών γραμμάτων στην βουλγαρική ιστορία. Η βουλγαρική διανόηση στηρίχθηκε στην ελληνική πρόσληψη και εφαρμογή των ιδεών του Διαφωτισμού στο βαλκανικό χώρο. Πολλοί Βούλγαροι ήταν μαθητές της Αθωνιάδος Σχολής όπου δίδασκε ο Ευγένιος Βούλγαρης και σπούδαζαν στις Ακαδημίες των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών, όπου δίδασκαν οι Ιώσιππος Μοισιόδακας, Γρηγόριος Κωνσταντάς κ.α.⁷

Στην Άνδρο, κοντά στον Θεόφιλο Καΐρη μαθήτευσε ο πρωτεργάτης του βουλγαρικού εκκλησιαστικού κινήματος Ιλαρίων Μακαριουπόλεως. Από τα έργα του Δημητρίου Δάρβαρη και του Αδαμάντιου Κοραή εμπνεύστηκαν ο Νεόφυτος Μπόζβελι και ο Κωνσταντίνος Φωτεΐνοφ. Μάλιστα ο Κωνσταντίνος Φωτεΐνοφ πριν γνωρίσει τον Βολταίρο, τον Νιούτον και τον Σπινόζα δέχτηκε τις επιρροές της μεταφυσικής του Ψαλίδα⁸.

Οι Βούλγαροι λόγιοι, ελλείψει βουλγαρικών σχολείων φοίτησαν στα ελληνικά σχολεία, έμαθαν την ελληνική γλώσσα και είχαν Έλληνες δασκάλους από τους οποίους δεν δέχτηκαν μόνο την ελληνική επίδραση, αλλά υιοθέτησαν ακόμη και το όνομα «Ρωμαίος» θέλοντας να ταυτίσουν τον εαυτό τους με την υψηλή κουλτούρα του Ορθόδοξου μιλλέτ και τους πολιτισμένους και μορφωμένους φορείς τους, απαρνούμενοι το όνομα «Βούλγαρος» που παρέπεμπε στη χαμηλή κουλτούρα στους κόλπους του μιλλέτ και σήμαινε τον χωριάτη, τον άξεστο και τον απαίδευτο.

Το μεγαλύτερο μέρος των ελληνοσπουδαγμένων της βουλγαρικής διανόησης μέσα από την ελληνική παιδεία απέκτησε μια αντιφατική σχέση με τον ελληνικό εθνικισμό. Τον «αφομοίωσαν», τον ακολούθησαν ως πρότυπο ως ένα σημείο, αλλά οι περισσότεροι στράφηκαν εναντίον του⁹. Προσλαμβάνοντάς τον αρνητικά ήταν

⁷ Νάντια Ντάνοβα, «Ο Ελληνικός διαφωτισμός και η πρόσληψη των ιδεών του Διαφωτισμού στον βουλγαρικό χώρο» στο *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην εποχή του Διαφωτισμού και στον 20^ο αιώνα*, τόμος Α, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2007, σ.310.

⁸ Νάντια Ντάνοβα, «Ο Ελληνικός διαφωτισμός.....», *ό.π.*, σ.311.

⁹ Παρασκευάς Ματάλας, *Έθνος και Ορθοδοξία, Οι περιπέτειες μιας σχέσης, από το «Ελλαδικό» στο Βουλγαρικό σχίσμα*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2003, σ.192.

Μέχρι τότε στην εθνική αφήγηση δεν έχει θέση μια θετική εικόνα του άλλου και μάλιστα όταν ο άλλος προηγείται τόσο οικονομικά όσο και στην διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας. Η διαδικασία διαμόρφωσης της εθνικής ταυτότητας των Βουλγάρων απαίτησε να κατασκευαστεί η αρνητική εικόνα του άλλου με τον οποίο γίνεται η σύγκριση (υποχρεωτική φάση της διαδικασίας αυτής) για

αντίθετοι με την ελληνοποίησή τους, τον θεώρησαν το αντίπαλο δέος του βουλγαρικού εθνικισμού και πρότειναν ως λύση την αποκοπή¹⁰ τους από την ελληνική παιδεία όσο και την απόσχισή τους¹¹ από το Πατριαρχείο.

Οι περισσότεροι λόγιοι είτε ανήκαν στους επαναστάτες είτε στους μετριοπαθείς, υποστήριζαν ότι έπρεπε να απαλλαγούν όχι μόνο από τον οθωμανικό ζυγό αλλά και από την γραικομανία¹² και το ελληνικό στοιχείο που το αποτελούσε ο ελληνικός κλήρος και τα ελληνικά σχολεία στις ελληνικές κοινότητες της Ανατολικής Ρωμυλίας, στις παράλιες πόλεις του Ευξείνου Πόντου και στην Φιλιππούπολη¹³, προκειμένου να επιτύχουν την εθνική αφύπνισή τους.

Η μεταστροφή από την ελληνική παιδεία στην ρωσική, που παρουσιάστηκε στη δεκαετία του 1830, αλλά κορυφώθηκε σταδιακά από την δεκαετία του 1840 έως και την δεκαετία του 1860 και οδήγησε την ελληνική παιδεία σε ύφεση, οφείλεται σε πολλούς παράγοντες ένας εκ των οποίων η γέννηση της σλαβολογίας, η οποία εντάθηκε μετά την έκδοση του έργου του Ουκρανού Γιούρι Βενελίν, με τον τίτλο «Οι αρχαίοι και σημερινοί Βούλγαροι στις πολιτικές, λαογραφικές, ιστορικές και θρησκευτικές σχέσεις τους με τη Ρωσία».

Η Ρωσία προκειμένου να επιτύχει αύξηση της επιρροής της στην Εγγύς Ανατολή – υποστηρίζοντας τον μεσσιανικό της ρόλο – στράφηκε προς τους σλαβικούς λαούς της βαλκανικής και ιδιαίτερα τη Βουλγαρία, εφαρμόζοντας την

να αποδειχτεί ότι είμαστε καλύτεροι (Νάντια Ντάνοβα, «ο Ελληνικός διαφωτισμός και η πρόσληψη των ιδεών του Διαφωτισμού στον βουλγαρικό χώρο», στο *Ο Ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην εποχή του Διαφωτισμού και στον 20^ο αιώνα*, τόμος Α', Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2007, σ. 309).

¹⁰ Πρόσφατες μελέτες για τον προσδιορισμό της «βουλγαρικής πολιτιστικής ταυτότητας» απέδειξαν ότι η γλώσσα και η θρησκεία εντοπίζονται «στον πυρήνα της εθνικής ταυτότητας» σ'ένα μείγμα ιδεαλισμού με στοιχεία από βιολογίζουσες νιτσεϊκές και ρατσιστικές αντιλήψεις του 19^{ου} αιώνα, Αγγελική Κωνσταντακοπούλου, «Εθνικός και Εθνοτικός Λόγος. Συγκλίσεις και αποκλίσεις», στο Β' τόμο πρακτικών της *Ιστοριογραφίας της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002* από το Δ' Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών, Επιμέλεια Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη – Τριαντάφυλλου Ε' Σκλαβενίτη, Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών 2004, σ.295.

¹¹ Διεκδκούσαν μια ανεξάρτητη εκκλησία προβάλλοντάς την όχι ως νέα επαναστατική διεκδίκηση αλλά σαν αποκατάσταση της διασαλευθείσας τάξης από τις ραδιουργίες του γραικικού κλήρου. Από το 1767 είχε καταργηθεί και ενσωματωθεί στο Οικουμενικό Πατριαρχείο η δημιουργηθείσα από τον Ιουστινιανό «Η Αρχιεπισκοπή πρώτης Ιουστινιανής Αχρίδος και πάσης Βουλγαρίας» με συνέργεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Παρασκευάς Ματάλας, ό.π., σσ. 172-173.

¹² Γραικομανία αποκαλείτο η μανία για εξελληνισμό. Γραικομάνοι ήταν οι εξελληνισμένοι Βούλγαροι, που στη Φιλιππούπολη ονομάζοντο «γκουντίλοι» επειδή μιλούσαν τα «γκουντιλικά» μεικτή γλώσσα, αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης γλωσσικών παραλλαγών βουλγαρικής και ελληνικής γλώσσας.

¹³ Η πρώτη δημόσια αντιπαράθεση των δύο εθνικισμών έγινε το 1851 για το σχολείο της Φιλιππούπολης όταν οι εθνικισμοί βρίσκονταν στο αρχικό στάδιο της εξέλιξής τους και στο πλαίσιο των τοπικών αντιπαλοτήτων. Ανδρέας Κ.Λυμπεράτος, *Οικονομία, Πολιτική και Εθνική Ιδεολογία. Η διαμόρφωση εθνικών κομμάτων στην Φιλιππούπολη τον 19^ο αιώνα*, Ηράκλειο Κρήτης: ΠΕΚ, 2009, σ. 361.

πολιτική της εκπολιτιστικής¹⁴ επιρροής χορηγώντας υποτροφίες, δωρεάν βιβλία και οικονομικές ενισχύσεις σε Βούλγαρους φοιτητές μέσω των πανσλαβιστικών κύκλων¹⁵.

Βούλγαροι διανοούμενοι, που φοίτησαν σε ρώσικα πανεπιστήμια, αλλά και έμποροι, κληρικοί και θεολόγοι θα γίνουν οι μεταφορείς του ρώσικου πολιτισμού στο βουλγαρικό χώρο. Οι περισσότεροι απ' αυτούς, ελληνοσπουδαγμένοι, θερμοί υποστηρικτές της ελληνικής παιδείας αρχικά γνώστες της ελληνικής γλώσσας στην πορεία, «αποστάτησαν» και κάτω από την ρωσική επιρροή, στράφηκαν στην ενίσχυση της βουλγαρικής παιδείας και την ίδρυση βουλγαρικών σχολείων. Αυτοί οι διανοούμενοι με τις ριζοσπαστικές ιδέες θα αναπτύξουν τον βουλγαρικό εθνικισμό και θα συνδέσουν το μέλλον του έθνους με την ρωσική πολιτική. Ανάμεσά τους και οι πρωτοπόροι¹⁶ της βουλγαρικής αναγέννησης Βασίλ Απρίλοφ και Νάιντεν Γκέροφ, θερμοί υποστηρικτές της ανάπτυξης της παιδείας στη βουλγαρική γλώσσα.

Και στο εκκλησιαστικό ζήτημα η Βουλγαρία θα δεχθεί την επιρροή της Ρωσίας και ειδικά των πανσλαβιστικών της κύκλων, που σε ρόλο υπερασπιστή της Ορθοδοξίας θα επιδιώξουν να καθοδηγήσουν¹⁷ το βουλγαρικό¹⁸ εκκλησιαστικό

¹⁴ Την «εκπολιτιστική επιρροή» είχαν υιοθετήσει και τα Δυτικά Ευρωπαϊκά κράτη του 19^{ου} αιώνα και ιδίως η Μεγάλη Βρετανία, που με στόχο την επεκτατική αποικιοκρατική της πολιτική, στηριζόμενη στην ιδεολογία της πολιτισμικής και φυλετικής ανωτερότητας προσπαθούσε να εισαγάγει τους λαούς στους κόλπους της πολιτισμένης κοινωνίας. Και το ελληνικό έθνος πιστεύοντας στην πολιτιστική ανωτερότητά του και την ευγενική καταγωγή του επιθυμούσε να «εκπολιτίσει εκ νέου την Ανατολή».

¹⁵ Ο Αλέξανδρος Έξαρχος, ακτιβιστής πρωτεργάτης του βουλγαρικού κινήματος με διασυνδέσεις με τη ρωσική πρεσβεία μετά την μεταστροφή του προς την ρωσική πολιτική εγκαίνιασε μια ενεργό πολιτική προστασίας των Βουλγάρων, δηλ. την διαχείριση οικονομικής βοήθειας που προσέφερε ο Τσάρος για ίδρυση σχολείων και ανέγερση εκκλησιών. Ανδρέας Κ. Λυμπεράτος, ..., ό.π. σελ. 349. Αυτό που πρέπει να σημειωθεί επίσης είναι ότι η Σλαβική Φιλανθρωπική Εταιρεία ιδρυθείσα το 1858, με σκοπό την υποστήριξη των συμφερόντων του Πανσλαβισμού χορηγούσε υποτροφίες για να σπουδάσουν Βούλγαροι φοιτητές στη Ρωσία με την πρεσβεία της οποίας είχε στενούς δεσμούς. Αυτό όμως δεν σήμαινε ότι οι φοιτητές γίνονταν οπωσδήποτε πανσλαβιστές, αφού πολλοί ερχόμενοι σ'επαφή με την ριζοσπαστική νεολαία και τις επιρροές των συγγραφέων Πισάρεφ, Τσερντισέφσκι και Χέρντzen, οδηγήθηκαν στην υιοθέτηση της ριζοσπαστικής ευρωπαϊκής ιδεολογίας (Barbara Jelavich, *Ιστορία των Βαλκανίων 18^{ου}-19^{ου} αιώνας*, τεύχος Ι, Αθήνα: εκδόσεις Πολύτροπον, 2006, σ. 532).

¹⁶ Τόσο ο Βασίλ Απρίλοφ, ιδρυτής του πρώτου βουλγαρικού σχολείου στην γενέτειρά του Γκάμπροβο, όσο και ο συνεχιστής του έργου του Νάιντεν Γκέροφ, ένας από τους σπουδαιότερους λόγιους του 19^{ου} αιώνα αλλά και πρωτεργάτης του βουλγαρικού εθνικού κινήματος μέσω της πολιτιστικής στρατηγικής τους και των διασυνδέσεών τους με ρωσικούς παράγοντες προσπάθησαν να ενισχύσουν τον βουλγαρικό εθνικισμό απεξαρτώντας τους από το ελληνικό στοιχείο προσπαθώντας να αποβάλλουν από την έννοια «Βούλγαρος» το στερεότυπο του «απολίτιστου χωριάτη» (βλέπε λεπτομέρειες Ανδρέας Κ. Λυμπεράτος, ..., ό.π., σσ. 373-380).

¹⁷ Η «σλαβονική φιλανθρωπική εταιρεία» στη Μόσχα με θερμό υποστηρικτή τον κόμη Ιγνάτιεφ ασκούσε πίεση στον Σουλτάνο μέσω της βουλγαρικής εμπορικής κοινότητας στην Κωνσταντινούπολη να παραχωρήσει θρησκευτική αυτονομία στην βουλγαρική εκκλησία, η οποία θα πραγματοποιηθεί το 1870.

κίνημα ώστε να αποτραπούν οι ενέργειες της Δύσης για τον προσηλυτισμό των Βουλγάρων στον καθολικισμό μέσω της Ουνίας¹⁹. Η προσπάθεια της ρωσικής διπλωματίας με εκπρόσωπο τον Ρώσο πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη πανσλαβιστή, Νικολάι Ιγνάτιεφ, αποτελούσε μέρος ενός γενικότερου σχεδίου συμμαχιών στα Βαλκάνια και η διαμάχη δεν αφορούσε μόνο την οικουμενικότητα της Ορθοδοξίας αλλά είχε άμεση πολιτική στόχευση. Το μακροχρόνιο εκκλησιαστικό βουλγαρικό ζήτημα, στο οποίο εμπλέκονται το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και οι ξένες διπλωματίες, είχε όχι μόνο εκκλησιαστική αλλά και πολιτική διάσταση με κοινό παρονομαστή την ανάπτυξη των αντίπαλων εθνικισμών (βουλγαρικού και ελληνικού) και πρωταγωνιστές εκπροσώπους των ρωσοφιλικών και ρωσοφοβικών τάσεων με αντιδιαμετρικά αντίθετες απόψεις. Το βουλγαρικό ζήτημα αποτελεί ένα ακόμη παράδειγμα της γενικής διαπίστωσης ότι οι βαλκανικοί εθνικισμοί δεν αναπτύσσονται εν κενώ και ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις αναμειγνύονται ενεργά και προσπαθούν να τους καθοδηγήσουν και χρησιμοποιήσουν για τα δικά τους συμφέροντα.

Οι μακροχρόνιες προσπάθειες των βουλγαριστών είχαν ως αποτέλεσμα την έκδοση του Φιρμανίου το 1870, με το οποίο δημιουργήθηκε μια αυτοκέφαλη βουλγαρική εκκλησία, η βουλγαρική Εξαρχία, μετασχηματίζοντας τη θρησκευτική κοινότητα σε εθνική²⁰. Επικεφαλής της τέθηκε ο Έξαρχος ο οποίος θα προήδρευε της διαρκούς Συνόδου, οι δε επαρχίες θα διανέμονταν μεταξύ Εξαρχίας και Πατριαρχείου. Σύμφωνα με το άρθρο 10 του Φιρμανίου θα ήταν δυνατή η προσθήκη στην Εξαρχία και επαρχιών που δεν αναφέρονταν στο Φιρμάνι «εάν ή το

¹⁸ Αν και αρχικά το βουλγαρικό θρησκευτικό ζήτημα ετέθη με βασικό επιχείρημα την ισότητα των θρησκειών που επέτρεπε το διάταγμα του Γκιουλχανέ για διεκδίκηση μιας ανεξάρτητης εκκλησίας, την οποία και απέκτησε το 1849 στην Κωνσταντινούπολη, διάφορες αντιδράσεις βουλγάρων ιερωμένων λόγω προσωπικών φιλοδοξιών, η δυσaréσκεια για ατασθαλίες και συγκεκριμένα περιστατικά, όπως ο παραγκωνισμός του μοναχού Νεόφυτου Μπόζβελι, που επιθυμούσε να αντικαταστήσει τον μητροπολίτη Τυρνόβου και η τοποθέτηση του Έλληνα Πανάρετου αντ' αυτού είχαν επιβαρύνει τις εκκλησιαστικές σχέσεις του Πατριαρχείου και της βουλγαρικής παροικίας της Κωνσταντινούπολης η οποία πρωτοστάτησε στο εκκλησιαστικό ζήτημα. Όταν συνεργάστηκαν ο Νεόφυτος Μπόζβελι και Ιλαρίωνας Μιχαηλόφσκι, Στέφανος Βογορίδης, Γεώργιος Ρακόφσκι επιθυμούσαν την απομάκρυνση από το φαναριώτικο κύκλο.

¹⁹ Την περίοδο της διαμάχης Πατριαρχείου και Βουλγάρων αναπτύχθηκε έντονη δραστηριότητα Καθολικών και Διαμαρτυρομένων για τον προσηλυτισμό της περιοχής. Μάλιστα το 1861 τοποθετήθηκε ο Ιωσήφ Σοκόλσκι ουνίτης αρχιεπίσκοπος της Βουλγαρίας από τον Πάπα και είχε αναγνωριστεί από την Τουρκία.

²⁰ Η «σταδιακή» εθνικοποίηση των περιφερειακών ορθόδοξων εκκλησιών στα Βαλκάνια είχε ως αποτέλεσμα να διαρραγεί η ενότητα της Ορθοδοξίας στην Ανατολική Ευρώπη δημιουργώντας προβλήματα στο Πατριαρχείο. Αυτοκέφαλο Ελλάδα (1833), Ρουμανίας (1868), Βουλγαρίας (1870) και αργότερα Αλβανίας (1922).

όλον ή τουλάχιστον τα δύο τρίτα των ορθοδόξων κατοίκων ήθελον υπόκεινται εις την Βουλγαρικήν εξαρχίαν». Ο θεσμός αυτός θα δώσει την δυνατότητα να ταυτιστούν οι εκκλησιαστικές δικαιοδοσίες με τα εθνολογικά όρια της Βουλγαρίας ώστε στην πορεία η βουλγαρική εκκλησία θα αποτελέσει το βασικό μέσο για την προώθηση των βουλγαρικών διεκδικήσεων της Βουλγαρίας στη Μακεδονία.

Το ζήτημα θα λυθεί με ρήξη το 1872 μέσω παρεμβάσεων της ρωσικής, οθωμανικής και ελληνικής διπλωματίας μη επιφέροντας την «ορθόδοξη ενότητα» αλλά την ρήξη αφού οι αντίπαλες απόψεις δεν βρήκαν κοινά σημεία κηρύσσοντας την Εξαρχία σχισματική²¹ καταδικάζοντας τον φυλετισμό, τονίζοντας την αντινομία με την Ορθοδοξία.

Όσον αφορά την επαναστατική κίνηση της Βουλγαρίας για εθνική ανεξαρτησία και αυτή σφραγίστηκε με την παρέμβαση της Ρωσίας μέσω του Ρωσοτουρκικού πολέμου του 1877-1878. Μετά τις ανεπιτυχείς μονομερείς αντιοθωμανικές επαναστατικές εξεγέρσεις αλλά και την αποτυχία της Απριλιανής επανάστασης του 1876, που ως μόνο κέρδος είχε την αφύπνιση των Μεγάλων Δυνάμεων και του πολιτισμένου κόσμου λόγω των αγριοτήτων των Τούρκων, τη λύση προσπάθησε να δώσει ο Τσάρος²².

²¹ σχισματική: Το βουλγαρικό σχίσμα συνδέεται με τη διαπάλη του ελληνικού και βουλγαρικού εθνικισμού για τέσσερις δεκαετίες (1872 έως και τους βαλκανικούς πολέμους). Παρά τις συνεχείς προσπάθειες για την αποκατάσταση των σχέσεων Εξαρχίας και Πατριαρχείου, οι προσπάθειες δεν θα ευδοθούν γιατί η Εξαρχία εξακολουθούσε να είναι φορέας εθνικής πολιτικής. Το σχίσμα θα πάψει να έχει λειτουργικότητα μόνο στο Μεσοπόλεμο, αφού διαμελιστεί η οθωμανική «Μακεδονία», οριστικοποιηθούν τα σύνορα και πραγματοποιηθεί η «εθνοκάθαρση». Οριστική άρση θα πραγματοποιηθεί το 1945.

Την εξέλιξη των γεγονότων είχε προβλέψει ο αρχιμανδρίτης Ευσάθιος Κλεόβουλος καθώς ανέφερε ότι ο βουλγαρισμός και το βουλγαρικό ζήτημα ήταν δημιούργημα της Δύσης στον πόλεμο που είχε εξαπολύσει κατά της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας. Το σχίσμα ήταν αποτέλεσμα αντιπαράθεσης μεταξύ ρωσόφιλων αντισχισματικών και αντιρωσικών πολιτικών αλλά και της βαθιάς ιδεολογικής σύγκρουσης του ελλαδικού εθνοκεντρισμού με τον οικουμενισμό του Πατριαρχείου. Ρόλο έπαιξαν και οι ζυμώσεις των «ελληνοβουλγαρικών» παραγόντων της φαναριώτικης αριστοκρατίας, που συνδέονταν με τον οθωμανισμό, αλλά και οι ενέργειες της ρωσικής, ελληνικής διπλωματίας και οθωμανικής κυβέρνησης.... «Σαράντα χρόνια αργότερα το 1872 τα σύμβολα και οι έννοιες έχουν αλλάξει και η ρήξη της ελληνικής Δύσης με τη σλαβική Ανατολή (που λέγεται πλέον «Βορράς») θα γίνει από το ίδιο Πατριαρχείο και στο όνομα της Ανατολής. Είναι το «Βουλγαρικό Σχίσμα». Η ιδεατή γεωγραφία του έθνους που εμφανίζεται ως «φυσική» και «εγγενής» αποδεικνύεται εξαιρετικά εύπλαστη και προσαρμόσιμη. Παρασκευάζ Ματάλας. «Μεταξύ Δύσης και Ανατολής ή Δύσης και Βορρά; Η διαμάχη για την έννοια του Ελληνισμού στα μέσα του 19^{ου} αιώνα» στο *Ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση 1453-1891* από τα Πρακτικά του Α' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών Βερολίνου: Ελληνικά Γράμματα, 1999. σελ. 493

²² «... Η Ρωσία δεν πήγε σε πόλεμο εναντίον της Τουρκίας το 1877 από πανσλαβιστικά κίνητρα. Ο πανσλαβισμός δεν υπήρξε ποτέ τόσο ισχυρός όσο ήλπιζαν οι υποστηρικτές του ή φοβούνταν οι αντίπαλοί του. Ο πόλεμος και η διπλωματική κρίση είχαν προκύψει λόγω των εσωτερικών συνθηκών, σε συνδυασμό με τον αυστρωσικό ανταγωνισμό», Stefan K.Pavlowitch, *Ιστορία των Βαλκανίων 1804-1945*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας, Σειρά «Ιστορ», 2005, σ.169.

Η νίκη της Ρωσίας οδήγησε στην δημιουργία της Μεγάλης Βουλγαρίας μέσω της προκαταρκτικής Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, η οποία προκάλεσε φόβο όχι μόνο στις Μεγάλες Δυνάμεις για δημιουργία ενός ρωσικού δορυφόρου αλλά και στην Ελλάδα που είχε βλέψεις για τα εδάφη που παραχωρούνταν στη Βουλγαρία με την εν λόγω συνθήκη. Η Ρωσία υποχρεώθηκε να προβεί σε αναθεώρηση της Συνθήκης μετά από πιέσεις των υπολοίπων Ευρωπαϊκών Δυνάμεων και ιδιαίτερα της Αγγλίας, αποδεχόμενη τους όρους του Συνεδρίου του Βερολίνου προκειμένου να διατηρηθεί η ισορροπία της περιοχής. Η αναθεώρηση της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου και ο περιορισμός των ορίων της Βουλγαρίας ήταν προς το συμφέρον του ελληνισμού. Όμως για τους Βούλγαρους πανσλαβιστές και μηδενιστές η ματαίωση της Συνθήκης δημιούργησε εκτός από απογοήτευση, αίσθημα ρωσοφοβίας αφού θεωρήθηκε ως κίνηση «προδοσίας» από μέρους της Ρωσίας και συνετέλεσε στην στροφή της βουλγαρικής πολιτικής προς τις δυτικές ευρωπαϊκές δυνάμεις ενισχύοντας την τάση των ρωσόφοβων και εκδυτικιστών.

Η ρωσοφοβία και η ρωσοφιλία ήταν μια πολιτική ιδεολογική τάση, που συνδέθηκε με την επεκτατική πολιτική της Ρωσίας και αναζωπυρώθηκε μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο για να απασχολήσει όλο τον 19^ο και 20^ο αιώνα τον ευρωπαϊκό χώρο αλλά και τον βαλκανικό. Συχνά οι εθνικές διεκδικήσεις των υπόδουλων χριστιανικών πληθυσμών της Ανατολής, ορίζονταν με την οπτική της ρωσοφοβίας και σφραγίζονταν με το στίγμα του ρωσισμού. Το ζήτημα της ρωσικής επιρροής θα γίνει αιτία διαπάλης των αντίστοιχων ομάδων της ίδιας κοινότητας επηρεάζοντας όχι μόνο την πολιτική σκηνή και την ελίτ της διανοήσης αλλά και τον εκκλησιαστικό και πολιτιστικό χώρο. Οι τάσεις ρωσοφιλίας / ρωσοφοβίας ήταν, όπως μέλλει να δούμε, ρευστές και συγκυριακές και μεταβάλλοντο ανάλογα με την εξέλιξη των γεγονότων, εν προκειμένω στον βουλγαρικό χώρο συνδεδεμένες πάντα με την ρωσική επιρροή.

1β: Συνέδριο του Βερολίνου (13 Ιουλίου 1878)

Με το Συνέδριο του Βερολίνου τριχοτομήθηκε η Βουλγαρία του Αγίου Στεφάνου, βάσει του σχεδιασμού της αγγλικής διπλωματίας. Η νέα περιορισμένη πλέον έκτασης αυτόνομη βουλγαρική ηγεμονία, μεταξύ Δούναβη και Αίμου, θα ήταν φόρου υποτελής στον Σουλτάνο, ο πρίγκιπας θα εκλέγετο από ηγεμονικό οίκο, την εκλογή του οποίου θα έπρεπε να επικυρώνουν οι Μεγάλες Δυνάμεις. Η περιοχή νότια του Αίμου, η νότια Βουλγαρία, θα αντικαθίστατο από την γνωστή Ανατολική Ρωμυλία²³ υποτελή στον Σουλτάνο, υπό τις διαταγές χριστιανού διοικητή, που θα ορίζετο από την Πύλη, κάθε πέντε χρόνια. Η Μακεδονία και το μεγαλύτερο μέρος της Θράκης παρέμενε υπό την κυριαρχία του Σουλτάνου. Η αναθεώρηση της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου προκειμένου να περιοριστεί η δύναμη της Ρωσίας και τα όρια της βουλγαρικής «ιγνατιεφικής» ηγεμονίας, όπως την αποκαλούσαν οι Ευρωπαίοι πολέμιοι του πανσλαβισμού, ικανοποιούσε το ελληνικό βασίλειο αφού η Μεγάλη Βουλγαρία εμπόδιζε την πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας και την

²³ Η ονομασία Ρωμυλία προτιμήθηκε τόσο από την πολιτεία όσο και την διανοήση αντί της «Ρουμελίας» ή «Ρουμυλίας» καθώς συγγένευε με τους ελληνικούς όρους Ρωμιοσύνη και Ρωμιός. Σπύρος Καράβας. «Η Μεγάλη Βουλγαρία και η μικρή ιδέα εν έτει 1878» *Τα Ιστορικά* περιοδική έκδοση ιστορικών σπουδών, Τόμος εικοστός τρίτος, Τεύχος 44, Αθήνα: Εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Ιούνιος 2006, σελ.17.

επιθυμία του ελληνικού βασιλείου για ενσωμάτωση των περιοχών της Μακεδονίας και της Θράκης στο ελληνικό κράτος.

Τα όρια της Μεγάλης Ιδέας επικαλύπτονταν με τα εδάφη της Μεγάλης Βουλγαρίας και συνέπιπταν με τα «θεοχάρακτα» σύνορα της Μεγάλης Εκκλησίας του Ευστάθιου Κλεόβουλου όσο και με τα όρια του «αλύτρωτου ελληνισμού» που περιελάμβαναν την Μακεδονία, την Θράκη, τη μισή σημερινή Αλβανία και εκτείνονταν μέχρι τον Αίμο²⁴. Στο Συνέδριο του Βερολίνου από ελληνικής πλευράς διεκδικήθηκε η «αυθεντική» μικρή ιδέα - αφού η ελληνική κυβέρνηση εφάρμοζε επεκτατική τακτική ανά περίπτωση, για διεκδίκηση των ορίων του βασιλείου, αποδεικνύοντας την ελαστικότητα τόσο της μικρής όσο και της Μεγάλης Ιδέας - γνωρίζοντας ότι ήταν λύση «προς το παρόν» να πραγματοποιηθεί η μικρή ιδέα και σταδιακά περνώντας στην «διευρυμένη μικρά» ιδέα, να οδηγηθούν στην Μεγάλη Ιδέα και στην Κωνσταντινούπολη²⁵.

Προσαρμοζόμενη η ελληνική αντιπροσωπεία στην «καποδιστριακή γραμμή» του 1828 βρέθηκε στο στόχαστρο για τους χειρισμούς της στο Συνέδριο κατηγορούμενη από τον Τρικούπη για επαιτεία συνόρων²⁶. Ο Δηλιγιάννης θεωρήθηκε υπεύθυνος ότι αντί να διεκδικήσει τον Αίμο της Μεγάλης Ιδέας αρκέστηκε στην Ηπειροθεσσαλία της μικράς ιδέας κατηγορούμενος για «ρωσισμό», απατημένος από τις θεωρίες του Γκορτσακώφ.

Το Συνέδριο του Βερολίνου κατά τον Ιούλιο του 1878 δεν περιόρισε την εδαφική επέκταση της Μεγάλης Βουλγαρίας μόνο αλλά και τα σύνορα του ελληνικού βασιλείου αφού η «μικρά ιδέα» θα πραγματοποιηθεί εν μέρει τρία χρόνια μετά το Συνέδριο, το 1881, και ύστερα από αρκετές διαβουλεύσεις θα αποδώσει στο ελληνικό βασίλειο κατά τον Άγγλο υπουργό των εξωτερικών G.Granville την «Ομηρική Ελλάδα» και 5.000 τετραγωνικά μίλια.

²⁴ Σπύρος Καράβας ό.π., σελ. 10

²⁵ Η μικρά Ιδέα ήταν μια συρρικνωμένη εκδοχή της Μεγάλης Ιδέας η οποία συνηθιζόταν να εκφράζεται από ορισμένους κύκλους του Βασιλείου, συγκεκριμένα αναφέρεται ως ρητορικό τεχνούργημα και ανιχνεύτηκε σε επιστολή που έστειλε ο τραπεζίτης Μενέλαος Νεγρεπόντης στον πρόεδρο του Συλλόγου προς Διάδοση των ελληνικών Γραμμάτων Νικόλαο Μαυροκορδάτο τον Οκτώβριο του 1876. Η στρατηγική της μικράς ιδέας κατηγορήθηκε ότι υπονόμει την Μεγάλη αλλά και το αντίθετο αφού λειτουργούσαν ανασταλτικά η μία για την άλλη. Τα όρια της μικρής ιδέας ήταν η Ηπειροθεσσαλία ενώ της Μεγάλης ο Αίμος. Σπύρος Καράβας ό.π., σελ. 12.

²⁶ Το φθινόπωρο του 1878 ο Χαρίλαος Τρικούπης έλεγε στη Βουλή *«Η Ελλάς έπαθε πάθημα μέγα. Δεν δύναμαι να πιστεύσω ότι η Ελλάδα δεν αντιπροσωπεύθη κακώς, όταν εκ των ήδη δεδομένων μαθαίνω ότι κραταιά δύναμις προσεκάλεσε να παραστή εις το Συνέδριο ως αντιπρόσωπος του Βασιλείου εκλιπαρούσα επέκτασιν συνόρων»*. Λίνα Λούβη. *Περιγέλωτος βασιλείων. Οι σατιρικές εφημερίδες και το Εθνικό ζήτημα 1875-1886*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2002, σ. 128.

Οι αρθρογράφοι, οι οποίοι δεν γνώριζαν ότι το Συνέδριο είχε διοργανωθεί με βασικό θέμα την βουλγαρική ηγεμονία²⁷, ασκούσαν έντονη επικριτική πολιτική και διόγκωναν το ζήτημα. Καταλόγιζαν στους Δηλιγιάννη (Υπουργός Εξωτερικών) και Κουμουνδούρο (Πρωθυπουργός) λάθος εκτιμήσεις. Σύμφωνα με τον Ευάγγελο Κωφό, οι Έλληνες αντιπρόσωποι στο Συνέδριο «... δεν εκτίμησαν επαρκώς ότι τη στιγμή της διαφαινόμενης κατάρρευσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι Βρετανοί ήταν αποφασισμένοι με κάθε θυσία να κρατήσουν υπό την επιρροή τους τους Έλληνες για να τους χρησιμοποιήσουν σε δεδομένη στιγμή ως εναλλακτικό ανάχωμα κατά της ρωσικής επέκτασης»²⁸. Αυτό που δεν δικαιολογούσε ο τύπος²⁹ ήταν ότι η Ελλάδα έχασε την υπόληψή της.

Η βουλγαρική απειλή, αλλά και η ανάδειξη της Ρωσίας ως προστάτιδα της Βουλγαρίας μετρίαζαν τις αλυτρωτικές προσδοκίες. Ήδη ο γενικός πρόξενος στη Θεσσαλονίκη Κ. Βατικιώτης είχε επισημάνει³⁰ αμέσως μετά την Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου ότι ο «ελληνισμός» θα δεχθεί επίθεση από τον έντονα αναπτυσσόμενο «βουλγαρισμό». Πράγματι, μετά το Συνέδριο του Βερολίνου, η ελληνική σλαβοφοβία μετατρέπεται σε βουλγαροφοβία και οι Οθωμανοί αντικαθίστανται από τους Βούλγαρους ως ο κύριος εθνικός εχθρός.

Η κοινωνική, ταξική και πολιτισμική υπεροχή των Ελλήνων είχε έως τώρα οδηγήσει στην υποτίμηση του βουλγαρικού εθνικισμού, που πρόβαλε πλέον ως ισχυρός αντίπαλος, με εθνικές επιδιώξεις.

Στο εξής η ελληνική πολιτική θα εφαρμόσει μια αντισλαβική γραμμή, αφού πίστευε ότι τόσο ο ελληνισμός που ζούσε εντός των διοικητικών ορίων της βουλγαρικής ηγεμονίας (Βάρνα, Μπαλτσίκ και Καβάρνα) αλλά και αυτός της

²⁷ Στο Συνέδριο του Βερολίνου οι Μεγάλες Δυνάμεις επικεντρώθηκαν σε θέματα ζωτικής σημασίας για τα συμφέροντά τους, όπως η οροθεσία της Βουλγαρίας ενώ δεν τους απασχόλησε το ζήτημα της εδαφικής επέκτασης του ελληνικού Βασιλείου Λίνα Λούβη *Περιγέλωτος Βασιλείον, οι σατιρικές εφημερίδες και το εθνικό ζήτημα 1875-1886*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2002, σσ. 128-129.

²⁸ Ευάγγελος Κωφός, *Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα 1875-1881*, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 2002, σ. 205.

²⁹ «Όπως υπάρχουν ώραι επιβάλλουσαι εγκατέρρησιν και σιωπήν, ούτω μετά ταύτας επέρχεται η επιβάλλουσα το καθήκον του αυστηρού ελέγχου. Οι Ρωμαίοι εν στιγμή κινδύνου εξέλεγον άνδρας, προ των οποίων μηδενίζετο πάσα άλλη εξουσία και εδεσμεύετο πάσα γλώσσα, μέχρις εκπληρώσεως της ανατεθείσης εντολής. Τοιούτου παράδειγμα έκρινεν εύλογον να μιμηθή και η Ελλάς, εν αρχή εξ εμπιστοσύνης και έπειτα εκ φόβου μεγαλυτέρου κακού. Η εκμηδένισις πάσης αντιδράσεως και παντός ελέγχου υπήρξε πλήρης και όντως μοναδική....».

Απόσπασμα του επιλόγου άρθρου του Ανδρέα Κορομηλά που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα “Ωρα” στις 17.9.1878 με τίτλο «Γεννηθήτω φώς».

³⁰ «ακόμη και αυτές οι αφοσιωμένες στον ελληνισμό βουλγαρόφωνες επαρχίες μάλλον θα προτιμήσουν να ενσωματωθούν στην ελεύθερη Βουλγαρία παρά να μείνουν υπό τουρκική κυριαρχία», Σπύρος Καράβας ... ό.π., σ. 21.

Ανατολικής Ρωμυλίας κινδύνευαν από εκβουλγαρισμό. Στα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια κατά την περίοδο 1880-1890 θα διπλασιαστούν τα κεφάλαια που αφορούν το Βυζάντιο και αναφέρονται στις διενέξεις με τους Βουλγάρους³¹.

Βασικός συντελεστής στην αντιπαλότητα αυτή η ανάμιξη των Μεγάλων Δυνάμεων, που καθεμιά εξυπηρετώντας τα δικά της συμφέροντα θα εκμεταλλευτεί αυτή τη διαμάχη.

³¹ Βασίλης Κ.Γούναρης. *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων – Από το Διαφωτισμό έως τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Πρώτη έκδοση, Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Επίκεντρο, 2007, σ.378.

1γ: Η σταδιακή επιδείνωση των ρωσο-βουλγαρικών σχέσεων μετά το Συνέδριο του Βερολίνου

Μετά το Συνέδριο του Βερολίνου, οι Μεγάλες Δυνάμεις ανέθεσαν στη Ρωσία την οργάνωση³² του νέου αυτόνομου βουλγαρικού κράτους που εκτεινόταν μεταξύ Αίμου και Δούναβη. Το τμήμα της Βουλγαρίας νότια του Αίμου έγινε αυτόνομη επαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με την ονομασία Ανατολική Ρωμυλία.

Οι βάσεις συγκρότησης του βουλγαρικού κράτους τέθηκαν από τον επίτροπο Αλεξάντερ Ντοντούκοφ-Κορσάκοφ, που ηγείτο της εννεαμήνου προσωρινής ρωσικής στρατιωτικής, διοίκησης. Ο Ντοντούκοφ το Φεβρουάριο του 1879 στη Συνέλευση του Τυρνόβου³³, πρωτεύουσα μεσαιωνικού βουλγαρικού βασιλείου, υπέβαλε ρωσικό σχέδιο καταστατικού χάρτη του νέου κράτους με τον τίτλο «Οργανικός χάρτης». Η εθνοσυνέλευση προέβη σε τροποποιήσεις και υιοθέτησε τον τίτλο «Σύνταγμα», μία αλλαγή που τόνιζε τις αξιώσεις ανεξαρτησίας της Ηγεμονίας³⁴. Ήταν ένα πολύ φιλελεύθερο σύνταγμα για την εποχή του, το οποίο αν και δεν ικανοποιούσε τους ηγεμόνες διατηρήθηκε έως τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Το Σύνταγμα προέβλεπε συνέλευση (Subranie) εκλεγμένη με καθολική ψηφοφορία, δύο είδη εθνοσυνελεύσεων, την κανονική και την έκτακτη (Μεγάλη).

Οι αντιπρόσωποι στη συνέλευση ανήκαν σε δύο τάσεις. Τους Συντηρητικούς και τους Φιλελεύθερους. Η διαφοροποίηση των τάσεων είχε σχέση με τη στάση που τήρησε το κάθε κόμμα στον εθνικό αγώνα πριν από το 1878. Η Βουλγαρία του Αγίου Στεφάνου ήταν ο στόχος των πολιτικών ανδρών όλων των τάσεων καθώς και η προοπτική της ένωσης με την Ανατολική Ρωμυλία λειτουργούσε ως ενοποιητικό στοιχείο συνεργασίας ανάμεσα στις πολιτικές ομάδες. Διαφωνίες προέκυψαν γύρω

³² Την οργάνωση της Βουλγαρίας είχε αναλάβει πριν τη Βερολίνειο Συνθήκη ο Βλαδίμηρος Τσερκόφσκι, πρίγκιπας, ως Ρώσος αυτοκρατορικός επίτροπος και αντικαταστάθηκε από τον Ντοντούκοφ, λόγω θανάτου του. Είχε προσλάβει ως διερμηνείς τους Τσανκόφ, Βαλαβάνοφ, Καραβέλοφ, Μπούρμιοφ και Δρίνοφ. Το προσχέδιο των νόμων είχε εκπονηθεί από ειδική επιτροπή στην Πετρούπολη υπό την επίβλεψη του Ρώσου νομομαθή Σ.Ι.Λουκιάνοφ, ο οποίος είχε αναλάβει και την οργάνωση των δικαστηρίων της Βουλγαρίας.

³³ Η πρώτη Εθνοσυνέλευση που πραγματοποιήθηκε στο Τύρνοβο το Φεβρουάριο του 1879 απαρτιζότο από 231 βουλευτές εκ των οποίων οι περισσότεροι ήταν δάσκαλοι και συμμετείχαν μόνο 12 αγρότες. Richard J. Crampton, *Bulgaria 1879-1918. A History*, New York: Cambridge University Press, 1983, σ. 38. Οι αγρότες παρά την αριθμητική υπεροχή τους δεν συμμετείχαν στα πολιτικά ζητήματα.

³⁴ Γκιόργκι Μπακάλοφ, Χρίστο Ματάνοφ, Πλάμεν Μίτεφ, Ιβάν Ίλτσεφ, Ρουμιάνο Μαρίνοβα-Χρηστίδη, *Ιστορία της Βουλγαρίας*, Αθήνα: Εκδ. Επίκεντρο, 2015, σσ. 247-248.

από το «εθνικό ζήτημα» και τον χειρισμό των αποφάσεων του Συνεδρίου του Βερολίνου.

Οι Φιλελεύθεροι αποτελούνταν από την ρωσόφιλη πτέρυγα του μετριοπαθούς φιλελεύθερου Ντραγκάν Τσανκόφ, γνωστού από τη συμμετοχή του στο κίνημα για ανεξάρτητη βουλγαρική εκκλησία και αρχηγού της φιλο-ουνιτικής κίνησης για ένα διάστημα, και την φιλοδυτική του ριζοσπάστη φιλελεύθερου Σταμπολόφ. Άλλοι γνωστοί Φιλελεύθεροι ήταν οι Πέτκο Καραβέλοφ και Πέτκο Σλαβέικοφ³⁵.

Το κόμμα των Φιλελευθέρων ήταν ένας συνασπισμός αντίθετων ρευμάτων³⁶. Τα στελέχη άλλα δυτικών επιρροών άλλα ρωσικών, κυρίως δάσκαλοι ήταν υπέρ της πλήρους ανεξαρτησίας της χώρας. Εκπροσωπούσαν τους αγρότες και τους δασκάλους, οι οποίοι αποτελούσαν και την κύρια εκλογική τους βάση. Η ιδεολογία του φιλελευθερισμού ήταν ιδεολογία των ανερχομένων μεσαίων αστικών στρωμάτων αλλά είχε απήχηση και στον αγροτικό πληθυσμό. Πίστευαν στη λαϊκή κυριαρχία, τον περιορισμό της μοναρχίας και στην παροχή καθολικών δικαιωμάτων ψήφου και παιδείας. Επιθυμούσαν ισονομία και ισοπολιτεία, έθεταν υπόλογη την κυβέρνηση στη Βουλή³⁷.

Το κόμμα των Συντηρητικών με εκπροσώπους τους Κονσταντίν Στοϊλοφ, Γκριγκόρ Νάτσεβιτς, Ντιμίταρ Γκρέκοφ και Μάρκο Μπαλαμπάνοφ, Γκιόργκι Ικονόμοφ, Ζαχάρι Στογιάνοφ και Τόντορ Μπουρμόφ αντιπροσώπευε τα αστικά στρώματα, τον κλήρο και τους μεγαλοκτηματίες³⁸. Υποστήριζαν την ολιγαρχική διακυβέρνηση, περιορισμένες δημοκρατικές ελευθερίες και ενισχυμένη θέση του ηγεμόνα προκειμένου να ελέγχει την Βουλή, ήταν δε κατά της καθολικής ψηφοφορίας. Ευθυγραμμίζονταν με το γερmano-αυστριακό πρότυπο³⁹ διακυβέρνησης, υποστηρίζοντας ότι ο αγροτικός κόσμος δεν μπορεί να αναλάβει πολιτικές ευθύνες για τις οποίες αρμόδια είναι η μορφωμένη ελίτ.

³⁵ Σπυρίδων Σφέτας, *Ελληνοβουλγαρικές Αναταράξεις 1880-1908*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο Α.Ε., 2008, σ.26 και Richard J.Crampton, *Bulgaria 1878-1918 A History*, New York: Cambridge University Press, 1983. σσ. 38-39.

³⁶ Συνασπισμός πολιτικών κομμάτων αποτελούμενος από την πτέρυγα του Ντραγκάν Τσανκόφ, η οποία αντιπροσώπευε τα εύπορα κοινωνικά στρώματα και υποστήριζε τη Ρωσία και την πτέρυγα των Σταμπολόφ και Καραβέλοφ που εκπροσωπούσαν τα μεσαία στρώματα και τους αγρότες και υποστήριζε ο μὲν Καραβέλοφ τη Ρωσία, ο δε Σταμπολόφ τη Δύση.

³⁷ Σπυρίδων Σφέτας, *Ελληνοβουλγαρικές Αναταράξεις*, ό.π., σ.26 και Richard J.Crampton, *Bulgaria*, ό.π., σσ. 38-39.

³⁸ Σπυρίδων Σφέτας, *Ελληνοβουλγαρικές Αναταράξεις*, ό.π., σ.26.

³⁹ R.J. Crampton, *Bulgaria*...., ό.π., σσ. 30-32.

Τον Απρίλιο του 1879 εξελέγη⁴⁰ ομόφωνα ηγεμόνας από την Εθνοσυνέλευση ο 22χρονος πρίγκιπας της Έσσης Αλέξανδρος Μπάττενμπεργκ, γιός αυστριακού στρατηγού, απόγονος βασιλικής δυναστείας με συγγενικές σχέσεις με τον Τσάρο, αφού η γυναίκα του Τσάρου ήταν αδερφή του πατέρα του. Ανέλαβε καθήκοντα στις 13 Ιουλίου του 1879, στην Σόφια, η οποία ανακηρύχθηκε πρωτεύουσα για στρατηγικούς λόγους. Η απειρία του σε ζητήματα διακυβέρνησης και διεθνούς πολιτικής ήταν το αρνητικό του στοιχείο. Ο ακραίος συντηρητισμός του θα τον οδηγήσει σε συγκρούσεις τόσο με τους πολιτικούς της Βουλγαρίας όσο και με τους Ρώσους στρατηγούς⁴¹.

Ο Αλέξανδρος από την αρχή δεν είχε θετική άποψη τόσο για το σύνταγμα, γιατί θεωρούσε ότι αποσκοπούσε στον περιορισμό της εξουσίας του, όσο και για τους Φιλελεύθερους που είχαν την πλειοψηφία στην Βουλή. Ανάμεσα στα κέντρα πολιτικής εξουσίας (πολιτικά κόμματα, πρίγκιπα και Ρώσους) αλλά και ανάμεσα στους διπλωματικούς και στρατιωτικούς αντιπροσώπους της Ρωσίας ανέκυψαν προβλήματα και διαφωνίες⁴² για τον χειρισμό διαφόρων θεμάτων με κυριότερο αυτό του συντάγματος⁴³. Ο Υπουργός Πολέμου στρατηγός Πάρενσοφ συντασσόταν με τους Φιλελεύθερους, που ήταν αντίθετοι στην αλλαγή του συντάγματος ενώ ο διπλωματικός αντιπρόσωπος της Ρωσίας Ντάβιντοφ⁴⁴ ταυτιζόταν με την άποψη των Συντηρητικών και του ηγεμόνα.

Ο Μπάττενμπεργκ μετά τις εκλογές του 1879 ανέθεσε τη διακυβέρνηση της χώρας στους Συντηρητικούς αν και δεν ήταν οι νικητές των εκλογών. Δεν μπορούσε όμως να κάνει το ίδιο και μετά την νέα νίκη των Φιλελευθέρων στις εκλογές του Ιανουαρίου του 1880 και σχημάτισε κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον φιλελεύθερο Τσανκόφ, Υπουργό Πολέμου τον Ρώσο στρατηγό Έρνροτ και Υπουργό Οικονομικών τον Καραβέλοφ. Τον Οκτώβριο του 1880 αντικατέστησε τον Τσανκόφ

⁴⁰ Είχε αποφασιστεί ο ηγεμόνας να μην είναι ούτε Βούλγαρος ούτε Ρώσος για να περιοριστεί η ρωσική επιρροή, R.J. Crampton, ό.π., σ. 35.

⁴¹ Πρώτη αφορμή σύγκρουσης του ηγεμόνα με τους Φιλελεύθερους και τη Ρωσία ήταν του ηγεμονικού τίτλου. Ο Αλέξανδρος επιθυμούσε τον τίτλο «υψηλότητα» αντί «εκλαμπρότατε» που όριζε το σύνταγμα, αίτημα που αργότερα ικανοποίησε η Βουλή. Πρώτος ο Σταμπολόφ δημοσίευσε άρθρο για τις ανταρχικές τάσεις του ηγεμόνα. (Νικηφόρος Μοσχόπουλος, *Ιστορία της Βουλγαρίας*, Αθήνα, ανατύπωση από τη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, 1929 σ. 69.) Ο Αλέξανδρος επέμενε να χρησιμοποιεί για τον τίτλο του την βουλγαρική λέξη Visochestno (Highness) αντί του Svetlost (Serenity of excellency) που προσέβαλε την πλειονότητα του Φιλελεύθερου κόμματος (Richard J. Crampton, *Bulgaria 1878-1918. A History*, New York, Cambridge University Press, 1983, σ. 40).

⁴² Barbara Jelavich, *Ιστορία των Βαλκανίων 18^{ος} -19^{ος} αιώνας* ό.π., σ.581.

⁴³ Barbara Jelavich, ό.π., σσ. 580-581.

⁴⁴ Barbara Jelavich, ό.π., σσ. 580-581.

με τον Καραβέλοφ λόγω των προστριβών που δημιουργήθηκαν ανάμεσα στους Ρώσους και τον Τσανκόφ για τη σιδηροδρομική γραμμή Σόφιας-Δούναβη.

Το βασικό ζήτημα προστριβών ανάμεσα στον Μπάττενμπεργκ και τους Φιλελεύθερους ήταν η χρηματοδότηση της σύνδεσης του σιδηροδρομικού δικτύου της Βουλγαρίας με την Ευρώπη. Η Συνθήκη Βερολίνου δεν διευκρίνιζε ποιος θα ήταν ο χρηματοδότης. Η Βουλγαρία αντιλήφθηκε ότι τόσο η Αυστρία όσο και η Ρωσία για γεωστρατηγικούς λόγους επιθυμούσαν η μεν πρώτη την ολοκλήρωση της σιδηροδρομικής σύνδεσης της Βιέννης με την Κωνσταντινούπολη (γραμμή Τσάριμπροντ - Βακαρέλ), η δε Ρωσία την σύνδεση Σόφιας με Ρούσε. Η Αγγλία στόχευε να πωλήσει στη Βουλγαρία την σιδηροδρομική γραμμή Ρουσε -Βάρνα, η Βουλγαρία προέτασσε την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής Σόφιας – Κιουστέντλ – Σκοπίων που απέρριπταν η Πύλη και η Αυστρία.

Το 1881 η χώρα έδειχνε να οδηγείται σε μια αδιέξοδη κατάσταση. Υπήρχε διαφωνία και όξυνση των σχέσεων ανάμεσα στους Φιλελεύθερους αφενός, και τους Ρώσους και τον Πρίγκιπα, αφετέρου. Οι Ρώσοι δεν έβλεπαν θετικά την συνεργασία Συντηρητικών - πρίγκιπα⁴⁵. Αλλά και ο λαός είχε απογοητευτεί από την διακυβέρνηση των Φιλελευθέρων, αφού οι προεκλογικές υποσχέσεις δεν τηρούνταν. Ο ηγεμόνας έχοντας την έγκριση⁴⁶ του Τσάρου έπαυσε την κυβέρνηση Καραβέλοφ

⁴⁵ Η πατερναλιστική στάση των Συντηρητικών τους έκανε φυσικούς συμμάχους του πρίγκιπα Μπάττενμπεργκ κάτι που δεν άρεσε στους Ρώσους, βλέπε R.J. Crampton, *Bulgaria.....* ό.π., σ. 37. Στη συγκεκριμένη περίπτωση οι Συντηρητικοί εκμεταλλευόμενοι τις οξυμένες σχέσεις του πρίγκιπα και των Φιλελευθέρων που προκάλεσε το ζήτημα των σιδηροδρόμων ξεκίνησαν μια εκστρατεία κατηγορώντας τους Φιλελεύθερους ως νιχιλιστές, βλέπε Γκιόργκι Μπακάλοφ....., *Ιστορία της Βουλγαρίας*, ό.π., σ. 252 και τόνιζαν πως οι Ρώσοι έπρεπε να παρέχουν τα χρήματα για την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής Σόφιας – Δούναβη. Ως αντίδραση οι Ρώσοι έκλεισαν την συντηρητική εφημερίδα *Bulgarski Glas*. Οι λόγοι που είχαν οδηγήσει τους Ρώσους να χάσουν την εμπιστοσύνη τους τόσο προς τα πολιτικά κόμματα, όσο και προς τον ηγεμόνα της Βουλγαρίας ήταν ότι **α)** πληροφορήθηκαν από τον Τσανκόφ ότι οι εθνικιστικές ομάδες συναντήθηκαν στις 10/22 Μαΐου 1880 προκειμένου να προωθηθεί η ένωση της Αν.Ρωμυλίας με τη Βουλγαρία. Ο Τσάρος επέπληξε τον Μπάττενμπεργκ. **β)** Οι Ρώσοι δεν ήταν ευχαριστημένοι γιατί είχε απορριφθεί το ρωσικό σχέδιο για την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής Σόφιας-Σιστοβίου ώστε να διευκολυνθεί η σύνδεση Ρωσίας με Σόφια. **γ)** Υπήρχε σύγκρουση συμφερόντων για την τράπεζα που ιδρύθηκε από την ρωσική προσωρινή Διοίκηση στη Βουλγαρία ανάμεσα στη Ρωσία και την βουλγαρική Ηγεμονία. **δ)** Είχε προκύψει θέμα ανάμεσα στον πρίγκιπα και τους Συντηρητικούς γιατί οι συντηρητικοί είχαν οργανώσει μια εκστρατεία με την οποία ενθάρρυναν τον βουλγαρικό λαό να στέλνει τα παράπονά του στον ηγεμόνα. **ε)** Οι Ρώσοι ήταν δυσαρεστημένοι και για το χειρισμό του εκκλησιαστικού ζητήματος από τον Τσανκόφ βλέπε λεπτομέρειες R.J.Crampton, *Bulgaria.....*,ό.π. σσ. 45-52.

⁴⁶ Στην κηδεία του Τσάρου Αλέξανδρου Β΄ όπου παρευρέθη το 1881 ο Αλέξανδρος Μπάττενμπεργκ κατόρθωσε να πείσει τον Αλέξανδρο Γ΄ να του επιτραπεί να αναστείλει το σύνταγμα. Στη θέση του υπουργικού συμβουλίου θα προήδρευε ο ηγεμόνας και στα περισσότερα υπουργεία Ρώσοι στρατηγού. Οι διωγμοί των φιλελευθέρων εντάθηκαν, ο Τσανκόφ εξορίστηκε στη Βράτσα, ο Σταμπολόφ περιορίστηκε στο Τύρνοβο και οι Καραβέλοφ και Σλαβέικοφ έγιναν δάσκαλοι στη Φίλιππούπολη

και στην μεγάλη εθνοσυνέλευση που συγκάλεσε την 1^η Ιουλίου 1881 στη Σιστόβη πρότεινε να του δοθεί εξουσιοδότηση για έκτακτες αρμοδιότητες διάρκειας επτά ετών ώστε στο τέλος της περιόδου να τροποποιηθεί το σύνταγμα. Ήταν το περίφημο «καθεστώς των διαπιστευτηρίων»⁴⁷ ή πληρεξουσιοτήτων (Rezimāt na pālnomostijata) του Αλέξανδρου, ένα είδος προσωπικής εξουσίας. Πρωθυπουργός ορίστηκε ο ηγεμόνας, αλλά αυτός που κατηύθυνε τη χώρα ουσιαστικά ήταν ο Ρώσος στρατηγός Ρέμλινγκεν, ως Υπουργός Εσωτερικών. Καθώς πολλές κυβερνητικές θέσεις είχαν καλυφθεί την περίοδο αυτή από Ρώσους αξιωματούχους η χώρα είχε ουσιαστικά μετατραπεί σε ρώσικο προτεκτοράτο⁴⁸.

Οι σχέσεις Ρωσίας και Βουλγαρίας περιπλάκησαν όταν ανέβηκε στον ρωσικό θρόνο ο Αλέξανδρος Γ΄ το 1881. Ο νέος Τσάρος, υπερσυντηρητικών αντιλήψεων και εχθρός των φιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων, πίστευε ένθερμα στο απολυταρχικό σύστημα και ήταν επίσης στενά συνδεδεμένος με την Ορθοδοξία και δεν ευνοούσε τον καθολικό Μπάττενμπεργκ, ούτε αποδεχόταν την ανεξάρτητη εθνική πολιτική του τελευταίου⁴⁹.

Ο Αλέξανδρος μη επιθυμώντας την εξάρτησή του από τη Ρωσία, αναγκάστηκε να συνεργαστεί με τους πρώην εχθρούς του Φιλελεύθερους, οι οποίοι όλο αυτό το διάστημα έβλεπαν επιφυλακτικά την ανάμειξη των Ρώσων στα εσωτερικά θέματα⁵⁰. Τον Σεπτέμβριο του 1883 η Βουλή ψήφισε την επαναφορά⁵¹

και εξέδιδαν εφημερίδες που σταμάτησαν να κυκλοφορούν στη Σόφια (Νικηφόρος Μοσχόπουλος, ..., ό.π., σ. 70).

⁴⁷ Σπυρίδων Σφέτας, *Ελληνοβουλγαρικές Αναταράξεις 1880-1908*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο Α.Ε., 2008, σ.21.

⁴⁸ R.J. Crampton, *Bulgaria*..., ό.π., σσ. 54-55.

⁴⁹ Barbara Jelavich, *Russia's Balkan entanglements 1806-1914*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991, σσ. 181-182. Η διαδοχή του Τσάρου Αλέξανδρου Β΄ μετά τον θάνατό του από την επαναστατική οργάνωση «Narodnaja Volija» (Λαϊκή Βούληση) από τον γιο του Αλέξανδρο Γ΄ εγκαινίασε μια νέα εποχή αυτή της αντιμεταρρυθμίσης. Αρχικά ήταν ενάντια στην φιλελεύθερη πολιτική. Όταν όμως διαπίστωσε ότι η ρωσική πολιτική στη Βουλγαρία άρχισε να καταρρέει λόγω της υποστήριξης του πραξικοπήματος του Μπάττενμπεργκ και την κατάργηση του Συντάγματος Τυρνόβου αποφάσισε να στηρίξει τους Φιλελεύθερους ώστε να εκθρονιστεί ο Αλέξανδρος Α΄, αφού είχε διαπιστώσει ότι οι συντηρητικές δυνάμεις απέκτησαν μία φιλοαυστριακή κατεύθυνση. Ο Μπάττενμπεργκ θέλοντας να προλάβει την κατάσταση εγκατέλειψε το καθεστώς των πληρεξουσιότητων, που διήρκεσε μόνο 3 έτη αντί 7 και τοποθέτησε κυβέρνηση μετριοπαθών Φιλελευθέρων και Συντηρητικών με επικεφαλής τον Τσανκόφ. Έκτοτε ο Αλέξανδρος Α΄ έχασε την υποστήριξη της Ρωσίας αλλά και οι υπόλοιπες δυνάμεις έβλεπαν τις κινήσεις του με επιφύλαξη (βλέπε Άντα Διάλλα, *Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια*, ό.π., σσ. 299-303 και Γκιόρκγι Μπακάλοφ, ..., ό.π., σσ. 254-256).

⁵⁰ Τα θέματα που δημιουργούσαν τριβές στις σχέσεις Βούλγαρων πολιτικών και Ρώσων ήταν το ζήτημα της Εθνικής Τράπεζας και η σιδηροδρομική γραμμή Δούναβη-Σόφια, θέματα που ρύθμιζε ο Καραβέλοφ μετά την νίκη του στις εκλογές του 1884, θέτοντας την τράπεζα υπό κρατικό έλεγχο και εθνικοποιώντας τους σιδηροδρόμους (R.J. Crampton, *Bulgaria*..., ό.π., σ. 94).

του συντάγματος σχηματίζοντας κυβέρνηση συνασπισμού με τους Τσανκόφ των Φιλελευθέρων και Νάτσεβιτς των Συντηρητικών. Οι στρατηγοί παραιτήθηκαν και στο εξής η Ρωσία θα κρατήσει στάση επιθετική προς τον πρίγκιπα, ο δε Αλέξανδρος θα ακολουθήσει μια καθαρά αντιρωσική πολιτική. Αυτό είχε σαν συνέπεια την απομάκρυνση των Ρώσων στρατηγών, καθώς ο Μπάττενμπεργκ επέμενε οι Ρώσοι αξιωματικοί που βρίσκονταν στη Βουλγαρία να μην αναμειγνύονται στην πολιτική της χώρας. Μετά δε και τη νίκη των ριζοσπαστών Φιλελευθέρων του Καραβέλοφ στις εκλογές του 1884 ο Μπάττενμπεργκ θα χάσει την εμπιστοσύνη του Τσάρου και οι ρωσοβουλγαρικές σχέσεις θα οδηγηθούν σε περίοδο κρίσης. Ο Ivan Panayotov αποδίδει την ρήξη των σχέσεων Ρωσίας και Βουλγαρίας στην Ρωσία και επικαλείται σαν αιτία την αλαζονεία των Ρώσων αξιωματούχων που συμπεριφέρονταν σαν να βρίσκονταν σε ρωσικά εδάφη και ήθελαν να κατευθύνουν τις εσωτερικές υποθέσεις του νέου κράτους. Καθιστά υπεύθυνο από ρωσικής πλευράς τον Τσάρο Αλέξανδρο και τις συγκρούσεις ανάμεσα στον ηγεμόνα, τον Υπουργό Εξωτερικών Νικολαΐ Γκίερς, τον Ρώσο πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη, τους Ρώσους διπλωματικούς αντιπροσώπους στη Σόφια, τους Ρώσους στρατηγούς και τον σλαβόφιλο κύκλο της Ρωσίας⁵². Οι ρωσοβουλγαρικές σχέσεις θα επιδεινωθούν ακόμη περισσότερο τον επόμενο χρόνο με την επίτευξη του βασικού στόχου της ηγεμονίας, της ένωσής της με την Ανατολική Ρωμυλία.

Βασική επιδίωξη των πολιτικών της ηγεμονίας, όσο και της βουλγαρικής ελίτ της Ανατολικής Ρωμυλίας, ήταν η ένωση της τελευταίας με την βουλγαρική ηγεμονία. Τα κόμματα της περιοχής, το ρωσόφιλο Λαϊκό ή Ενωτικό κόμμα όσο και το δυτικόφιλο ρωσόφοβο Φιλελεύθερο κόμμα επιθυμούσαν την ένωση με την ηγεμονία, το μεν πρώτο με τη συνδρομή της Ρωσίας σε αντίθεση με το Φιλελεύθερο που επιθυμούσε την ένωση χωρίς την ενεργό ανάμειξη της Ρωσίας. Η ένωση προωθείτο από τον Ζαχάρι Στογιάνοφ, διανοούμενο, ιδρυτή της «Βουλγαρικής Μυστικής Επαναστατικής Κεντρικής Επιτροπής» (1882) και οργανωτή υποεπιτροπών σ' όλη την περιοχή. Το κλίμα για την ένωση καλλιεργείτο και από τις εφημερίδες (Marica και Sdedinenie). Όταν θεώρησαν τις συνθήκες ώριμες, αρκετοί εξεγερμένοι μαζί με στρατιωτικά τμήματα πολιορκήσαν την οικία του διοικητή

⁵¹ Οι φιλελεύθεροι δέχτηκαν να στηρίξουν τον ηγεμόνα με την προϋπόθεση ότι δεν θα αναθεωρηθεί το σύνταγμα.

⁵² Roumen Daskalov, *Debating the Past From Stabolov to Zhivkov*, Budapest: Central European University Press, 2011, σσ. 24-25.

Γαβριήλ Κράστεβιτς, τον οποίο και καθαίρεσαν στις 6 Σεπτεμβρίου 1885. Στις 8 Σεπτεμβρίου 1885 κηρύχθηκε η ένωση της Ανατολικής Ρωμυλίας με τη Βουλγαρία, την οποία απεδέχθη και ο Μπάττενμπεργκ⁵³. Η αναγνώριση από την Πύλη⁵⁴ έγινε στις 5 Απριλίου του 1886. Παρά τις επιτυχίες των Βουλγάρων, αφού ακολούθησε και η νίκη κατά των Σέρβων στην περιοχή Σλίβνιτσα με επακόλουθο την ειρήνη του Βουκουρεστίου (Φεβρουάριος του 1886), η Βουλγαρία είχε εσωτερικό πρόβλημα πολιτικού προσανατολισμού.

Οι αντιμαχόμενες τάσεις ήταν φιλορωσικές και φιλοδυτικές, ρωσόφοβες⁵⁵. Ιδιαίτερα μετά την ένωση τόσο ο βουλγαρικός πολιτικός κόσμος όσο και το στράτευμα διχάστηκαν σε ρωσόφιλους και ρωσόφοβους. Παραδοσιακοί ρωσόφιλοι ήταν οι Συντηρητικοί, οι οποίοι μετά την προσάρτηση ενισχύθηκαν και με το Λαϊκό κόμμα της Ανατολικής Ρωμυλίας καθώς και οι μετριοπαθείς Φιλελεύθεροι του Τσανκόφ. Οι ρωσόφοβοι που αποτελούνταν από το μεγάλο μέρος της φιλελεύθερης βουλγαρικής πολιτικής ελίτ, ενισχυμένο από μέρος των Φιλελευθέρων⁵⁶ της

⁵³ Ο Μπάττενμπεργκ βρέθηκε μπροστά σε τετελεσμένα γεγονότα. Τον προηγούμενο μήνα είχε διαβεβαιώσει τον Υπουργό Εξωτερικών της Ρωσίας Ν. Κ. Γκίερς ότι η Ένωση δεν θα προωθείτο. Από την άλλη, αν δεν αναγνώριζε την πράξη του εθνικού κινήματος θα έπρεπε να εγκαταλείψει την Βουλγαρία. Προτίμησε να αποδεχτεί και να υποστηρίξει την ένωση προκαλώντας την άμεση και οργισμένη αντίδραση της Ρωσίας, η οποία ανακάλεσε όλους τους Ρώσους αξιωματικούς (Barbara Jelavich, *ό.π.*, σ. 582).

⁵⁴ Η ένωση Ανατολικής Ρωμυλίας με την βουλγαρική ηγεμονία αποτελούσε παραβίαση της συνθήκης του Βερολίνου και απαιτείτο η έγκριση των Μεγάλων Δυνάμεων. Η Μ.Βρετανία και η Αυστροουγγαρία προώθησαν μια συμβιβαστική λύση και η Πύλη αναγνώρισε την Ένωση διορίζοντας τον ηγεμόνα Αλέξανδρο κυβερνήτη της Ανατολικής Ρωμυλίας για πέντε χρόνια (Barbara Jelavich, *Ιστορία των Βαλκανίων 18^{ος} -19^{ος} αιώνας*, *ό.π.*, σ. 583).

⁵⁵ Ο Panayotov επισήμαινε ότι και τα δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα (ρωσόφιλοι-ρωσόφοβοι) πίστευαν κάθε ένα από την πλευρά του στα δίκαια του σκοπού τους και ήταν πεπεισμένα ότι οι πολιτικές τους ήταν οι σωστές για την Βουλγαρία. Οι ρωσόφοβοι αυτοαποκαλούνταν «πατριώτες» και θεωρούσαν τους αντιπάλους τους «προδότες», οι δε ρωσόφιλοι ονόμαζαν και θεωρούσαν το αντιμαχόμενο στρατόπεδο «σφετεριστές» (Roumen Daskalov, *Debating the Past from Stambolov to Zhivkov*, Budapest: Central European University Press, 2011, σσ. 7-79).

Ρωσοφιλική διάθεση είχε επιδείξει και ο ηγεμόνας μετά την νίκη στη Σλίβνιτσα, αναγνωρίζοντας σε διάγγελμά του ότι η νίκη οφείλεται εις τους ρώσους εκπαιδευτές και μάλιστα διέταξε να ακουσθεί ο ρωσικός ύμνος κατά την επάνοδο του στρατού και έστειλε ευχαριστήρια επιστολή στον Τσάρο. Η στάση της Ρωσίας όμως ήταν αρνητική. Το ρωσόφιλο κόμμα άρχισε αγώνα κατά του Μπάττενμπεργκ διαδίδοντας ότι ο ηγεμόνας πρέπει να απομακρυνθεί. Εφημερίδες, και δυσανεσχημένα στοιχεία ιδίως στρατιωτικοί διέδιδαν ότι μόνο με την απομάκρυνση του Μπάττενμπεργκ και με ρωσική επέμβαση θα ξεπερνούσαν την οικονομική κρίση που είχε προκύψει από τον σερβοβουλγαρικό πόλεμο (Νικηφόρος Μοσχόπουλος, *Ιστορία της Βουλγαρίας.....*, *ό.π.*, σ.σ. 74-75).

⁵⁶ Τόσο το Λαϊκό όσο και το φιλελεύθερο κόμμα της Ανατολικής Ρωμυλίας που δημιουργήθηκαν στα μέσα του 1883 επηρεάστηκαν από τα ευρωπαϊκά πολιτικά ρεύματα του συντηρητισμού και του φιλελευθερισμού του 19^{ου} αιώνα. Κεντρικό τους σύνθημα αποτέλεσε η αυτονομία της Ανατολικής Ρωμυλίας αποδεικνύοντας την πολιτική χροιά του ζητήματος. Το Λαϊκό - Συντηρητικό κόμμα ήταν περισσότερο ρωσόφιλο αφού υποστήριζε την Ρωσία ενώ το Φιλελεύθερο κόμμα ήταν φιλοδυτικό και ρωσόφοβο αφού αντιστρατεύονταν την ρωσική ανάμειξη στις υποθέσεις της επαρχίας, βλέπε Zorka Parganova, «Κρήτη και Ανατολική Ρωμυλία, Το πρότυπο της αυτονομίας στην Ευρωπαϊκή Τουρκία

Ανατολικής Ρωμυλίας φοβήθηκαν τη μετατροπή της βουλγαρικής ηγεμονίας σε νέο ρωσικό προτεκτοράτο. Φοβόντουσαν την εκ νέου ανάκτηση της επιρροής της Ρωσίας στη Βουλγαρία, όρο που είχε θέσει η Ρωσία προκειμένου να στηρίξει την βουλγαρική ηγεμονία στο ζήτημα της προσάρτησης της Ανατολικής Ρωμυλίας. Ο λαός φοβόταν μήπως η επιτυχία της Ένωσης ανατραπεί. Αντιλήφθηκε ότι η ένωση θα γινόταν αποδεκτή από τη Ρωσία μόνο υπό άλλον ηγεμόνα⁵⁷. Ο Τσάρος δεν ήταν εναντίον της ένωσης. Αυτό που δεν ήθελε, ήταν να καρπωθεί την επιτυχία ο Μπάττενμπεργκ επειδή κατά την εκτίμησή του ενεργούσε εναντίον των ρωσικών συμφερόντων. Ο Βίσμαρκ τον Ιούνιο του 1881, κατάφερε να αναβιώσει τη Συμμαχία των Τριών Αυτοκρατόρων με τη μορφή γραπτής συμφωνίας και στο σύμφωνο που πραγματοποιήθηκε οι συμβαλλόμενοι είχαν συμφωνήσει πως η Βουλγαρία και η Ανατολική Ρωμυλία μπορούσαν να ενωθούν σε κάποια ευνοϊκή στιγμή. Ο νομομαθής Pavel Milyukov υποστήριξε ότι η Ρωσία επιθυμούσε ισχυρή και ενωμένη Βουλγαρία υπό την προϋπόθεση ότι θα είχε απεριόριστη επιρροή στην εξωτερική πολιτική της Βουλγαρίας και το στρατό της. Το κλίμα είχε γίνει δυσβάστακτο για τον Μπάττενμπεργκ καθώς του ασκούσαν έντονη κριτική οι ρωσόφιλοι αλλά έχασε και την υποστήριξη του στρατεύματος κατηγορούμενος για εισαγωγή του γερμανικού μοντέλου στο βουλγαρικό στρατό⁵⁸.

Οι ρωσόφιλοι της Βουλγαρίας άρχισαν να κατακρίνουν τον Αλέξανδρο Μπάττενμπεργκ για τη διεθνή απομόνωση της Ηγεμονίας και ενώθηκαν με τους Συντηρητικούς της Ανατολικής Ρωμυλίας, έχοντας ως σύνθημα «Η Βουλγαρία δεν μπορεί χωρίς τη Ρωσία»⁵⁹ και εργάζονταν για την ανατροπή του Ηγεμόνα. Ο πρωθυπουργός Καραβέλοφ προωθούσε μια πιο ήπια λύση δηλαδή την βελτίωση των σχέσεων με την απελευθερώτρια Ρωσία.

Μετά την πραξικοπηματική ενέργεια μιας μικρής ομάδας ρωσόφιλων Βούλγαρων αξιωματικών που ανέτρεψε τον Μπάττενμπεργκ στις 9 Αυγούστου του 1886, οι ρωσόφοβοι συσπειρώθηκαν. Ο ρωσόφοβος, φιλοδυτικός πρόεδρος της Βουλής Στέφαν Σταμπολόφ, έδρασε άμεσα και με αντιπραξικόπημα ανέτρεψε την

(τέλη 19^{ου} – αρχές 20^{ου} αιώνα)» στο Σ.Πετμεζάς και Λ.Τζεδάκη-Αποστολάκη, *Κυριαρχίες και συνειδήσεις στην Ανατολική Μεσόγειο 1880-1920*, Ηράκλειο: Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών 2014, σσ.64-65.

⁵⁷ Barbara Jelavich, *Ιστορία των Βαλκανίων 18^{ος}-19^{ος} αιώνας* ό.π., σελ. 587.

⁵⁸ Richard J. Crampton, *Bulgaria 1878-1918. A History*, New York: Cambridge University Press, 1983, σ.40.

⁵⁹ Γκιόργκι Μπακάλοφ, Χρίστο Ματάνοφ, Πλάμεν Μίτεφ, Ιβάν Ίλτσεφ, Ρουμιάνα Μαρίνοβα-Χρηστίδη, *Ιστορία της Βουλγαρίας*, ό.π., σ. 277.

κυβέρνηση του ρωσόφιλου μητροπολίτη Κλήμη θεωρώντας την εκθρόνιση του ηγεμόνα ως παράνομη. Σχηματίστηκε οικουμενική κυβέρνηση Συντηρητικών-Φιλελευθέρων, συγκροτήθηκε τριμελής ανθηγεμονία και προσεκλήθη να επιστρέψει ο Μπάττενμπεργκ. Στις 29 Αυγούστου 1886 επέστρεψε στη Βουλγαρία ο Μπάττενμπεργκ. Όταν παρέλαβε εκ νέου την εξουσία αναζήτησε τη συμφιλίωση με τη Ρωσία και έστειλε τηλεγράφημα στον Τσάρο Αλέξανδρο Γ΄ με το οποίο τον ενημέρωνε ότι ανέλαβε πάλι την αρχή και ανέφερε «Από τη Ρωσία έλαβα το στέμμα και είμαι έτοιμος να το καταθέσω και πάλι στα χέρια του κυριάρχου της». Ο Τσάρος που του δινόταν η ευκαιρία να ξεφορτωθεί τον πρίγκιπα απάντησε ότι δεν αποδεχόταν την επιστροφή του⁶⁰ αναγκάζοντας τον Μπάττενμπεργκ να παραιτηθεί παραδίδοντας την εξουσία στην αντιβασιλεία υπό τους Σταμπολόφ, Καραβέλοφ και Μουτκούροφ.

Η περίοδος αυτή (Αύγουστος 1886 - Αύγουστος 1887) είναι γνωστή ως «Βουλγαρική κρίση», περίοδος κατά την οποία το λαϊκό αίσθημα ήταν εναντίον της Ρωσίας.

Βασικός σκοπός της αντιβασιλείας ήταν η εξασφάλιση σταθερότητας. Αυτή θα επιτυγχάνετο με την εκλογή νέου ηγεμόνα που θα επέλεγε η Συντακτική Βουλή και η βελτίωση των σχέσεων ανάμεσα στη Βουλγαρία και τη Ρωσία. Μετά το τηλεγράφημα που έλαβε ο Τσάρος από τη Συντακτική Βουλή της Βουλγαρίας, η ρωσική διπλωματία – λόγω των εξελίξεων του καλοκαιριού – δεν επιθυμούσε συμβιβασμό αλλά επίλυση των προβλημάτων από θέση ισχύος⁶¹. Έστειλε τον Ρώσο στρατηγό Νικολάι Κάουλμπαρς θέτοντας ως όρους την αναβολή των εκλογών, αποφυλάκιση των συλληφθέντων μετά το πραξικόπημα της 9^{ης} Αυγούστου και άρση του στρατιωτικού νόμου. Οι όροι δεν έγιναν αποδεκτοί. Οι εκλογές διεξήχθησαν αναδεικνύοντας νικητές τους κυβερνητικούς υποψήφιους. Η ρωσική διπλωματία είχε υπολογίσει ότι η αντιβασιλεία δεν θα επέλεγε τη σύγκρουση. Δεν υπολόγισε ότι ο Σταμπολόφ θα αποδείκνυε ότι η Βουλγαρία μπορεί να προχωρήσει και χωρίς τη Ρωσία. Ο Κάουλμπαρς και οι Ρώσοι αξιωματικοί αποχώρησαν.

⁶⁰ Barbara Jelavich, *Russia's Balkan entanglements 1806-1914*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991, σ. 193.

⁶¹ Η αντιβασιλεία είχε στείλει τηλεγράφημα στον Τσάρο να αναλάβει την προστασία της Βουλγαρίας (Νικηφόρος Μοσχόπουλος,, ό.π., σ.76).

Η Ρωσία οδηγήθηκε στην διακοπή των διπλωματικών σχέσεων αποσύροντας όλους τους διπλωμάτες από την χώρα στις 6/11/86⁶², αφού συνειδητοποίησαν την συνεχώς αυξανόμενη ρωσοφοβία⁶³.

Οι διπλωματικές διαπραγματεύσεις που επεχείρησαν με τη Ρωσία, οι ρωσόφιλοι με επικεφαλής τον Τσανκόφ ήταν ανεπιτυχείς, γιατί η Ρωσία εξακολουθούσε να θέτει απαράδεκτους όρους: **α)** Να καταργηθεί η ανθηγεμονία, **β)** να σχηματιστεί νέα Κυβέρνηση με συμμετοχή των ρωσόφιλων του Τσανκόφ, **γ)** την επιστροφή των ρωσόφιλων Βούλγαρων αξιωματικών που είχαν παυθεί από τις θέσεις τους μετά το πραξικόπημα τον Αύγουστο, **δ)** να συγκληθεί νέα Μεγάλη εθνοσυνέλευση για την εκλογή ως νέου ηγεμόνα του Πριγκιπάτου του υποψηφίου της Ρωσίας τον Κιρκάσιο πρίγκιπα της Μιγκλερίας, **ε)** την αναθεώρηση του συντάγματος. Η Βουλγαρία, μέσω της βουλγαρικής αντιπροσωπείας, των Κ. Στοϊλοφ, Ν.Γκρέκοφ και Κ.Χατζη-Κάλτσοφ, αναζήτησε νέο ηγεμόνα. Μετά την εξέταση αρκετών υποψηφιοτήτων επελέγη από τη Μεγάλη Εθνοσυνέλευση⁶⁴ ο πρίγκιπας Φερδινάνδος του Σαξονικού Κοβούργου και της Γκότα (6 Ιουλίου 1887) με την ενθάρρυνση της Αυστροουγγαρίας⁶⁵ και της Μεγάλης Βρετανίας που στέφθηκε πρίγκιπας τον Αύγουστο του 1887. Το ρωσόφιλο όμως μέτωπο δεν είχε εξαλειφθεί. Υπήρχαν γερές φιλορωσικές ρίζες στο στράτευμα, στην εκκλησία και στο λαό. Καλείτο ο νέος πρωθυπουργός της χώρας Σταμπολόφ να κάνει πραγματικότητα το σύνθημα «Η Βουλγαρία στους Βούλγαρους» και να επιλύσει το ζήτημα των διεθνών σχέσεων της χώρας, διότι η Ρωσία όχι μόνο δεν αναγνώρισε τον Φερδινάνδο ως ηγεμόνα της Βουλγαρίας αλλά άσκησε βέτο τόσο στην Πύλη όσο και στις υπόλοιπες Δυνάμεις προκειμένου να μην αναγνωριστεί. Για δέκα χρόνια δεν είχε δικαίωμα διπλωματικών επαφών και υπογραφής διεθνών

⁶² Για μια δεκαετία οι σχέσεις Ρωσίας-Βουλγαρίας ήταν τεταμένες (Richard J. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, New York: Cambridge University Press, 2005, σ.102.)

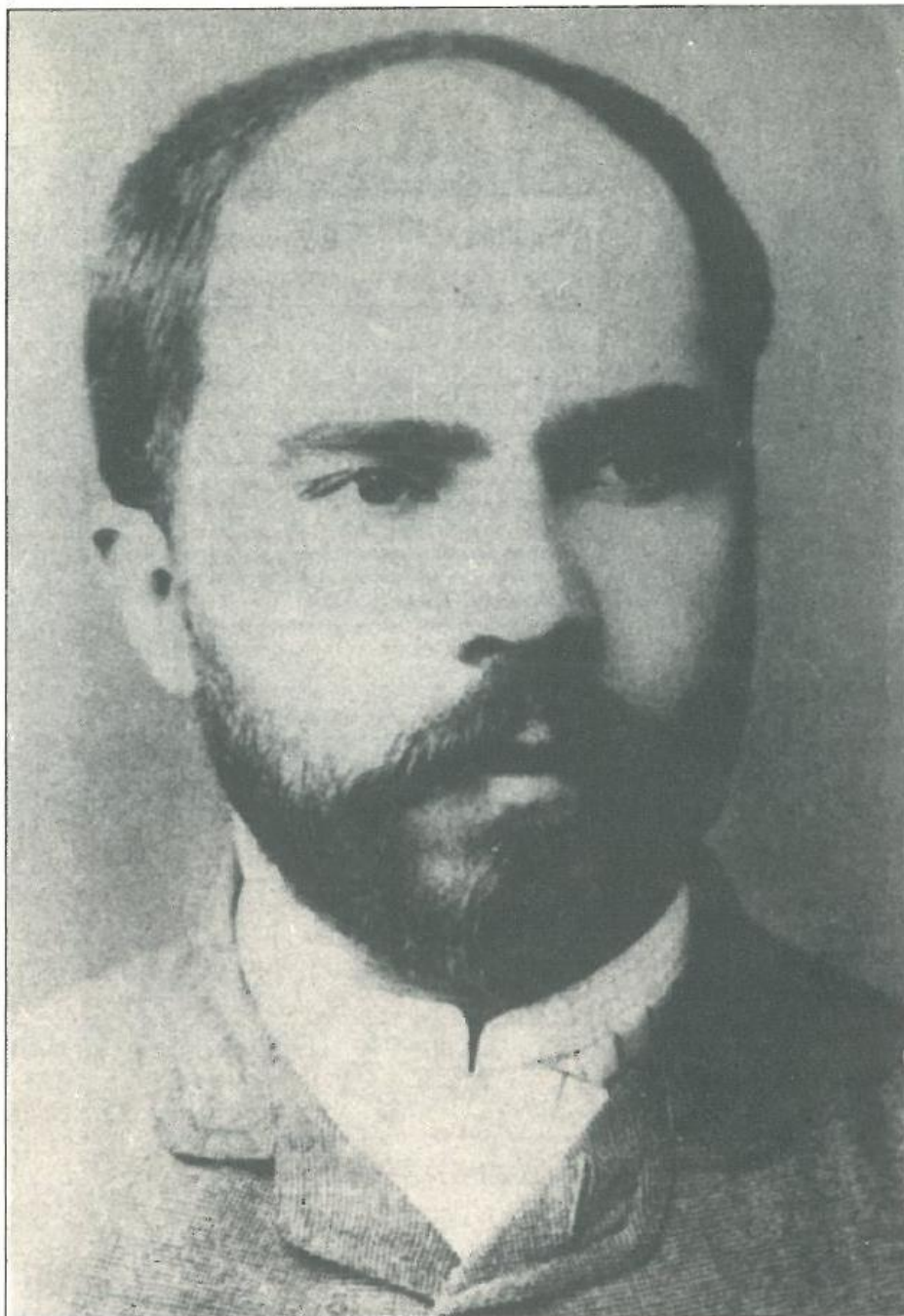
⁶³ «Η χονδροειδής συμπεριφορά του Καούλπαρς ενίσχυσε τους ισχυρισμούς των ρωσόφοβων ότι η Ρωσία δεν επιθυμούσε να δει τη Βουλγαρία ανεξάρτητη αλλά προτιμούσε να είναι πλήρως εξαρτώμενη από την Αγία Πετρούπολη» (Γκιόργκι Μπακαλοφ, Χρίστο Ματάνοφ..... ό.π., σ. 280).

⁶⁴ Η Μεγάλη Народно είχε συνέλθει και στις 27 Οκτωβρίου 1886 και είχε επιλέξει τον πρίγκιπα Βαλδεμάρ της Δανίας, ο οποίος έδωσε αρνητική απάντηση. Από τότε έως και τον Ιούλιο του 1887 έγιναν προτάσεις σε πολλούς υποψηφίους αλλά χωρίς ανταπόκριση.

⁶⁵ Ο Ivan Panayotov στο άρθρο του «Αυστρία, Ρωσία και η μοίρα των Βαλκανίων» εντοπίζει την αυστρωσική αντιπαλότητα για τα Βαλκάνια ως μια φάση της πανάρχαιας μάχης του γερμανισμού με το σλαβισμό». Η ανάλυση στο έργο του εστιάζεται στο ρόλο της Ρωσίας να θέλει να υπερασπιστεί τους Σλάβους από τον γερμανικό επιθετικό επεκτατισμό. Στην αντιπαλότητα αυτή ενεπλάκη και η Αυστρία η οποία όταν διαταράχθηκαν οι ρωσοβουλγαρικές σχέσεις θέλησε να εκμεταλλευτεί την εξέλιξη ασκώντας την επιρροή της στην Βουλγαρία. Μια απόδειξη ήταν και η επιλογή του Φερδινάνδου, Roumen Daskalov, *Debating the Past from Stambulov to Zhivkov*, Budapest: Central European University Press, 2011, σσ. 67-79.

συμβάσεων. Η αναγνώριση έγινε μετά τον θάνατο του Τσάρου Αλέξανδρου του Γ΄ επί του Τσάρου Νικολάου Β΄. Ο Νικόλαος συμφώνησε να γίνει νονός του διαδόχου Βόρις πράγμα που άνοιξε το δρόμο για την αναγνώριση του Φερδινάνδου από τον Σουλτάνο και τις υπόλοιπες Δυνάμεις.

1δ: Στέφαν Σταμπολόφ και η πλήρης ρήξη με τη Ρωσία

Ο Φερδινάνδος στις 3 Αυγούστου του 1887 ανέθεσε τον σχηματισμό κυβέρνησης στον Σταμπολόφ, ο οποίος άσκησε χρέη πρωθυπουργού μέχρι το Μάιο του 1894. Ο Σταμπολόφ, γιός πανδοχέα από το Τύρνοβο, νομομαθής και δικηγόρος στη Σόφια από πολύ νωρίς είχε επαναστατικές ιδέες. Σαν φοιτητής στη Ρωσία εκδιώχθηκε γιατί είχε σχέσεις με τους ναρόντικούς⁶⁶. Όταν επισκέφθηκε το Βουκουρέστι ήρθε σ'επαφή με την Επαναστατική Κεντρική Επιτροπή του Λιούμπεν Καραβέλοφ και όταν επέστρεψε στη Βουλγαρία έγινε ο βασικός απόστολος για τις εσωτερικές επιτροπές⁶⁷. Υπήρξε ηγέτης της αποτυχημένης εξέγερσης στη Στάρα Ζαγκόρα το 1875. Συμμετείχε στην Απριλιανή επανάσταση του 1876, και μετά την απελευθέρωση παρά το νεαρό της ηλικίας του εκλέχθηκε αντιπρόσωπος στην Εθνοσυνέλευση (Narodno Subranie)⁶⁸. Υπήρξε ένας από τους αρχηγούς των Φιλελευθέρων, πρόεδρος της Βουλής και πρωθυπουργός. Στηρίχθηκε στην μεγαλοαστική τάξη, της οποίας τα συμφέροντα συνδέονταν με αυτά των Αυστριακών και των Άγγλων, και εναντιώθηκε στην πανσλαβιστική γραμμή της Ρωσίας.

Ο Σταμπολόφ κατάφερε να εγκαθιδρύσει ένα ακραίο καθεστώς διάρκειας επτά χρόνων που έμεινε γνωστό ως «εποχή Σταμπολόφ» ή «σταμπολοφικό καθεστώς» το οποίο αυτοί που ασκούσαν κριτική στην δικτατορική υφή του καθεστώτος το ονόμαζαν «stambolonshchina». Ο Σταμπολόφ διέλυσε το ρωσόφιλο κόμμα του Ντραγκάν Τσανκόφ, προσανατολίζοντας τη Βουλγαρία καθαρά με τη Δύση. Υπήρξε οπαδός της άποψης ότι ο νόμος μπορεί να παραμεριστεί μπροστά στο συμφέρον της Βουλγαρίας. Εφάρμοσε αυταρχικές μεθόδους, παραβίασε ελευθερίες και ατομικά δικαιώματα. Για να επιτύχει τους στόχους του χρησιμοποιούσε κάθε μέσον. Ο ιστορικός Iorga έγραφε:

«Ο Σταμπολόφ [...] ήταν παράλληλα ένας άνθρωπος με ασιατική ενεργητικότητα, παθιασμένος και βίαιος, άξιος μαθητής των Ρώσων δασκάλων του, στους οποίους καθημερινά αποδείκνυε ότι τα όπλα τους μπορούν να

⁶⁶ Είχε λάβει υποτροφία για σπουδές στη Ρωσία που χορηγούντο σε Βούλγαρους φοιτητές με χρηματοδότηση από την Τσαρίνα. Η προσπάθεια αυτή παράλληλα με την αποδοχή των ιδεών που δημοσιεύονταν στο δίγλωσσο περιοδικό Balkan ωθούσε τους Σλάβους να υιοθετήσουν την ρωσική ως λογοτεχνική γλώσσα. Richard J. Crampton, *Bulgaria 1878-1918. A History*, New York: Cambridge University Press, 1983, p.66.

⁶⁷ Γκιόργκι Μπακάλοφ, Χρίστο Ματάνοφ, Πλάμεν Μίτεφ, Ιβάν Ίλτσεφ, Ρουμάνο Μαρτίνοβα-Χρηστίδη, *Ιστορία της Βουλγαρίας*,ό.π., σ.σ. 226-227.

⁶⁸ Richard J. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, New York: Cambridge University, Press, 2005, p. 98.

χρησιμοποιηθούν με επιτυχία και από αντιπάλους πολύ πιο αδύναμους [...] Αφιέρωσε όλες τις προσπάθειές του στο να απαλλάξει την Βουλγαρία από την κηδεμονία και τη μελλοντική προσάρτηση από τη Ρωσία. Στην κατασκοπία απάντησε με ανώτερη κατασκοπία, στις συνωμοσίες με συνοπτικές εκτελέσεις, στη διαφθορά με άλλη διαφθορά [...].»⁶⁹

Με την δικαιολογία των εξαιρετικά ιδιαζόντων εσωτερικών πολιτικών γεγονότων, αλλά και της συνεχούς ρωσικής απειλής επέβαλε το καθεστώς της δικτατορίας. Λαμβάνοντας αυστηρά μέτρα, κατάφερε να έχει ανύπαρκτη αντιπολίτευση ψηφίζοντας τα νομοσχέδια που επιθυμούσε. Απέσπασε την πλειοψηφία στις εκλογές Σεπτεμβρίου 1887, Αυγούστου 1890, Ιουλίου 1893⁷⁰. Αναθεώρησε το άρθρο του συντάγματος περνώντας τροπολογία με την οποία επέκτεινε το δικαίωμα εξαίρεσης ως προς το θρήσκευμα και έτσι έδωσε την δυνατότητα στο γιό του Φερδινάνδου⁷¹ να είναι ο διάδοχος της ηγεμονίας.

Κατάφερε το πολυτάραχο διάστημα της «Βουλγαρικής κρίσης» να αντιμετωπίσει τους αντιφρονούντες ρωσόφιλους του στρατεύματος και την ρωσόφιλη Εκκλησία. Κατέστειλε κάθε απόπειρα κινήματος και με κατάλληλους χειρισμούς κατόρθωσε να εκλεγεί από τη Μεγάλη Εθνοσυνέλευση ο νέος Πρίγκιπας Φερδινάνδος. Σταδιακά έκανε σαφές ότι ο πρίγκιπας θα παρέμενε στη Βουλγαρία παρά τις αντιδράσεις της Ρωσίας.

Οι σχέσεις Φερδινάνδου - Σταμπολόφ δεν ήταν οι ιδανικότερες αλλά βασίζονταν στο κοινό συμφέρον. Κατά τον S.Pavlowith «έπρεπε να αποδείξουν από κοινού ότι ήταν de facto ηγέτες μιας διατεταγμένης πολιτείας, αν ήθελαν να έχουν κάποια ελπίδα για να πάρουν την de jure αναγνώριση». Οι δύο άνδρες είχαν διαφορές απόψεων στον χειρισμό της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής. Συχνότερες ήταν οι διαφωνίες στην εξωτερική πολιτική. Ο Φερδινάνδος επιθυμούσε

⁶⁹ Μαριλένα Κοπά, *Η συγκρότηση των κρατών στα Βαλκάνια (19^{ος} αιώνας). Τρεις και μια περιπέτεια*, Αθήνα: Εκδοτικός οίκος Λιβάνη, 2002, σ.216.

⁷⁰ Ο Anton Georgiev Drandar, ιστορικός της συγκεκριμένης περιόδου, έγραφε το 1896 «Τη στιγμή των εκλογών, ο Σταμπολόφ έστειλε διαταγή σ'όλους τους νομάρχες και τους ζητούσε να συγκεντρώσουν όλους τους οπαδούς της κυβέρνησης για να ορίσουν υποψήφιους βουλευτές. Οι νομάρχες έστειλαν στην συνέχεια τον κατάλογο στον Σταμπολόφ, ο οποίος διέγραφε όσους δεν του άρεσαν. Όσο για τις προσωπικότητες της αντιπολίτευσης, φυλακίζονταν ή απομακρύνονταν», Μαριλένα Κοπά, *ό.π.*, σ.218.

⁷¹ Ο Φερδινάνδος γεννήθηκε καθολικός στη Βιέννη. Μητέρα του ήταν η κόρη του βασιλιά Λουδοβίκου-Φιλίππου της Γαλλίας Κλημεντίνη. Υπηρέτούσε στον ουγγρικό στρατό με το βαθμό του υπολοχαγού.

την αποκατάσταση⁷² των σχέσεων της Ρωσίας με τη Βουλγαρία προκειμένου να επιτύχει την αναγνώρισή του. Την συμφιλίωση επιθυμούσε και η Ρωσία και προέβη σε διάφορα έμμεσα διαβήματα. Το 1889 επισκέφθηκε τη Σόφια ο φιλορώσος Σέρβος πολιτικός Ν.Πάσιτς και πρότεινε στον Σταμπολόφ την «Ίδρυση Βαλκανικής Ομοσπονδίας» με σκοπό την αντιμετώπιση της Τουρκίας. Ο Σταμπολόφ απέρριψε την πρόταση όπως αναφέρει ο ιστορικός Στάνεφ, γιατί δεν ήθελε να διαταράξει τις βουλγαροτουρκικές σχέσεις. Ακολούθησε η ιδιωτική επίσκεψη του πρίγκιπα Δολγκορούκοφ, αξιωματικού της τσαρικής φρουράς και φίλου της τσαρικής αυλής, ο οποίος σε ερώτηση στον Σταμπολόφ αν υπήρχε τρόπος συμφιλίωσης με την Ρωσία, ο Σταμπολόφ απάντησε ότι δεν ήταν αντίθετος στην συμφιλίωση αλλά έπρεπε πρώτα να αναγνωριστεί ο πρίγκιπας ως νόμιμος ηγεμόνας και η βουλγαρική κυβέρνηση ως νόμιμα συνταγματική. Ο Δολγκορούκοφ έθεσε ως όρο την απομάκρυνση του Φερδινάνδου. Το ίδιο πρότεινε το 1890 και ο Ρώσος συγγραφέας Σ.Τατίστσεφ δηλώνοντας στον Σταμπολόφ ότι η Ρωσία επιθυμεί την συμφιλίωση με τον όρο της απομάκρυνσης του Φερδινάνδου. Ο Σταμπολόφ έδωσε την ίδια απάντηση και παραπονέθηκε για τον συστηματικό πόλεμο που είχε ξεκινήσει η Ρωσία στην Βουλγαρία πείθοντας τον Τατίστσεφ ότι δεν φταίει η Βουλγαρία για την κατάσταση που είχε δημιουργηθεί. Η Ρωσία όμως δεν δεχόταν να αναγνωρίσει τον Φερδινάνδο. Ο ρωσικός τύπος κατέκρινε τόσο τον Φερδινάνδο ως σφετεριστή όσο και τον Σταμπολόφ ως δικτάτορα. Εν είδει απειλής μάλιστα η ρωσική κυβέρνηση δια του εις Σόφια διπλωματικού αντιπροσώπου της Γερμανίας ζήτησε να της καταβληθούν τα ρωσικά έξοδα της περιόδου κατοχής της Βουλγαρίας. Ο Σταμπολόφ μέσω δανείων από Βιέννη και Βουδαπέστη πλήρωσε 8.867.000 φράγκα οδηγώντας όλες τις ευρωπαϊκές εφημερίδες να σχολιάζουν ότι η Ρωσία δεν αναγνωρίζει την βουλγαρική κυβέρνηση, παρ' όλα αυτά παίρνει τα χρήματά της⁷³. Ο Σταμπολόφ επεδίωκε η αναγνώριση αυτή να γίνει με την μεσολάβηση της Υψηλής Πύλης για να μη διαταραχθούν οι βουλγαροτουρκικές σχέσεις. Το διάστημα της πρωθυπουργίας του – Αύγουστο 1887 έως Μάιο του 1894 – κατέπνιξε συνωμοσίες, απόπειρες πραξικοπημάτων, αλλά και προσπάθειες που χρηματοδοτήθηκαν από τη Ρωσία με στόχο την αλλαγή της βουλγαρικής πολιτικής αποκαθιστώντας τη ρωσική επιρροή.

⁷² Νικηφόρος Μοσχόπουλος, ..., ό.π., σσ. 78-79.

⁷³ Νικηφόρος Μοσχόπουλος, ..., ό.π., σσ. 79.

Κατά την επταετή διακυβέρνηση του Σταμπολόφ η Βουλγαρία αναδιοργανώθηκε. Εκσυγχρονίστηκε οικονομικά, βιομηχανικά και εμπορικά. Ενισχύθηκε το τραπεζικό σύστημα με την εισαγωγή γερμανικών και αυστριακών κεφαλαίων. Οργανώθηκε το φορολογικό⁷⁴ και ασφαλιστικό σύστημα κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα. υπογράφηκαν νέες διμερείς εμπορικές συμβάσεις⁷⁵ αφού βελτιώθηκαν οι εμπορικές συναλλαγές. Το 1888 ιδρύθηκε Πανεπιστήμιο στη Σόφια. Το 1892 εγκαινιάστηκε η Εμπορική Έκθεση Φιλιππουπόλεως⁷⁶.

Στα τέλη του 1888 το καθεστώς Σταμπολόφ πέτυχε ορισμένα επιτεύγματα που ισχυροποίησαν την κυβέρνησή του αλλά και την θέση του ηγεμόνα. Πρώτον τον Νοέμβριο του 1888 υπήρξε η συμφωνία με την Βρετανία, η οποία θα παρείχε δάνειο στη Βουλγαρία ύψους 46.7 εκατομμυρίων φράγκων κυρίως για την εξαγορά της σιδηροδρομικής γραμμής Ruse-Varna. Επίσης υπογράφηκε τελωνειακή συμφωνία με τη Βρετανία. Με αυτόν τον άτυπο τρόπο το βουλγαρικό καθεστώς αναγνωρίστηκε από τις κυβερνήσεις με τις οποίες διαπραγματευόταν⁷⁷.

Εκμοντερνίστηκαν οι επικοινωνίες με την εγκατάσταση οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου εγκαινιάζοντας το 1888 τη γραμμή Τσάριμπροντ-Βακαρέλ με την οποία συνδέθηκε η Βιέννη με την Κωνσταντινούπολη και το 1891 εγκαινιάστηκε η σιδηροδρομική γραμμή Γιάμπολ - Πύργου⁷⁸. Η κατασκευή των

⁷⁴ Δυσaréσκεια για το φορολογικό σύστημα άρχισε να εμφανίζεται όταν η κυβέρνηση το 1892 ανάγκασε τους χωρικούς να καταβάλουν τη δεκάτη σε χρήματα και όχι σε είδος λόγω μείωσης της σοδειάς. Αυτό οδήγησε σε κοινωνικές εκρήξεις γιατί δεν είχαν την οικονομική δυνατότητα και χρεώνονταν. Διαμαρτύρονταν γιατί η γραφειοκρατία ευνοείτο από το φορολογικό νόμο (Richard J. Crampton, *Bulgaria 1878-1918, A History*, New York: Cambridge University press, 1983, σσ.148-149).

⁷⁵ Το 1890 η Αυστροουγγαρία σύναψε εμπορικές συμφωνίες με την Βουλγαρία και θεωρήθηκε ως έμπρακτη αναγνώριση του καθεστώτος του Φερδινάνδου (Νικηφόρος Μοσχόπουλος, ..., ό.π., σελ. 79).

⁷⁶ Λόγω της επιτυχούς έκβασης της έκθεσης της Φιλιππούπολης η κυβέρνηση Σταμπολόφ επέβαλε στην Εθνοσυνέλευση νομοσχέδιο για την ενθάρρυνση της βιομηχανίας στη Βουλγαρία. Ευνοούσε το άνοιγμα κάθε είδους βιομηχανικής επιχείρησης, τελωνιακή ατέλεια στις πρώτες ύλες και τα αναγκαία μηχανήματα, μειωμένα τιμολόγια για την μεταφορά των επεξεργασμένων προϊόντων, σύναψη για μια δεκαετία κρατικών συμβολαίων, ώστε η βουλγαρική κυβέρνηση να αναλάβει την υποχρέωση να αγοράζει τα επεξεργασμένα προϊόντα σε τιμή κατά 10% ανώτερη σε σχέση προς την τιμή που θα αγοράζε κανονικά (Πρωΐα, 21-11-1892).

⁷⁷ Richard J. Crampton, *Bulgaria, 1878-1918, A History*, ό.π., σ. 130.

⁷⁸ Το 1892 η κυβέρνηση Σταμπολόφ πρότεινε μέσω του διπλωματικού εκπροσώπου της στην Κωνσταντινούπολη Δημητρόφ, την ένωση της σιδηροδρομικής γραμμής Σόφιας-Περνίκ με τους σιδηροδρόμους της Μακεδονίας καθώς και δύο ακόμα σχέδια που αφορούσαν την συνένωση της βουλγαρικής γραμμής με τον σιδηρόδρομο Θεσσαλονίκης-Βάρνας-Σκοπίων και την συνένωση αυτής της γραμμής με τον σιδηρόδρομο Δεδέαγατς (Αλεξανδρούπολης) μέσω Δουβνίτσης - Δράμας και κοιλάδας του Στρυμόνα κοντά στο Δεμριχισάρ. Και οι δύο σιδηροδρομικές γραμμές είχαν μεγάλη στρατιωτική σπουδαιότητα αλλά οι Βούλγαροι προτιμούσαν την δεύτερη γραμμή γιατί είχε εμπορική σημασία (Πρωΐα, 7-6-1892). Η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν εκχωρούσε το δικαίωμα

σιδηροδρόμων στα Βαλκάνια δεν ήταν αποτέλεσμα μόνο της βιομηχανικής επανάστασης αλλά και επιδίωξη των στρατηγικών σχεδίων των Μεγάλων Δυνάμεων, που επιθυμούσαν την οικονομική διείσδυση στην Βαλκανική. Το θετικό για τη Βουλγαρία ήταν ότι η γραμμή Βακαρέλ-Τσάριμπροντ κατασκευάστηκε εξ ολοκλήρου με βουλγαρικά κεφάλαια, για να αγορασθεί όμως η σιδηροδρομική γραμμή Russe-Varna ζητήθηκε δάνειο από τη Βρετανία (1888). Το σημαντικότερο δάνειο⁷⁹ που έλαβε ήταν αυτό που χορηγήθηκε μέσω της Lander Bank – Verein της Βιέννης το 1889, ύψους 30 εκατομμυρίων φράγκων. Το 1891 καταστρώθηκαν τα σχέδια για την κατασκευή των λιμανιών⁸⁰ του Πύργου και της Βάρνας και το 1892 υπεβλήθη από το Υπουργείο Οικονομικών σχέδιο για την δημιουργία Γεωργικής Τράπεζας⁸¹, με κεφάλαιο 20 εκατομμύρια λέβα.

Επί πρωθυπουργίας Σταμπολόφ και Υπουργού Παιδείας Γκεόρκυ Ζίφκοφ ενισχύθηκε η παιδεία με τις νέες διατάξεις του νόμου 1892. Με τις νέες διατάξεις νομοθετήθηκαν οι διακρίσεις σε βάρος της ελληνικής κοινοτικής εκπαίδευσης και οι αφομοιωτικές διατάξεις. Με το άρθρο 10 τα σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης έπρεπε να διδάσκουν όλα στη βουλγαρική γλώσσα και οι εκπαιδευτικοί να είναι Βούλγαροι υπήκοοι (άρθρο 58). Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα υποχρεούντο να εφαρμόσουν και τα ιδιωτικά πρωτοβάθμια σχολεία. Οι Έλληνες της Βουλγαρίας θεώρησαν τον νόμο ως απειλή⁸² κατά της πολιτισμικής τους ταυτότητας.

Η αφομοιωτική⁸³ βουλγαρική πολιτική αναπτύχθηκε κυρίως από την ελίτ του εθνικοφιλελεύθερου κόμματος επί πρωθυπουργίας Σταμπολόφ και προώθησε την αναγκαστική πολιτισμική ενσωμάτωση των μειονοτήτων.

σιδηροδρομικής σύνδεσης με τη Μακεδονία ούτε στη Βουλγαρία ούτε στην Ελλάδα (Σπυρίδων Σφέτας, ..., ό.π., σ. 414).

⁷⁹ Richard J. Crampton, *Bulgaria 1878-1918. A History*, New York: Cambridge University Press, p.130.

⁸⁰ Σπυρίδων Σφέτας, ..., ό.π., σ.110.

⁸¹ *Πρωΐα*, 25-12-1892.

⁸² Richard J. Crampton, *Bulgaria 1878-1918. A History*, New York: Cambridge University Press, 1983, σ. 149.

⁸³ Η αφομοίωση των μειονοτήτων αποτελούσε επιδίωξη των Φιλελευθέρων κομμάτων της Ευρώπης κατά τον 19^ο αιώνα. Η ιδεολογία των Φιλελευθέρων της περιόδου θεωρούσε την πολιτιστική ομοιογένεια ένδειξη προόδου και βασική προϋπόθεση για την ευημερία του κυρίαρχου έθνους. Η φιλελεύθερη ιδεολογία ήταν αντίθετη με την ύπαρξη μειονοτικών σχολείων και πίστευαν ότι οι μειονότητες πρέπει να μάθουν την γλώσσα της πλειονότητας. Από τον έλεγχό τους δεν εξαιρούντο ούτε οι εκκλησίες ούτε η τοπική αυτοδιοίκηση. Μάρκ Μαζάουερ. *Τα Βαλκάνια*. Αθήνα: Έκδοση εικοστή πρώτη, εκδόσεις Πατάκη, 2002, μετάφραση Κωνσταντίνου Ν.Κουρεμένου, σ.208.

Ο Σταμπολόφ εφάρμοσε σημαντικές αλλαγές στο στρατό, ο οποίος επί των ημερών του εκσυγχρονίστηκε, αποκαλούμενος «οι Πρώτοι της Ανατολής»⁸⁴ βελτιώθηκε η άμυνα και δόθηκε δυνατότητα ανέλιξης στους στρατιωτικούς. Η κυβέρνηση Σταμπολόφ με σειρά νόμων ενθάρρυνε την ανάπτυξη της τοπικής βιομηχανίας.

Η πολιτική του Σταμπολόφ⁸⁵ σε σχέση με την Μακεδονία στηριζόταν στην πολιτική της αναμονής, έτσι ώστε να οργανωθεί πρώτα η βουλγαρική ηγεμονία και μετά να ακολουθήσει μια ειρηνική διείσδυση στο μακεδονικό χώρο. Η τακτική αυτή θα αποδώσει θετικά αποτελέσματα μετά το 1890 όταν θα βελτιωθούν οι σχέσεις κυβέρνησης και εκκλησίας. Ο χειρισμός του στο Μακεδονικό κατακρίθηκε από μερικούς ως χειρισμός με «μοιραίες συνέπειες» αφού η Ρωσία αναζήτησε άλλες συμμαχίες στα Βαλκάνια σε βάρος των βουλγαρικών συμφερόντων (Σερβία).

Οι σχέσεις κλήρου και κυβέρνησης δεν ήταν άριστες γιατί η εκκλησία φοβόταν τον ριζοσπαστισμό του Σταμπολόφ. Ο Έξαρχος Ιωσήφ ήταν ρωσόφιλος, όπως και ο περισσότερος βουλγαρικός κλήρος. Το όνομα του ηγεμόνα δεν μνημονεύετο στους ναούς και οι μητροπολίτες Τυρνόβου Κλήμης και Βράτσης Κωνσταντίνος κήρυτταν εναντίον της κυβέρνησης. Το θέμα της μνημόνευσης του ηγεμόνα αποκαταστάθηκε με την σύνοδο του Ρουχτσουκίου⁸⁶.

Ο Σταμπολόφ μέσω διακοίνωσής του⁸⁷ έπεισε την Πύλη να χορηγηθούν το 1890 σουλτανικά βεράτια για τον διορισμό Βούλγαρων εξαρχικών επισκόπων στην Αχρίδα και τα Σκόπια, τα οποία διεκδικούσε η Βουλγαρική Εξαρχία, και το 1894 άλλα δύο για τις επισκοπές Βελεσσών και Νευροκοπίου.

⁸⁴ Σπυρίδων Σφέτας, ..., ό.π., σ. 110.

⁸⁵ Η πολιτική του Σταμπολόφ ήταν πολύ προσεκτική στο θέμα της Μακεδονίας. Ο Σταμπολόφ πίστευε ότι πρέπει να ισχυροποιηθεί η βουλγαρική αστική περιοχή της Μακεδονίας πολιτισμικά και οικονομικά γιατί είχε να αντιμετωπίσει την παρέμβαση Ελλήνων και Σέρβων με τη ρωσική υποστήριξη. Επεδίωκε καλές σχέσεις με την Τουρκία γιατί πίστευε ότι η παρουσία των Τούρκων στη Μακεδονία τον ωφελούσε για να εφαρμόσει την πολιτική του. Richard J. Crampton, *Bulgaria 1878-1918. A History*, New York: Cambridge University Press, 1983, σ. 138.

Ο Encho Mateev μέσα από το βιβλίο του «ο πολιτικός Stefan Stambolov» έγραφε ότι «ο Βουλγαρόφιλος Σταμπολόφ προωθώντας τον βουλγαρικό εθνικό σκοπό τον οποίο ονόμαζε «κρατικό εθνικισμό» θεωρούσε ότι σωστά ήταν αντίθετος στην Μακεδονική επαναστατική οργάνωση αφού το μακεδονικό δεν μπορούσε να λυθεί από ανεύθυνα κινήματα και οργανώσεις, αλλά με ειρηνικά μέσα» (Daskalov, ..., ό.π., σ.σ. 7-79).

⁸⁶ Η καθολικότητα του Φερδινάνδου αντιμετωπίστηκε αρνητικά από τον κλήρο. Η σύνοδος του Ρουχτσουκίου προσπάθησε να λύσει το θέμα της μνημόνευσης του Φερδινάνδου (Νικηφόρος Μοσχόπουλος, ..., ό.π., σ. 79). Το 1889 ο κλήρος έδειχνε πιο συμφιλιωτικός με την κυβέρνηση και γιόρτασαν την ημέρα των γενεθλίων του πρίγκιπα (Richard J. Crampton, *Bulgaria 1878-1918. A History*, New York: Cambridge University Press, 1983, σ. 135).

⁸⁷ Βλέπε Σπυρίδων Σφέτας, *Ελληνοβουλγαρικές αναταράξεις 1880-1908*, Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Επίκεντρο, 2008, σσ. 173-174.

Ένα από τα μειονεκτήματα της διακυβέρνησης του Σταμπολόφ ήταν η διοίκηση του κρατικού μηχανισμού. Μέχρι και τα μέσα του 1890 στη Βουλγαρία καθιερωμένη πρακτική στη λειτουργία της δημόσιας διοίκησης ήταν η εφαρμογή του πελατειακού συστήματος, το λεγόμενο σύστημα «partisanstvo» δηλαδή εξαγορά θέσεων από τους υποστηρικτές του κυβερνώντος κόμματος. Το φαινόμενο αυτό ξεκίνησε λίγο μετά την απελευθέρωση, όταν το κράτος χρειαζόταν διοικητικό προσωπικό με αποτέλεσμα στο μέσο της δεκαετίας του 1880 να υπάρχει υπερπληθώρα δημοσίων υπαλλήλων αμειβομένων με αρκετά υψηλές αποδοχές, επιβαρύνοντας αρκετά τον προϋπολογισμό της χώρας. Οι υψηλοί μισθοί της δημόσιας διοίκησης που συνήθως αποτελείτο από τη βουλγαρική ελίτ δημιουργούσαν κοινωνικές εντάσεις⁸⁸ και υποδείκνυαν την έλλειψη πολιτικής βούλησης της «πολιτικής τάξης» να την μεταβάλλει.

Ο Σταμπολόφ από την αρχή της πρωθυπουργίας του αντιμετώπισε ισχυρή αντιπολίτευση⁸⁹ που υποκινείτο από τη Ρωσία. Μεταξύ αυτών η απόπειρα του Ρώσου λοχαγού Ναμπόκοφ (4 Ιανουαρίου 1888) όπου συμμετείχαν και άλλοι Βούλγαροι αξιωματικοί και ο ταγματάρχης Ποπόφ εκ των οποίων άλλοι εκτελέστηκαν και άλλων την ποινή μετρίασε ο ηγεμόνας. Συνωμοσίες εναντίον του Σταμπολόφ και του Φερδινάνδου οργάνωναν οι πολιτικοί φυγάδες της Βουλγαρίας με την μυστική οργάνωση στη Σόφια «Μλάδα Μπουλγκάρια» (Νέα Βουλγαρία), η οποία εξέδιδε την εφημερίδα «Μπορμπά» (Αγώνας) την οποία ανεκάλυψε το 1890 η μυστική αστυνομία και οδηγήθηκε στην σύλληψη του Πανίτσα, που ήταν μέλος

⁸⁸ Μετά το 1892 οι χειρισμοί της κυβέρνησης δεν ήταν οι καλύτεροι ιδιαίτερα στον οικονομικό τομέα, με αποτέλεσμα να οξυνθεί η κοινωνική ένταση. Η κυβέρνηση έπρεπε να εξοικονομήσει χρήματα για να αποπληρώσει τα δάνεια και να ολοκληρώσει τα αναπτυξιακά προγράμματα. Την περίοδο αυτή επικρατούσε μεγάλος ανταγωνισμός μεταξύ εσωτερικού και εξωτερικού εμπορίου γιατί οι τοπικοί παράγοντες είχαν να ανταγωνιστούν τα φτηνά εισαγόμενα προϊόντα της Ευρώπης. Αλλά και η διανοήση είχε ενοχληθεί από το σκάνδαλο Waldapfel, αυστριακού δημοσιογράφου, που είχε στηρίξει την υποψηφιότητα του Φερδινάνδου και απαιτούσε τα χρήματα που του είχαν υποσχεθεί. Μετά την δημοσίευση του σκανδάλου στον Ευρωπαϊκό τύπο, η υπόθεση έλαβε έκταση και ήταν ένα πλήγμα για την κυβέρνηση. Richard J. Crampton, *Bulgaria 1878-1918. A History*, New York: Cambridge University Press, 1983, σ.127.

⁸⁹ Η αντιπολίτευση ήταν δύο μορφών: η νόμιμη και η έκνομη. Η πρώτη αναγνώριζε τον ηγεμόνα και είχε αρχηγό τον Ραντοσλάβοφ, με όργανο την «Ναρόδνι-Πράβα». Η δεύτερη δεν αναγνώριζε ούτε τον ηγεμόνα ούτε την κυβέρνηση, με αρχηγούς τους Τσανκόφ και Καραβέλοφ, οι οποίοι είχαν ως όργανά τους την «Σβέτλινα» αργότερα «Μπλγκάρια» και την «Τερνόβσκα Κονστιτούτσια» και απαιτούσαν την συμφιλίωση με την Ρωσία. Αυτό οδήγησε στην διάσπαση του κόμματος των Φιλελευθέρων σε τέσσερα κόμματα. Το εθνικό Φιλελεύθερο με εκπρόσωπο τον Σταμπολόφ, το Φιλελεύθερο με εκπρόσωπο τον Ραντοσλάβοφ, το τσανκωφικό ή προοδευτικό Φιλελεύθερο των Τσανκόφ-Δάνεφ και το Δημοκρατικό ή карабеловско των Καραβέλοφ-Μαλίνοφ. Λίγο αργότερα εμφανίστηκε και το πρώτο βουλγαρικό Σοσιαλδημοκρατικό κόμμα υπό τους Μπλαγκόεφ και Γιάγκο Σακάζοφ. Νικηφόρος Μοσχόπουλος, ..., ό.π., σελ. 79.

της⁹⁰. Η Ρωσία προκειμένου να αποσταθεροποιήσει το καθεστώς του Σταμπολόφ στρατολογούσε Βουλγαρομακεδόνες, τους οποίους προσπαθούσε να πείσει ότι μονάχα με τη βοήθεια της Ρωσίας, η Βουλγαρία θα ικανοποιήσει τις βλέψεις της στη Μακεδονία. Αλλά και το βουλγαρικό φιλορωσικό λόμπι που υποκινείτο από τη Ρωσία αντιδρούσε με τους χειρισμούς του. Όλοι αυτοί πίστευε η κυβέρνηση ότι οργάνωναν δολοφονικές απόπειρες που κατηύθυνε η Ρωσία. Τον Μάρτιο του 1891 έγινε απόπειρα προκειμένου να εκτελεσθεί ο Σταμπολόφ αλλά αντί αυτού φονεύθηκε ο Υπουργός Οικονομικών Χρ. Μπέλτσεφ που τον συνόδευε⁹¹. Συνελήφθησαν 18 ύποπτοι μεταξύ των οποίων και ο Καραβέλοφ, ο οποίος αθωώθηκε μετά από ένα χρόνο από το στρατοδικείο. Τέσσερις όμως από τους συλληφθέντες απαγχονίστηκαν. Ο ανταποκριτής του πρακτορείου Χαβάς Γάλλος δημοσιογράφος Chadurne δημοσίευσε την έκκληση που επέδωσε στους αντιπροσώπους των Μεγάλων Δυνάμεων η σύζυγος του Καραβέλοφ και απελάθηκε από τη Βουλγαρία. Επακολούθησε διπλωματικό επεισόδιο μεταξύ Γαλλίας και Βουλγαρίας. Ο πρέσβης της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη ζήτησε αποζημίωση από την Τουρκία ως επικυρίαρχο δύναμη και ο Σταμπολόφ αναγκάστηκε να επιτρέψει την επιστροφή του δημοσιογράφου. Η Κυβέρνηση είχε έγγραφα που ενοχοποιούσαν την ρωσική πρεσβεία του Βουκουρεστίου και την Ρωσική κυβέρνηση. Γι'αυτά τα έγγραφα διατυπώθηκαν αμφιβολίες ως προς την αυθεντικότητά τους. Οι ρωσόφιλοι συνέχιζαν τον αγώνα τους εναντίον του καθεστώτος και τον Φεβρουάριο του 1892 τραυμάτισαν έναν από τους στενότερους διπλωματικούς συνεργάτες του Σταμπολόφ, τον Βούλγαρο διπλωματικό αντιπρόσωπο στην Κωνσταντινούπολη Γκεόργκυ Βούλκοβιτς⁹², που υπέκυψε στα τραύματά του. Το 1893 η Ρωσία και οι ρωσόφιλοι δυσανασχέτησαν με την τροπολογία του άρθρου 38 που αφορούσε το θρήσκευμα του διαδόχου του θρόνου προκειμένου να διευκολυνθεί ο γάμος του Φερδινάνδου με την Πριγκίπισσα Μαρία Λουΐζα. Η δυσφορία εντάθηκε μετά την απόφαση της εθνοσυνέλευσης να μεταφερθεί η σωρός του αποθανόντος Αλέξανδρου Μπάπτενμπεργκ την 7

⁹⁰ Νικηφόρος Μοσχόπουλος, ..., ό.π., σελ. 79.

⁹¹ Νικηφόρος Μοσχόπουλος, ..., ό.π., σ. 80.

Richard J. Crampton, *Bulgaria 1878-1918. A History*, New York: Cambridge University Press, 1983, σσ. 143-144.

⁹² Υπήρχαν πολλές αντιδράσεις για τα ανοίγματα συνεργασίας Σταμπολόφ-Πύλης από Βουλγαρομακεδόνες (Richard J. Crampton, *Bulgaria 1878-1918. A History*, New York: Cambridge University Press, 1983, σ.150).

Νοεμβρίου 1893 από το Γρατς της Αυστρίας στη Σόφια και να ταφεί σε ειδικό μανωλαίο.

Από τις αρχές του 1894 εκδηλώθηκε αντιπολίτευση και από τους πλέον στενούς συνεργάτες του Σταμπολόφ, οι οποίοι θεωρούσαν ότι η δικτατορία ήταν ανυπόφορη και άκρως επιθετική. Οι πρώην συνεργάτες του Σταμπολόφ με άρθρα στην αντιπολιτευόμενη εφημερίδα *Svobodno Slovo* (Ελεύθερος Λόγος) επέκριναν πλέον τις μεθόδους που χρησιμοποιούσε ο Σταμπολόφ. Αλλά και η συμπεριφορά του πρίγκιπα Φερδινάνδου που η θέση του είχε ενισχυθεί με το γάμο του και τη γέννηση του διαδόχου (Ιανουάριος 1894) ήταν διαφορετική απέναντι στον Σταμπολόφ.

Αν και ο Σταμπολόφ βοήθησε να στερεωθεί η εξουσία του Φερδινάνδου αυτός προετοίμασε το έδαφος για να απαλλαγεί από αυτόν. Οι διαφωνίες⁹³ Φερδινάνδου-Σταμπολόφ ήταν αρκετές, ιδιαίτερα στον χειρισμό θεμάτων εξωτερικής πολιτικής και κάθε φορά που διαφωνούσαν απειλούσαν και οι δύο με παραίτησεις. Ο Φερδινάνδος με τη μεσολάβηση Γάλλων φίλων του και μέσω του Ρώσου πρέσβη στη Βιέννη Λομπάνοφ άρχισε διαπραγματεύσεις με τη Ρωσία για αποκατάσταση των ρωσοβουλγαρικών σχέσεων βασική προϋπόθεση για την αναγνώρισή του από τη Ρωσία⁹⁴. Η ενέργεια αυτή εκλήφθηκε από τον Σταμπολόφ ως αποδοκιμασία της πολιτικής του και υπέβαλε την παραίτησή του τον Μάιο του 1894 ελπίζοντας ότι δεν θα γίνει δεκτή.

Ο Φερδινάνδος όμως αυτή την παραίτηση την επεδίωκε από καιρό, αφού ήθελε να απαλλαγεί από τον Σταμπολόφ και είχε προετοιμάσει το έδαφος. Είχε έρθει σε επαφή με την αντιπολίτευση⁹⁵ και είχε διασφαλίσει την υποστήριξή του

⁹³ Παραίτηση είχε υποβάλει ο Σταμπολόφ και το 1892 όταν δημιουργήθηκε πρόβλημα με την έκδοση διατάγματος από τον ηγεμόνα με το οποίο ίδρυε «εθνικό τάγμα πολιτικής αξίας» το οποίο προσυέγραφε ο ιδιαίτερος γραμματεύς του ηγεμόνα με τον τίτλο «καγκελάριος των βουλγαρικών παρασήμων». Τέτοιο αξίωμα δεν προέβλεπε το σύνταγμα το οποίο απαγόρευε, απονομή παρασήμων σε μη στρατιωτικούς. Την παραίτηση απέσυρε ο Σταμπολόφ όταν ο Φερδινάνδος απείλησε ότι θα εγκαταλείψει την Βουλγαρία. Η διάταξη αυτή καταργήθηκε το 1893 (Νικηφόρος Μοσχόπουλος, ..., ό.π., σ. 80). Σ' ένα θέμα που διαφωνούσαν στην εξωτερική πολιτική ήταν το θέμα της αναγνώρισης της Βουλγαρίας. Ο Φερδινάνδος επεδίωκε ανεξαρτησία της Βουλγαρίας χωρίς να έχει ανάγκη Τουρκικής αναγνώρισης κάτι που εύρισκε αντίθετο τον Σταμπολόφ που δεν ήθελε να δημιουργήσει έχθρες με την Τουρκία (Νικηφόρος Μοσχόπουλος, ..., ό.π., σ. 80). Ο Φερδινάνδος είχε ενοχληθεί με τις επαφές που είχε ο Σταμπολόφ με την Ρουμανία προκειμένου να δημιουργηθεί μέτωπο εναντίον της Ρωσίας (Richard J. Crampton, *Bulgaria 1878-1918. A History*, New York: Cambridge University Press, 1983, σ.153).

⁹⁴ Νικηφόρος Μοσχόπουλος, ..., ό.π., σσ. 80, 81.

⁹⁵ Η αντιπολίτευση διέρρευσε στον τύπο πως ο Σταμπολόφ είχε επαφές με την σύζυγο του Υπουργού Πολέμου Σάβοφ, ο οποίος αντικαταστάθηκε από τον ηγεμόνα. Ο Σταμπολόφ υποστήριζε πως οι

από το στρατό διορίζοντας ως Υπουργό Στρατιωτικών τον έμπιστό του Ράτσο Πέτροφ.

Ο Φερδινάνδος αποδέχθηκε την παραίτηση του Σταμπολόφ και 18 Μαΐου ανέθεσε τον σχηματισμό κυβέρνησης στον Στοϊλόφ, ο οποίος σχημάτισε κυβέρνηση συνασπισμού και δημιούργησε ένα νέο κόμμα, το Λαϊκό κόμμα. Μετά τις εκλογές του Σεπτεμβρίου 1894 σχημάτισε νέα Κυβέρνηση από τα μέλη του Λαϊκού κόμματος. Η παραίτηση του Σταμπολόφ και ο θάνατος του Τσάρου Αλέξανδρου του 3^{ου}, τον Οκτώβριο του 1894, θα διευκόλυναν να επιτευχθεί η συμφιλίωση με τη Ρωσία.

Στην ομιλία ο Στοϊλόφ στην Subranie τόνισε ότι έπρεπε να βελτιωθούν οι ρωσοβουλγαρικές σχέσεις αλλά όχι με ρωσική κατοχή ή την αλλαγή του Φερδινάνδου. Δηλαδή όχι με όρους που θα επέβαλλε η Ρωσία. Το επόμενο διάστημα οι προσπάθειες επικεντρώθηκαν στην αναγνώριση του Φερδινάνδου. Ο Φερδινάνδος επέλεξε να βαπτιστεί ο πρίγκιπας Βόρις ορθόδοξος από τον Τσάρο Νικόλαο⁹⁶ στις 2 Φεβρουαρίου του 1896, οπότε και ακολούθησε η διεθνής αναγνώρισή του.

Ο Σταμπολόφ, μετά την αποδοχή της παραίτησής του από τον Φερδινάνδο προσπάθησε μέσω διαδηλώσεων με επικεφαλής την αστυνομία να επιβληθεί, αλλά το ιππικό κατάφερε να τις καταστείλει⁹⁷. Το δικτατορικό καθεστώς του Σταμπολόφ είχε λήξει. Ο Σταμπολόφ δεχόταν επιθέσεις και μετά την παραίτησή του. Ο ίδιος απαντούσε μέσω της εφημερίδας του. Κατηγορήθηκε για οικονομικά σκάνδαλα τα οποία ο ίδιος διέψευδε. Παρ'ότι η ζωή του βρισκόταν σε κίνδυνο αρνήθηκε να διαφύγει στο εξωτερικό⁹⁸. Στις 3 Ιουλίου του 1895 δέχτηκε βίαιη επίθεση στην οδό Ρακόφσκυ της Σόφιας και υπέκυψε στα τραύματά του μετά από λίγες ημέρες.

Η προσωπικότητα και η διακυβέρνηση του Σταμπολόφ έχουν τύχει εκτενέστατης συζήτησης στην βουλγαρική ιστοριογραφία και αποτελούν ακόμη και στις μέρες μας θέματα αντιπαράθεσης μεταξύ των ιστορικών της γειτονικής χώρας. Αξίζει λοιπόν, μετά από την έκθεση των βασικών χαρακτηριστικών της πολιτικής

καταγγελίες δεν ίσχυαν. Richard J. Crampton, *Bulgaria 1878-1918. A History*, New York: Cambridge University Press, 1983, σ.155.

⁹⁶ Ο Τσάρος αντιπροσωπεύθηκε από τον στρατηγό Κουτούζοφ. Αμέσως ο σουλτάνος έστειλε στην Σόφια αυτοκρατορικό επίτροπο με δύο φιρμάνια, δια των οποίων ο Φερδινάνδος αναγνωριζόταν ως ηγεμόνας της Βουλγαρίας και ως γενικός διοικητής της Ανατολικής Ρωμυλίας. Νικηφόρος Μοσχόπουλος, ..., ό.π., σ. 81.

⁹⁷ Νικηφόρος Μοσχόπουλος, ..., ό.π., σ. 81.

⁹⁸ Σπ.Σφέτας, *Ελληνοβουλγαρικές αναταράξεις.....*, ό.π., σ. 211.

του που επιχειρήσαμε, να δούμε τις αντικρουόμενες αυτές απόψεις, οι οποίες θα μας βοηθήσουν να καταλάβουμε και το μέγεθος της σημασίας της αντιρωσικής – ρωσόφοβης πολιτικής στροφής του.

Αυτό που είναι αδιαμφισβήτητο γεγονός είναι ότι ο Σταμπολόφ βάσει των όσων αναφέρει στο βιβλίο του “Debating the Past From Stambolov to Zhivkov” ο Daskalov και των απόψεων των ιστορικών που παρουσιάζει στα σχόλια του οποίου βασίστηκε υπήρξε μια δυναμική προσωπικότητα, που ξεχώριζε για την ενεργητικότητα και αποφασιστικότητά του. Υπήρξε πολύ καλός ρήτορας, που συνάρπαζε τους ανθρώπους με την ομιλία του, τα τραγούδια του, τα αστεία του και το γοητευτικό γέλιο του. Ο ακόλουθός του, πρίγκιπας Dobri Gauchev, του απέδωσε τον χαρακτηρισμό του διορατικού «πολιτικού - ποιητή», αφού συνέθετε και ποιήματα. Ο Σταμπολόφ ήταν λάτρης της φύσης και της καλής παρέας. Επεδείκνυε όμως, προκειμένου να επιβάλει τις απόψεις του, έλλειψη ενδοιασμού και αδυσώπητη σκληρότητα.

Στην εθνοσυνέλευση (Narodno Subranie) η οποία αποτελείτο κυρίως από εκλεγμένους υποστηρικτές του καθεστώτος δήλωνε με πολύ ειλικρίνεια *«Δεν είμαι φαρισαίος πολιτικός, δεν είμαι έξαλλος με ασήμαντα θέματα και κατευθύνομαι κατευθείαν στο στόχο. Σύμφωνα με την εσωτερική μου πεποίθηση ένα πράγμα εάν είναι να γίνει για την σωτηρία της «πατρογονικής γης» θα το κάνω»*.

Οι σύγχρονοι ιστορικοί⁹⁹ θέλοντας να απαντήσουν στο ερώτημα αν ήταν δικαιολογημένη η δικτατορία του Σταμπολόφ την έκριναν ως αναγκαστικά απαραίτητη χαρακτηρίζοντας τα μέτρα, έκτακτα μέτρα ανάγκης, για την ανεξαρτησία και διατήρηση της «πατρογονικής γης» από τις εξωτερικές απειλές.

Ο μετριοπαθής Velcho Velchev το επιχείρημα για την σωτηρία της χώρας το θεώρησε χρήσιμο μόνο κατά την διάρκεια των πρώτων χρόνων και κυρίως ενάντια στους συνωμότες όχι όμως δικαιολογημένο στα τελευταία χρόνια, το οποίο χρησιμοποιήθηκε για να δικαιολογήσει τις φιλοδοξίες του Σταμπολόφ. Σύμφωνα με τον βιογράφο του Σταμπολόφ A. Biman τα πολιτικά πάθη της περιόδου ήταν τόσο

⁹⁹ Για τους Βούλγαρους ιστορικούς μπορούμε να πούμε ότι η ιστοριογραφία ευθυγραμμίστηκε στη βάση της αρχής «ότι είναι εθνικό είναι αληθινό» επινοώντας επιχειρήματα για να νομιμοποιήσει συχνά αιτήματα για διεύρυνση του εθνικού κράτους. Για τους Βουλγάρους αναφορά γίνεται στα κείμενα του P.R.Slovejkon [1827-1895 (narodnest)] και την εθνική ιδέα (narodno mnenie) όπου γίνεται λόγος για την συγκρότηση της πολιτικής και την κοινωνική συνοχή στο όνομα της κοινής πατρίδας (Αγγελική Κωνσταντακοπούλου. Εθνικός και Εθνοτικός λόγος ό.π., σελ. 277).

έντονα που κάθε κόμμα θεωρούσε το άλλο φυσικό εχθρό του και έπρεπε να το εξαφανίσει.

Το καθεστώς του Σταμπολόφ περιγράφεται από τους ρωσόφιλους ιστορικούς ως μια σκληρή και δεσποτική περίοδος. Ο πρίγκιπας χαρακτηρίζεται ως σφετεριστής και με κυβέρνηση παράνομη χωρίς να έχει την έγκριση των Μεγάλων Δυνάμεων.

Η μάχη για την ανεξαρτησία της χώρας εναντίον της Ρωσίας, ήταν μια πρόφαση για τον σφετερισμό της εξουσίας και το άλλοθι για προσωπικές επιδιώξεις. Άνθρωποι με μεγάλη αρετή και δημόσια προσόντα, συμπεριλαμβανομένου και του υψηλόβαθμου κλήρου εκδιώχτηκαν και βασανίστηκαν στα αστυνομικά τμήματα και στις φυλακές. Ολόκληρος ο διοικητικός μηχανισμός, πολυάριθμοι μυστικοί πράκτορες και κατάσκοποι κινητοποιήθηκαν για να υποστηρίξουν το δικτατορικό καθεστώς ενεργώντας με αυθαίρετο και άνομο τρόπο δημιουργώντας μια ατμόσφαιρα υποψιών και φόβου. Οι ιδεολογικοί και πολιτικοί αγώνες εκφυλίστηκαν σε τοπικό επίπεδο σε κομματικές συγκρούσεις, πολλές φορές αιματηρές, μεταξύ συμμοριών από διαφορετικές γειτονίες και σε καταχρήσεις των τοπικών αρχών για την επίλυση των λογαριασμών τους με τους αντιπάλους.

Η κατάσταση αυτή ώθησε πολλούς αντικαθεστωτικούς να εγκαταλείψουν την χώρα προσπαθώντας μέσω της δράσης τους στο εξωτερικό (Ρωσία, Τουρκία) να επιτύχουν την παρέμβασή τους προκειμένου να βοηθηθεί η χώρα τους. Όλη αυτή η κατάσταση παρουσιάζεται από την πλευρά των ρωσόφιλων ιστορικών σαν ένα καθεστώς που άφησε πίσω ένα μεγάλο αριθμό βασανισμένων και πικραμένων ανθρώπων που λαχταρούσαν εκδίκηση και μια νέα γενιά που ενηλικιώνόταν και ποθούσε ελευθερία και πολιτικά δικαιώματα. Το δράμα της δικτατορίας περιγράφεται ζωντανά και για τον Σταμπολόφ. Ο Σταμπολόφ απομονώθηκε αφού τον εγκατέλειψαν οι επιφανείς συνεργάτες του και περικυκλώθηκε από έμπιστους συνεργάτες αλλά διεφθαρμένους. Έλαβε μεγάλες προφυλάξεις (στρατό, σωματοφύλακες, κατασκόπους) και προέβη σε διώξεις, οι οποίες αύξησαν την οργή και την πίκρα των αντιπάλων του. Ο ίδιος είχε προβλέψει από ποιους θα σκοτωνόταν και κατήγγειλε τον Φερδινάνδο και την κυβέρνησή του ως τους ηθικούς αυτουργούς της δολοφονίας του.

Οι ιστορικοί διχάζονται για το ποιος βρισκόταν πίσω από την δολοφονία του αφού οι δράστες δεν συνελήφθησαν.

Ο ιστορικός Kosev αποδίδει την στροφή της εξωτερικής πολιτικής προς τη Δύση στο γεγονός ότι την περίοδο (1886-1894) αναδύθηκε στη Βουλγαρία η νέα μεγάλη εμπορική βιομηχανική μπουρζουαζία με αντιπροσωπευτικότερη τη φατρία του Σταμπολόφ έχοντας απέναντί της τη φατρία του Βασίλ Ραντοσλάβοφ που αντιπροσώπευε την «λούμπεν μπουρζουαζία» (κατώτερη τάξη)¹⁰⁰. Εξ αιτίας των εμπορικών συναλλαγών με τη Δύση, προτίμησε τον Δυτικό προσανατολισμό απ' αυτόν τον παραδοσιακό ρωσικό προσανατολισμό. Αποδίδει την στροφή προς την Δύση σε καθαρά κοινωνικοοικονομικούς λόγους¹⁰¹.

Τις ίδιες απόψεις με τον Kosev υποστήριξε και ο Hristo Hristov μέσα από το δίτομο ακαδημαϊκό έργο του «Ιστορία της Βουλγαρίας» όπου μεταξύ άλλων αναφέρει πως οι ιδεολόγοι επαναστάτες μετά την απελευθέρωση και ιδιαίτερα ο στενός συνεργάτης του Σταμπολόφ, ταλαντούχος συγγραφέας Ζαχάρι Στοϊάνοφ άλλαξαν την επαναστατική τους ιδεολογία. Επιβεβαιώνει πως η βουλγαρική εθνικοεπαναστατική ιντελιγκέντσια έκανε στροφή στα δεξιά στο μέσο της δεκαετίας του 1880 θέτοντας τον εαυτό της στην υπηρεσία της νέας εμπορικής τάξης. Χαρακτήρισε το καθεστώς Σταμπολόφ του οποίου υποστηρικτής υπήρξε ο Στοϊάνοφ ως τίποτα περισσότερο από ένα καθεστώς κατά την διάρκεια του οποίου η νέα βουλγαρική εμπορική και βιομηχανική τάξη επέβαλε την ταξική της κυριαρχία σε βάρος των μικρών παραγωγών. Η παλαιά ρωσοφοβία των επαναστατών και ιδεολόγων εξελίχθηκε σε «αυστροφιλικό πατριωτισμό», η δε δικτατορία του Σταμπολόφ ήταν «η δικτατορία της άρχουσας εμπορικοβιομηχανικής τάξης» που εφάρμοσε ένα τυραννικό καθεστώς στους χωρικούς και στις οικονομικά αδύναμες τάξεις. Για να σταματήσουν αυτό το καθεστώς εκτελέστηκαν οι ρωσόφιλοι αξιωματικοί στην πόλη Ruse.

Υπήρξαν αρκετοί ιστορικοί συγγραφείς που υποστήριξαν τις επιλογές της πολιτικής του Σταμπολόφ. Μεταξύ αυτών ο νομομαθής Pavel Milyukov, ο σοσιαλιστής Dimitur Blagoev με το βιβλίο του «Μια συνεισφορά στην ιστορία του σοσιαλισμού στη Βουλγαρία» (1906), αλλά και ο γνωστός εθνογράφος Dimitur Marinov που χαρακτήρισε τον Σταμπολόφ έναν από τους σπουδαιότερους άνδρες

¹⁰⁰ Βλ. Roumen Daskalov, *Debating the Past.....*, ό.π., σ.32.

¹⁰¹ Αυτό που ο ιμπεριαλισμός προσέφερε στα ηγετικά ή δυνάμει ηγετικά στρώματα του εξαρτημένου κόσμου ήταν κατ' ουσίαν ο «εκδυτικισμός». Βέβαια αυτή η διαδικασία είχε αρχίσει πολύ νωρίτερα. Εδώ και δεκαετίες όλες οι κυβερνήσεις και τα ηγετικά στρώματα των χωρών που αντιμετώπιζαν είτε την εξάρτηση είτε την κατάκτηση γνώριζαν καλά ότι έπρεπε ή να «εκδυτικιστούν ή να βουλιάξουν». E.J. Hobsbawm. *Η εποχή των Αυτοκρατοριών 1875-1914*. Μετάφραση Κωστούλα Σκλαβενίτη, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2007, σελ. 127.

της Βουλγαρίας, που μπορεί να είχαν τις αδυναμίες τους, αλλά όταν αυτές συγκριθούν με τα επιτεύγματά τους και τις υπηρεσίες που προσέφεραν στην χώρα και στην ιστορία *«[...] είναι φωτεινοί, αγνοί και περικυκλωμένοι από το φωτοστέφανο της φήμης και της αθανασίας»*. Θεωρούσε απαραίτητες και δικαιολογημένες τις αυστηρές και αποφασιστικές ενέργειες του Σταμπολόφ εναντίον των συνωμοτών και δολοπλόκων.

Όσο για τα αυστηρά και καταπιεστικά μέτρα που πήρε, θεώρησε ότι επιβάλλονταν λόγω των έκτακτων συνθηκών και απέδωσε την ευθύνη στους Ρώσους διπλωμάτες και όχι στην σκληρότητα του Σταμπολόφ.

Την ίδια γραμμή ακολούθησε και ο δημοσιογράφος, ιστορικός και διπλωμάτης Simeon Radev με το βιβλίο του «Οι δημιουργοί της σύγχρονης Βουλγαρίας» (1911), ο οποίος θαύμαζε τον Σταμπολόφ γιατί τόλμησε να ορθώσει το ανάστημά του όταν είδε να θίγεται η ανεξαρτησία της Βουλγαρίας.

Αυτός που αποθέωσε τον Σταμπολόφ ήταν ο Anton Strashimirov, θεατρικός συγγραφέας, μέσα από το βιβλίο του με τον προβοκατόρικο τίτλο «ο Δικτάτορας» διαχωρίζοντας την «συναισθηματική» ρωσοφοβία από την «πολιτική» ρωσοφοβία. Παρουσίασε έναν πανίσχυρο πολιτικό ηγέτη με φοβερή διαίσθηση για τις πολιτικές εξελίξεις, που ενσάρκωσε την πνευματική δύναμη του λαού του. Ήταν ένα κράμα θερμού ταμπεραμέντου, αναμεμιγμένο με στοργικό σλαβικό χαρακτήρα αλλά και ταταρική σκληρότητα. Μέσα από το έργο του σμικρύνοντας την δικτατορική φύση του Σταμπολόφ τόνισε την οξύνοια και ευελιξία του, αφού χωρίς αυταπάτες για τη Δύση «δεν επέτρεψε να μας πιάσουνε ούτε με τα μεγάλα ούτε με τα μικρά αγκίστρια τους».

Θετική εκτίμηση της αντιρωσικής πολιτικής κατά την διακυβέρνησή του Σταμπολόφ έγινε και στα τέλη της δεκαετίας του 1970 αρχές του 1980 μέσα από τα έργα των Andrei Pantev, Stoicho Gruncharov και της Elena Statelova.

Ο Pantev το 1981 μέσα από το περιοδικό Vekove (αιώνες) και το 1982 μέσω της εφημερίδας Otechestvo (Πατρίδα) προσπαθώντας να απαντήσει στο ερώτημα «ήταν όλα του αρνητικά;» και χρησιμοποιώντας την στρατηγική ήπιου λεξιλογίου, επιχειρήματα, δικαιολογίες και επαίνους, παρουσίασε τον Σταμπολόφ ως ένα ειλικρινή πατριώτη, φιλόδοξο οραματιστή και σπουδαίο πολιτικό, που προσέδωσε κύρος στη Βουλγαρία. Τα ίδια υποστήριξε ο Pantev και το 1984 στο εθνικό ιστορικό συνέδριο, που πραγματοποιήθηκε στο Τύρνοβο, τη γενέτειρα του

Σταμπολόφ, με τίτλο «Stefan Stambolov ένας επαναστάτης και ένας άνθρωπος των γραμμάτων». Δικαιολόγησε τον Σταμπολόφ για τις εκτελέσεις, στις οποίες προέβη υποστηρίζοντας ότι και οι εκτελεσθέντες αν ήταν στη θέση του θα ενεργούσαν με τον ίδιο τρόπο. Με το επιχείρημα ότι αν ο Σταμπολόφ είχε ζήσει μέχρι τους Βαλκανικούς πολέμους δύσκολα θα είχε επιτρέψει στους αντιπάλους της χώρας να ξεγελάσουν τη Βουλγαρία, υμνήθηκε από τον Pantev, ως σύμβολο εθνικής ανεξαρτησίας και κρατικής κυριαρχίας.

Ο Stoicho Gruncharov το 1984 εξέδωσε ένα από τα καλύτερα έργα για την περίοδο του Σταμπολόφ. Μέσα απ' αυτό το έργο υποστήριξε ότι οι ρωσοβουλγαρικές σχέσεις επιδεινώθηκαν γιατί ο Τσάρος Αλέξανδρος ο 3^{ος} είδε μόνο τους προσωπικούς και αντιρωσικούς σκοπούς του Βούλγαρου πρίγκιπα και όχι την επιθυμία του βουλγαρικού λαού προσπαθώντας να τον εκθρονίσει, υποτιμώντας τα βουλγαρικά δημοκρατικά αισθήματα. Παραδέχτηκε ότι η δικτατορία δημιούργησε κοινωνικές εντάσεις, κατόρθωσε όμως να βελτιώσει την οικονομία, το εμπόριο και την εκπαίδευση καταστρώνοντας τη Βουλγαρία ένα ισότιμο εταίρο.

Η Elena Statelova ασχολήθηκε στο έργο της με τη βουλγαρική διπλωματία από το 1878 έως το 1886. Αναφέρθηκε στην απογοήτευση μέρους της βουλγαρικής κοινωνίας και της инτεлиγέντσιας για την αρνητική ρωσική αντίδραση στην Ένωση το 1885. Δικαιολόγησε την στροφή προς την Αυστροουγγαρία και τη Μεγάλη Βρετανία ως κίνηση για την αναζήτηση υποστήριξης προκειμένου να πραγματοποιηθεί η Ένωση. Απέδωσε τις εξελίξεις στην Βουλγαρία ως αποτέλεσμα της ρωσοβρετανικής αντιπαλότητας στα Βαλκάνια και στα λάθη της τσαρικής διπλωματίας. Αρνήθηκε να δεχθεί ταξικούς και οικονομικούς όρους για την διάκριση των τάξεων και θεώρησε ότι ο εξωτερικός προσανατολισμός στην συγκεκριμένη χρονική περίοδο καθοριζότο καθαρά από τις προσωπικές φιλοδοξίες των πολιτικών.

Η εξάρτηση της ιστοριογραφικής επανερμηνείας της διακυβέρνησης του Σταμπολόφ ήταν αποτέλεσμα της ερμηνείας της σοβιετικής πολιτικής κατά την χρονική περίοδο που διεξάγεται η ιστορική κριτική.

Προς τα τέλη της δεκαετίας του 1940 και αρχές του 1950 οι ιστορικοί και οι συγγραφείς λόγω της επίδρασης του Σταλινισμού – που είχε σαν αποτέλεσμα την άνευ όρων δοξολογία του κάθε τι ρωσικού – αξιολόγησαν αρνητικά την ρωσοφοβία

και το καθεστώς Σταμπολόφ. Επί Στάλιν αποκαταστάθηκε ο ρωσικός τσαρισμός, δικαιολογήθηκε η ρωσική ιμπεριαλιστική πολιτική και προωθήθηκε ο σοβιετικός πατριωτισμός. Μέχρι τότε ο ρωσικός τσαρισμός ήταν η πιο αντιδραστική εξουσία στην Ευρώπη, ο καταπιεστής όχι μόνο των άλλων λαών αλλά και του ίδιου του ρωσικού. Όλα τα βιβλία υποδείκνυαν τον αρνητικό ρόλο της Ρωσίας.

Ένα γεγονός που είχε αποσιωπηθεί από τη βουλγαρική ιστοριογραφία μέχρι και το τέλος του κομμουνιστικού καθεστώτος ήταν η προκαταρκτική συμφωνία Ρωσίας και Αυστροουγγαρίας (και αργότερα της Μεγάλης Βρετανίας) να μην διευρυνθεί η Βουλγαρία μετά την απελευθέρωση.

Η στροφή του κομμουνιστικού καθεστώτος προς τον εθνικισμό οδήγησε τη βουλγαρική ιστοριογραφία μετά απ' αυτή την εξέλιξη να επανεκτιμήσει την αντιρωσική πολιτική του Σταμπολόφ και το ρωσοφιλικό / ρωσοφοβικό θέμα. Θεωρήθηκε ως ο πολιτικός που ήταν υπεράνω πολιτικών κομμάτων, αφού ακολούθησε μόνο εθνικές πολιτικές, σύμβολο της εθνικής κυριαρχίας και ανεξαρτησίας, που επί των ημερών του και για πρώτη φορά η Βουλγαρία ύψωσε το ανάστημά της υποστηρίζοντας την αυτονομία της απέναντι στην κηδεμονία της Ρωσίας. Όσο για την επιλογή του εξωτερικού προσανατολισμού της χώρας επιβραβεύτηκε για άλλη μια φορά η πολιτική οξυδέρκεια του Σταμπολόφ που προσανατόλισε τη Βουλγαρία προς την «προοδευτική» φιλελεύθερη και δημοκρατική Δύση και διεκδίκησε την εθνική απελευθέρωση από τη Ρωσία. Όμως η παρέκκλιση από την φιλοδυτική πορεία οδήγησε στην εθνική καταστροφή (Βαλκανικοί Πόλεμοι και Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος) όπου η επιλογή της Βουλγαρίας επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό από το αποτέλεσμα των Βαλκανικών Πολέμων. Για τον Σταμπολόφ η επιλογή ανάμεσα στο δίλημμα «σλαβισμός» ή «γερμανισμός» και γενικά η επιλογή του εξωτερικού προσανατολισμού της χώρας καθορίστηκε καθαρά από το τί διακυβεύετο την συγκεκριμένη χρονική περίοδο ώστε να διατηρηθεί η ανεξαρτησία της χώρας και να εξασφαλιστεί η οικονομική ευημερία της. Ο Σταμπολόφ υποστηρίχθηκε ότι ήταν καθαρά πάνω από ρωσόφοβος ή δυτικόφιλος, βουλγαρόφιλος, αφού δεν υπάρχει καμία αμφιβολία για την αφοσίωση στην χώρα του.

Μέσα από τον επανέλεγχο της ιστορίας φαίνεται ότι η Ρωσία έπαιξε «ένα μοιραίο» ρόλο για τους Βούλγαρους. Όταν μάλιστα η Βουλγαρία εντάχθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση επανεκτιμήθηκε ο ρόλος της Δυτικής Ευρώπης στη Σύγχρονη

Βουλγαρική Ιστορία. Επιβραβεύτηκε η πολιτική του Σταμπολόφ αφού είχε καταφέρει από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα να κατευθύνει τη χώρα του προς τη «φιλελεύθερη» Δυτική Ευρώπη επιβάλλοντας όμως ανελεύθερη δικτατορία στο εσωτερικό της χώρας του. Για την ιστοριογραφία που ασχολείται με αυτό το ιστορικό διάστημα η περίοδος αυτή θεωρείται η πιο αμφιλεγόμενη στη βουλγαρική ιστορία αφήνοντας ανεξίτηλα σημάδια, αφού διαίρεσε όχι μόνο τη χώρα σε ρωσόφιλους και ρωσόφοβους αλλά και τους ίδιους τους ιστορικούς που ασχολούνται με τη περίοδο. Η υποκειμενική προσέγγισή τους αν και μπορεί να θεωρείται μειονέκτημα παρ' όλα αυτά προσφέρει μια ποικιλία οπτικών χρήσιμη για τους επόμενους ερευνητές. Το βασικό ήταν πως οι απόψεις των ιστορικών ήταν ανάλογες με το πολιτικό ρεύμα το οποίο κυριαρχούσε ανά εποχή αλλά και με την οπτική που είχαν ως προς τις σχέσεις Βουλγαρίας - Ρωσίας.

Η χώρα παραβλέποντας τη σκοτεινή πλευρά της δικτατορίας του, στις 6 Ιουλίου του 1995 εγκαινίασε την προτομή του Βούλγαρου πολιτικού άνδρα – ένα κεφάλι μ' ένα βαθύ κόψιμο πάνω του – μπροστά στον κήπο της Στρατιωτικής Λέσχης της Σόφιας στο σημείο όπου δολοφονήθηκε εκατό χρόνια νωρίτερα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: Ελληνικές προσλήψεις της σχέσης πανσλαβισμού και βουλγαρικού εθνικού κινήματος και η εικόνα των Ελλήνων για τους Βούλγαρους μέχρι το Συνέδριο του Βερολίνου.

Με το πρωτόκολλο του Λονδίνου οι τρεις Μεγάλες Δυνάμεις τον Φεβρουάριο του 1830 υπέγραψαν την ανεξαρτησία του ελληνικού κράτους. Αν και η επίσημη εξωτερική πολιτική του ελληνικού βασιλείου από της ιδρύσεώς του ήταν η πραγματοποίηση της «Μεγάλης Ιδέας», η πραγματοποίηση των εθνικών προσδοκιών εμποδίζονταν από τις δεσμευτικές αποφάσεις του 1832 για μια πεντηκονταετία, αν εξαιρέσουμε την Ένωση των Επτανήσων¹⁰².

Για την υλοποίηση της «Μεγάλης Ιδέας» έπρεπε να αντιμετωπισθεί η πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων σε σχέση με το μέλλον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά και οι επιδιώξεις των υπολοίπων βαλκανικών λαών, που παράλληλα με τους Έλληνες στόχευαν στη δική τους εθνική συγκρότηση.

Στο πρώτο μισό του αιώνα δημιουργήθηκαν αντιπαραθέσεις και στρατηγικές που προκάλεσαν συγκρούσεις, πολλές εκ των οποίων έχουν πολιτισμική βάση, όπως τα «Καϊρεία»¹⁰³, «Μανούσεια»¹⁰⁴, το κίνημα «Παπουλάκου»¹⁰⁵ αλλά και

¹⁰² Έλλη Σκοπετέα. *Το πρότυπο βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του Εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα 1830-1880*, Αθήνα: Εκδόσεις Πολύτοπο, 1988, σ. 21.

¹⁰³ «Καϊρεία»: επεισόδια που ξέσπασαν στην Αθήνα και στην Κωνσταντινούπολη εναντίον του Καϊρη, ιερωμένου, κατηγορώντας τον για διδασκαλία θείσμου ενάντια στα χριστιανικά δόγματα. Ο καϊρισμός θεωρήθηκε αίρεση. Καταδικάστηκε από την Ιερά Σύνοδο με την συνεργασία της κυβέρνησης και φυλακίστηκε στη Σκιάθο, Θήρα, εξορίστηκε στην Αγγλία, επέστρεψε επί Ιωάννη Κωλέττη αλλά ξαναφυλακίστηκε στη Σύρο όπου και πέθανε.

Στην Άνδρο στη σχολή του Καϊρη σπούδασαν αρκετοί Βούλγαροι οι οποίοι έπαιζαν πρωταγωνιστικό ρόλο στο εθνικό κίνημα όπως ο Ιβάν Ντομπρόβσκι, ο Γκεόργκι Ατανάσοβιτς, ο Στόγιαν Τσομάκοφ, ο Ιλαρίων Στογιάνοφ, ο οποίος σαν Ιλαρίων Μακαριουπόλεως θα πρωταγωνιστήσει στο Βουλγαρικό ζήτημα. Στη σχολή δεν διδάχτηκαν μόνο τον εθνικισμό αλλά και να στραφούν προς τη Δύση και να μην εμπιστεύονται τη Ρωσία. Αποτέλεσαν την αντίθετη τάση των οπαδών του πανσλαβισμού και σπουδαγμένων στην Οδησό, όπου μαζί με την τρίτη τάση τους οπαδούς της φιλογένειας, θα αποτελέσουν κατά τον Έλληνα δάσκαλο της Φιλιππούπολης Γ. Τσουκαλά, την Βουλγαροσλαβική Συμμορία της Φιλιππούπολης. Παρασκευάς Ματάλας, *Έθνος και Ορθοδοξία, Οι περιπέτειες μιας σχέσης από το «Ελλαδικό» στο Βουλγαρικό σχίσμα*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2003, σσ. 189-193

¹⁰⁴ «Μανούσεια»: ονομάστηκαν οι ταραχές ανάμεσα στους φοιτητές της Θεολογικής σχολής της Φιλοσοφικής και Νομικής του Πανεπιστημίου Αθηνών τον Φεβρουάριο του 1848 όταν σε άρθρο φοιτητή που δημοσίευσε η εφημερίδα «Αιών» κατηγορείτο ο καθηγητής Θεόδωρος Μανούσης ότι στις παραδόσεις των μαθημάτων μιλούσε «ασεβώς» για τον κλήρο και την θρησκεία. Τα γεγονότα σταμάτησαν με την παρέμβαση της Συνόδου. Ανάμεσα στους φοιτητές των ταραχών ήταν και ο Γ. Σταυρίδης ή Παρλίτσεφ που υπέγραφε το κείμενο εναντίον του Αιώνα που δημοσιεύτηκε στην «Αθηνά» (Παρασκευάς Ματάλας, ..., ό.π., σ.195).

¹⁰⁵ «κίνημα Παπουλάκου»: ήταν το λαϊκό κίνημα στήριξης υπέρ του ερημίτη μοναχού που συνελήφθη και κλείστηκε σε μοναστήρι γιατί ξεσήκωνε τον λαό με τα κηρύγματά του κατά του παπισμού, του καϊρισμού, της Ιεράς Συνόδου, του βασιλιά της Αγγλίας. Κατηγορήθηκε για διασυνδέσεις με το Μεγάλο Σπήλαιο και τη Ρωσία.

θηρσκευτικές διαμάχες με σκοπό να καθοριστεί η κυρίαρχη ταυτότητα και ο πολιτισμικός προσανατολισμός του κράτους. Οι εντάσεις των σχέσεων εκκλησίας και πολιτείας στον ελλαδικό χώρο αλλά και με το Οικουμενικό πατριαρχείο επηρέασαν την εθνική συνοχή και έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην υιοθέτηση ή απόρριψη ιδεολογιών δυτικής προέλευσης.

Ο προβληματισμός για τον προσανατολισμό του ελληνικού βασιλείου οδήγησε στην ανάπτυξη διαφορετικών θεωριών και τάσεων.

Μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο παρατηρείται αναθέρμανση της στροφής του προσανατολισμού των Ελλήνων διανοουμένων προς την Ανατολή. Με το σύνθημα «η Ανατολή δια της Ανατολής» οραματίζονταν μια Ελληνική Αυτοκρατορία γέφυρα που θα μεταφέρει τον πολιτισμό της Δύσης στην Ανατολή¹⁰⁶, η οποία θα ήταν είτε φιλική προς την Ρωσία για τους ρωσόφιλους είτε φιλικά προσκείμενη προς τη Δύση για τους δυτικόφιλους. Αυτοί οι οραματισμοί συνέπιπταν τόσο με τα επεκτατικά σχέδια της Ρωσίας όσο και με τις επιδιώξεις του βουλγαρικού εθνικισμού. Όταν διαπιστώθηκε ότι η Ρωσία επεδίωκε την διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε αντίθεση με την Αγγλία, που στόχευε στην διατήρησή της, θα επικρατήσουν δύο ρεύματα της Μεγάλης Ιδέας. Το πρώτο που ταυτιζόταν με τον φιλορωσισμό και την «επαναστατική» και αντιτουρκική γραμμή και η «συντηρητική» τάση ή αντιρωσική που επιθυμούσε την επικράτηση του ελληνισμού εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹⁰⁷.

Πριν τη δεκαετία του 1850 η υπεροχή της ελληνικής παιδείας και η ελληνοφωνία της Ορθόδοξης εκκλησίας και της εμπορικής αστικής τάξης είχαν σαν συνέπεια οι Ορθόδοξοι που συμπεριλαμβάνονταν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία να προσανατολίζονται προς τον ελληνισμό και να υιοθετούν την ελληνική γλώσσα. Έτσι ο ελληνισμός ως έννοια βοήθησε στην επέκταση του ελληνικού εθνικισμού μέσω της διάδοσης των ελληνικών γραμμάτων σε ξενικούς λαούς πιο υποδεέστερους από τον ελληνικό και βαθμιαία προχώρησε στον «εξελληνισμό» τους¹⁰⁸.

¹⁰⁶ Κατά την Έλλη Σκοπετέα, η «Αυτοκρατορία» ήταν η μόνη απελευθερωτική φόρμουλα που το Βασίλειο ήταν σε θέση να παρουσιάσει στους υπόδουλους, Έλλη Σκοπετέα, ..., ό.π., σ.276.

¹⁰⁷ Παρασκευάς Ματάλας, *Έθνος και Ορθοδοξία*,, ό.π., σ.118.

¹⁰⁸ Νίκος Σιγάλας, «Ελληνισμός και εξελληνισμός: Ο σχηματισμός της νεοελληνικής έννοιας ελληνισμός». *Τα Ιστορικά*, περιοδική έκδοση ιστορικών σπουδών, τόμος δέκατος όγδοος, τεύχος 34, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Ιούνιος 2001, σσ.1-7.

Αυτός ο κοινωνικός εξελληνισμός θεωρήθηκε από κάποιους εκπροσώπους του ελληνικού εθνικισμού ως βάση ενός κοινού έθνους: Έλληνες, Βούλγαροι, Σέρβοι και Αλβανοί, που κατοικούσαν την Ανατολή, όπως υποστήριζε ο μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιος, σχημάτιζαν ένα έθνος με το όνομα Γραικοί ή Ρωμαίοι¹⁰⁹. Ιδιαίτερα για τους Βούλγαρους κάποιιοι Έλληνες διανοούμενοι πίστευαν ότι αποτελούσαν την ίδια φυλή, αφού είχαν συγχωνευθεί, όπως έγραφε ο «Αιών» πριν τις διενέξεις Ελλήνων και Βουλγάρων. Χαρακτηριστικά, ο «Αιών» ανέφερε ότι οι Ρώσοι «*αναγνωρίζουσι μόνο δύο φυλάς εν τη Τουρκία, την Ελληνικήν και την Σερβικήν τους δε Βουλγάρους θεωρούσι συγχωνευθέντες ή συγχωνευθησομένους εις το ελληνικόν στοιχείον*»¹¹⁰. Ο Ρήγας μάλιστα είχε ονειρευτεί μια χριστιανική ελληνική ομοσπονδία¹¹¹ βαλκανικών περιοχών στην οποία θα περιλαμβανόταν η Σερβία και η Βουλγαρία και οι κάτοικοι της οποίας στο μέλλον θα ονομάζονταν «Έλληνες».

Οι σχέσεις Ελλήνων και Βουλγάρων αποκτούν νέα διάσταση μετά τα γεγονότα του 1860 με πρωταγωνιστή τον Βούλγαρο επίσκοπο Ιλαρίωνα Μακαριουπόλεως, όταν αρνείται να μνημονεύσει το όνομα του Πατριάρχη στη λειτουργία του Πάσχα, οπότε και διατυπώνονται διάφορα εθνικά σχέδια βασιζόμενα σε αντιφάσεις γύρω από την οικουμενικότητα της Ορθοδοξίας. Μέχρι τότε οι Έλληνες δεν έβλεπαν ανταγωνιστικές τις βλέψεις των Βουλγάρων αφού μάλιστα είχαν κάνει σχέδια για από κοινού εξεγέρσεις και οι Βούλγαροι στήριξαν τους Έλληνες στην επανάσταση του 1821 «ως σύνδουλα αδέρφια». Οι εντάσεις που είχαν προκύψει έως τότε ήταν γύρω από θέματα ταξικών διαφορών παρά για αντιτιθέμενες εθνικές βλέψεις. Με έκπληξη διαπίστωσαν στην πορεία ότι διεκδικούσαν τα ίδια εδάφη και μπορούσαν να εξελιχθούν ως επίφοβοι γείτονες. Ο Νικόλαος Σαρίπολος καθηγητής Συνταγματικού δικαίου και ρωσόφοβος θεώρησε ως βασική αιτία των εξελίξεων αυτών «τα χαμαίζηλα πάθη» ανάμεσα στις παραδουνάβιες επαρχίες και στις ενέργειες «κλώπων ανθρώπων» λόγω της απελευθέρωσης της μικράς Ελλάδας. Δεν κατάλαβαν ή δεν ήθελαν να πιστέψουν λόγω υπεροψίας ότι και οι απολίτιστοι Βούλγαροι όπως και αυτοί πριν λίγα χρόνια

¹⁰⁹ Βασίλης Κ. Γούναρης, *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων...*, ό.π., σ.91.

¹¹⁰ Βλέπε Παρασκευάς Ματάλας, *Έθνος και Ορθοδοξία*,..... ό.π., σ. 122, Αιών, 25 Απριλίου 1853.

¹¹¹ Οι απόψεις του Ρήγα ανήκουν σε προ-εθνικό πλαίσιο και η ομοσπονδία δεν έχει την ίδια έννοια με την ομοσπονδία του ύστερου 19^{ου} αιώνα.

Αλέξης Πολίτης, *Ρομαντικά Χρόνια, Ιδεολογίες και Νοστοροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, Αθήνα: Δεύτερη ανατύπωση τρίτης έκδοσης, Θεωρία και Μελέτες Ιστορίας 14, Ε.Μ.Ν.Ε. – Μνήμων, 2009, σ. 66.

είχαν δεχθεί την επιρροή της πανευρωπαϊκής τάσης και είχαν αποκτήσει εθνική συνείδηση. Απορούσαν τι ήταν αυτό που οδήγησε τις δύο φυλές σ' αυτό το χάσμα. Αρχικά πίστεψαν ότι οι διαφορές θα καλυφθούν. Διαψεύστηκαν όμως γιατί όχι μόνο δεν εξαλείφθηκαν αλλά μεγάλωσαν και οδήγησαν τα δύο έθνη στο εκκλησιαστικό σχίσμα. Μετά την απόφαση του σχίσματος έβλεπαν «έξωθεν δάκτυλο» στις βουλγαρικές διεκδικήσεις, και οι μεν δυτικόφιλοι υποστήριζαν ότι ήταν έργο του πανσλαβισμού που «ωθούσε τους Βούλγαρους σε έναν αγώνα ασύμφορο και για τους ίδιους» οι δε ρωσόφιλοι του παπισμού. Άλλοι τις απέδωσαν στις παραλείψεις των Ελλήνων αφού δεν είχαν παρατηρήσει την σταδιακή επικράτηση της βουλγαρικής εθνικής συνείδησης¹¹².

Μετά τα νέα δεδομένα η φιλοδυτική τάση, πολέμια του πανσλαβισμού υπερασπίζεται έναν πολιτιστικό ελληνικό ιμπεριαλισμό¹¹³ και οδηγείται από την ρωσοφοβία και τον αντιπανσλαβισμό στον αντιβουλγαρισμό. Η ρωσόφιλη αντιδυτική τάση, πολέμια του παπισμού, δέχεται στο πλαίσιο της ορθόδοξης συμμαχίας να συζητήσει την αυτονομία των Βουλγάρων, υιοθετώντας τον κλασσικό μεγαλοϊδεατικό αλυτρωτισμό έχοντας ως πολιτικό κέντρο την Αθήνα, ως σύμβολο την Αγία Σοφία και ιδεατή πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολη.

Όταν διαπίστωσαν ότι τα αλυτρωτικά τους σχέδια απειλούντο από τον πανσλαβισμό¹¹⁴ και ιδιαίτερα μετά την Εξαρχία, εντάσσουν τους Βούλγαρους στους μισητούς γείτονες¹¹⁵. Μετά δε και την Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, οι Έλληνες φοβήθηκαν ότι μια πιθανότητα εφαρμογής της σήμαινε το τέλος των επεκτατικών τους πόθων. Δεν μπορούσαν να καταλάβουν πώς όπως όλα τα έθνη και οι Βούλγαροι είχαν το δικαίωμα να διεκδικήσουν την ανεξαρτησία τους. Προσωρινά τη θέση της Μεγάλης Ιδέας κατέλαβε η μικρή. Αντιλήφθηκαν ξαφνικά ότι κινδύνευε η εθνική τους ύπαρξη αφού οι Έλληνες ένιωθαν αδύναμοι μπροστά στους ενωμένους Σλάβους¹¹⁶. Στα πλάνα της Ρωσίας δεν βρίσκονταν πλέον όλοι οι Ορθόδοξοι παρά μόνο οι Σλάβοι και κυρίως οι Βούλγαροι. Προτείνονται νέες λύσεις όπως η εκδοχή του ελληνοθωμανισμού, μια προοπτική που συνδέθηκε με την

¹¹² Αλέξης Πολίτης, «Οι Βούλγαροι με τα μάτια των Ελλήνων» στο *Τα Βαλκάνια, εκσυγχρονισμός, ταυτότητες, ιδέες*, Ηράκλειο: ΠΕΚ, 2014, σ. 357.

¹¹³ Παρασκευάς Ματάλας, *Έθνος και Ορθοδοξία...*, ό.π., σ.209.

¹¹⁴ Παντελής Λέκκας, *Η εθνικιστική Ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Τέταρτη έκδοση, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2011, σσ. 44-115.

¹¹⁵ Στα Βαλκάνια του 19^{ου} αιώνα οι παράγοντες που υπαγόρευαν την «αλληλομισία» υπερτερούσαν συγκριτικά με εκείνους που θα κινούσαν την σύμπραξη (Ελλη Σκοπετέα, ..., ό.π., σελ. 342).

¹¹⁶ Αλέξης Πολίτης,....., ό.π., σ. 367-369.

ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και αποτέλεσε σημείο αναφοράς για τις σχέσεις των έξω και μέσα Ελλήνων, αφού συνεπαγόταν την πολιτική συμφιλίωση με την Τουρκία, ένα σχέδιο μη εφικτό, *«γιατί τους χωρίζουν θρησκεία, γλώσσα, ήθη, έθιμα, στοχασμοί, χαρακτήρ, τα πάντα»*, όπως ανέφερε ο Κων/νος Δόσιος.

Η πατριωτική δημαγωγία θα κορυφωθεί μέσω του τύπου που προσπαθεί να ενισχύσει ή να αντιπολιτευθεί¹¹⁷ τη συγκεκριμένη πολιτική διοχετεύοντας στο κοινό συγκρουσιακές απόψεις γύρω από το εθνικό θέμα.

Θα επικρατήσει ένα κλίμα ανανεωμένου εθνικισμού με σκοπό τη συστράτευση της κοινωνίας η οποία δεν έβλεπε θετικά τις εξελίξεις του βουλγαρικού ζητήματος γιατί ήταν άμεσα συνδεδεμένο με το ζήτημα της Ανατολικής Ρωμυλίας και το Μακεδονικό.

Παρακολουθούσαν τις εξελίξεις και διεκδικούσαν μέσω των αρθρογράφων την ιστορική τους καταξίωση που τους όφειλαν λόγω πολιτιστικής κληρονομιάς.

¹¹⁷ Έλλη Σκοπετέα, ..., ό.π., σελ. 284.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο: Οι ελληνικές προσλήψεις της βουλγαρικής ρωσοφιλίας και ρωσοφοβίας μετά το Συνέδριο του Βερολίνου 1878-1895

Θα επιχειρήσω να προσεγγίσω τις ελληνικές προσλήψεις που αφορούσαν το δίπολο – ρωσοφιλίας / ρωσοφοβίας – που δημιουργήθηκε στη Βουλγαρία μετά το Συνέδριο του Βερολίνου (1878) έως το 1895, δηλαδή το θάνατο του πρώην πρωθυπουργού της χώρας Στέφαν Σταμπολόφ. Οι βασικές πηγές που χρησιμοποίησα ήταν τα Αρχεία του Υπουργείου των Εξωτερικών, το Αρχείο του Στέφανου Δραγούμη αλλά και δύο εφημερίδες που αποτελούσαν τα όργανα του δικομματικού έντυπου τύπου, την δηλιγιαννική «Πρωΐα» και την τρικουπική «Ωρα».

3α: Οι πρώτες ειδήσεις για την αυτόνομη Βουλγαρία στον ελληνικό τύπο (1878-1880): ένα ρωσικό προτεκτοράτο

Σύμφωνα με την Συνθήκη του Βερολίνου (1878) ορίστηκε ρωσική διοίκηση για εννέα μήνες σε Βουλγαρία και Ανατολική Ρωμυλία. Αποφασίστηκε πως η προσωρινή Διοίκηση της Βουλγαρίας θα παρέμενε στα χέρια Ρώσου επιτρόπου, μέχρι οι τοπικοί προύχοντες να επιβάλλουν τον «Οργανισμό» της Ηγεμονίας. Βέβαια τα πάντα θα ελέγχονταν από τον Τούρκο Επίτροπο, όπως σχολίαζε η «Ωρα», ο οποίος θα είχε στενή συνεργασία με τις προξενικές αρχές της χώρας. Όσον αφορούσε την Ανατολική Ρωμυλία, ευρωπαϊκή επιτροπή θα αναλάμβανε την εισαγωγή μεταρρυθμίσεων¹¹⁸.

Μια ένδειξη της κυριαρχικής επιρροής της Ρωσίας στην συγκρότηση του νέου κράτους δίνει σύμφωνα με την «Πρωΐα», η έκθεση του καθηγητή Δρίνοφ σύμφωνα με την οποία, από τους 21.000 άνδρες της εθνοφρουράς οι 3.000 ήταν Ρώσοι αξιωματικοί, υπαξιωματικοί και στρατιώτες, οι οποίοι εκπαίδευαν τους Βούλγαρους στρατιώτες¹¹⁹. Από την άλλη η εφημερίδα «Βακήτ» τόνιζε πως τη χωροφυλακή της Βουλγαρίας την αποτελούσαν κατά το ήμισυ Ρώσοι και κατά το ήμισυ Βούλγαροι αποδεικνύοντας τη στενή σχέση Βουλγαρίας και Τσαρικής Αυτοκρατορίας¹²⁰.

¹¹⁸ Ωρα 21-7-1878.

¹¹⁹ Πρωΐα 30-3-1879.

¹²⁰ Ωρα 30-8-1879.

Ο ελληνικός τύπος έβλεπε με ανησυχία το ενδιαφέρον των Ρώσων στη Βαλκανική, επειδή πίστευαν πως στόχος τους ήταν ο εκβουλγαρισμός και ο εκρωσισμός¹²¹ των μη σλαβικών στοιχείων στην Ανατολική Ρωμυλία. Πρώτο βήμα η καθιέρωση της βουλγαρικής γλώσσας ως επίσημης γλώσσας στην Ανατολική Ρωμυλία. Όλοι οι υπάλληλοι που διορίζονταν ήταν βουλγαρικής καταγωγής, ενώ τα τοπικά συμβούλια δεν είχαν την εκπροσώπησή τους βάσει πληθυσμιακής κατανομής¹²².

Για τους Μουσουλμάνους η ρωσοβουλγαρική διοίκηση στην Ανατολική Ρωμυλία και Βουλγαρία υπήρξε καταπιεστική αναγκάζοντάς τους να εγκαταλείψουν την επαρχία. Οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις που ανήκαν σε Οθωμανούς πέρασαν στην κυριότητα των Βουλγάρων, εκ των οποίων όσοι διέθεταν χρήματα ή εκμεταλλεύτηκαν τις συγκυρίες απέκτησαν μεγάλη έγγειο ιδιοκτησία. Κάποιες μουσουλμανικές οικογένειες λίγα χρόνια αργότερα αποφάσισαν να επιστρέψουν στη Βουλγαρία και την Ανατολική Ρωμυλία, όμως βρήκαν εγκατεστημένους στις ιδιοκτησίες τους Βούλγαρους. Οι Οθωμανοί, κατέφυγαν στη Βουλγαρική δικαιοσύνη για απονομή αποζημιώσεων, αλλά η διαδικασία αποδείχτηκε χρονοβόρα. Πάντως, η Βουλγαρία εμφανίζεται ως μια αγροτική χώρα όπου κυριαρχούσε η μικρή και η μεσαία ιδιοκτησία¹²³. Αυτά τα άρθρα καταδεικνύουν πως η «Ωρα» ήταν ενημερωμένη για το λεγόμενο «αγροτικό πραξικόπημα».¹²⁴

Το σίγουρο, σύμφωνα με την «Ωρα», ήταν πως η Ρωσία μετά τον ρωσοτουρκικό πόλεμο κατόρθωσε και εξασφάλισε την πολιτική και στρατιωτική της θέση στη Βουλγαρία και την Ανατολική Ρωμυλία¹²⁵. Πρώτα σημάδια ρωσοφοβικής αντίδρασης, τα οποία επισημαίνει ο ελληνικός τύπος ήταν οι διαμαρτυρίες των Βουλγάρων προς την ρωσική διοίκηση λόγω της παρουσίας του ρωσικού στρατού στη χώρα, και την εφαρμογή του στρατιωτικού νόμου, που περιέστελε την ελευθερία των Βουλγάρων¹²⁶. Η δεσποτική συμπεριφορά των

¹²¹ Ο εκρωσισμός αποτελούσε μια πολιτική των επίσημων ρωσικών αρχών με στόχο τη «ρωσικοποίηση» όχι μόνο των Σλάβων της τσαρικής αυτοκρατορίας, αλλά και των μη σλαβικών πληθυσμών που θα επιτυγχανόταν όχι μόνο με τη γλώσσα αλλά και με τον ρωσικό πολιτισμό και τη θρησκεία (Ορθοδοξία), βλέπε Άντα Διάλλα, *Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια*, , ό.π., σσ. 233-238.

¹²² Ωρα 3-8-1878.

¹²³ Ωρα 15-8-1878, Ωρα 4-9-1878, Ωρα 11-11-1878.

¹²⁴ Γκιόργκι Μπακάλοφ, Χρίστο Ματάνοφ, Πλάμεν Μίτεφ, Ιβάν Τλτσεφ, Ρουμιάνα Μαρίνοβα-Χρηστίδη, *Ιστορία της Βουλγαρίας*, Αθήνα: εκδ. Επίκεντρο, 2015, σσ. 240 – 247

¹²⁵ Ωρα 6-10-1878.

¹²⁶ Ωρα 31-10-1878.

Ρώσων εξόργιζε τους Βούλγαρους, οι οποίοι αντιδρούσαν κατά των ελευθερωτών τους. Η «Ωρα» αναπαρήγαγε άρθρο της τουρκικής εφημερίδας «Βακήτ» η οποία είχε αντιρωσικό προσανατολισμό.

Ανοικτό παρέμενε το ποιος υποψήφιος θα κάλυπτε το κενό στον βουλγαρικό θρόνο, δίνοντας την ευκαιρία στις Μεγάλες Δυνάμεις να ανταγωνίζονται μεταξύ τους ώστε να προωθήσουν τα δικά τους συμφέροντα. Οι ρωσόφιλοι Βούλγαροι της Σιλίστριας, του Τυρνόβου και του Ρουχτσουκίου επιθυμούσαν να τοποθετηθεί ο κόμης Ιγνάτιεφ ως ηγεμόνας της Βουλγαρίας¹²⁷.

Στις 18/30 Ιανουαρίου 1879 είχε οριστεί η σύγκληση της Βουλγαρικής Εθνοσυνέλευσης για την εκλογή του Ηγεμόνα της Βουλγαρίας¹²⁸. Σύμφωνα με την «Ωρα», οι υποψήφιοι για τον Βουλγαρικό θρόνο ήταν οι εξής: Δύο Ρώσοι υποψήφιοι, ο πρίγκιψ Δονδούκοφ – Κορσακόφ και ο κόμης Ιγνάτιεφ, που όμως συγκέντρωναν λίγες πιθανότητες να εκλεγούν, καθώς δεν θα αναγνωρίζονταν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία και την Αγγλία. Υποψήφιοι ήταν και ο πρίγκιπας της Βαυαρίας Αρνούμφορ, ο ηγεμόνας της Ρουμανίας Κάρολος¹²⁹, καθώς και ο αδερφός του πρίγκιπα Χοενζόλλερν, οι οποίοι δεν είχαν δικαίωμα εκλογής. Τέλος οι βασικότεροι υποψήφιοι ήταν οι εξής τρεις: ο πρίγκιπας Μπάττενμπεργκ, ο πρώην πρεσβευτής της Γερμανίας στην Κωνσταντινούπολη πρίγκιπας Ρόϋς και ο Μαυροβούνιος Βοεβόδας Πέτροβιτς¹³⁰.

Σύμφωνα πάντα με την «Ωρα», αρκετοί Βούλγαροι πληρεξούσιοι, μάλλον ρωσόφιλοι, ακολουθώντας τις συμβουλές των Ρώσων επεδίωκαν την αναβολή της εκλογής του ηγεμόνα της Βουλγαρίας και την παράταση της ρωσικής κατοχής με το πρόσχημα της άθλιας κατάστασης που επικρατούσε στη χώρα¹³¹. Παράλληλα άρχισε η εκκένωση της Ανατολικής Ρωμυλίας από τον ρωσικό στρατό. Όμως θα παρέμενε στην επαρχία ένα ρωσικό σώμα υπό την αρχιστρατηγία του Δονδούκοφ-Κορσακόφ. Οι Ρώσοι διεκδικούσαν από την επιτροπή της Ρωμυλίας το ποσό των

¹²⁷ Ωρα 24-8-1878.

¹²⁸ Ωρα 10-1-1879.

¹²⁹ Η εφημερίδα «Φωνή της Πετροπόλεως» το κείμενο της οποίας αναδημοσιεύτηκε στην «Ωρα» πιθανόν να ανέφερε τον Κάρολο ηγεμόνα της Ρουμανίας ως υποψήφιο για τον βουλγαρικό θρόνο γιατί υπήρχε παλαιότερα σχέδιο που προτάθηκε από τον Ναπολέοντα Γ΄ της Γαλλίας προς τον Τσάρο Αλέξανδρο Β΄, με το οποίο ο Κάρολος της Ρουμανίας θα εισέβαλε στη Βουλγαρία και τη Μακεδονία και θα ανακηρυσσόταν «μέγας ελευθερωτής της Βαλκανικής Χερσονήσου».

¹³⁰ Ωρα 12-1-1879.

¹³¹ Ωρα 17-1-1879.

23.000.000 φράγκων ή 28.000.000 φράγκων¹³², ως αποζημίωση για τα έξοδα της κατοχής της επαρχίας¹³³.

Τον Απρίλιο του 1879 ο πρίγκιπας Μπάττενμπεργκ εξελέγη ηγεμόνας της Βουλγαρίας παμψηφεί από τη Βουλγαρική Εθνοσυνέλευση του Τυρνόβου με το όνομα Αλέξανδρος Α΄¹³⁴. Η «Πρωΐα» υποστήριξε ότι η επιλογή του πρίγκιπα Μπάττενμπεργκ ως ηγεμόνα της Βουλγαρίας είχε προαποφασιστεί από την Τσαρική Αυτοκρατορία από την έναρξη ήδη του ρωσοτουρκικού πολέμου 1877-‘78¹³⁵. Αυτή η ειλημμένη απόφαση αποδείκνυε πως η «Πρωΐα» θεωρούσε ότι η Βουλγαρία θα αποτελούσε ρωσικό προτεκτοράτο.

Την ίδια περίοδο σχεδόν η Υψηλή Πύλη σε συνεννόηση με τη Ρωσία αποφάσισε τον διορισμό του Αλέκο Πασά Βογορίδη ως γενικού διοικητή της Ανατολικής Ρωμυλίας¹³⁶. Ο Αλέκος Πασάς όταν έφτασε στην Φιλιπούπολη, αναγκάστηκε να φορέσει ως κάλυμμα της κεφαλής το βουλγαρικό καλπάκι αντί του τουρκικού φεσίου, σε ένδειξη σεβασμού των βουλγαρικών εθίμων και δεν ανήρτησε την Οθωμανική σημαία στην οικία του. Ο λαός τον υποδέχτηκε με ενθουσιασμό¹³⁷.

Η λονδρέζικη εφημερίδα «Καιροί» ανέφερε πως ρωσόφιλοι Βούλγαροι της Ανατολικής Ρωμυλίας ετοίμαζαν αναφορά προς τον Τσάρο της Ρωσίας για να τον ευχαριστήσουν για τις θυσίες που υπέστησαν οι Ρώσοι προς όφελος των Βουλγάρων και ζητούσαν την αναγνώριση της Βουλγαρίας¹³⁸.

Την οργάνωση του βουλγαρικού στρατού την είχε αναλάβει ο Ρώσος Γενικός Διοικητής. Ο βουλγαρικός στρατός χωρίστηκε σε 21 τάγματα (δρουζίνας), το κάθε ένα αποτελείτο από 1200 άνδρες, 4 ίλες ιππικού, 1 τάγμα σκαπανέων, 1 λόχο μηχανικού και 8 τηλεβολοστοιχίες. Στον βουλγαρικό στρατό υπηρετούσαν 2.394 Ρώσοι αξιωματικοί και 2.694 Ρώσοι υπαξιωματικοί. «*Κατόπιν ολοσχερούς μεταβολής, επελθούσης εν ταις σχέσεσι Ρωσσίας και Τουρκίας ο Τσάρος ηναγκάσθη να αφαιρέση εκ του βουλγαρικού στρατού τα ρωσικά στοιχεία, άτινα απαρτίζουν την βάση των στελέχεων*». Βέβαια ο Τσάρος έδινε την δυνατότητα στους Βούλγαρους να σταλούν στη Ρωσία για να λάβουν στρατιωτική εκπαίδευση για να επιστρέψουν

¹³² Richard J. Crampton, *Bulgaria 1878-1918, A History*, New York: Cambridge University Press, 1983, σ. 61.

¹³³ Ωρα, 28-11-1878.

¹³⁴ Πρωΐα, 19-4-1879, Ωρα, 19-4-1879.

¹³⁵ Πρωΐα, 5-5-1879.

¹³⁶ Ωρα, 4-4-1879.

¹³⁷ Ωρα, 17-5-1879.

¹³⁸ Ωρα, 4-5-1879.

έμπειροι, προκειμένου να αναπληρώσουν τις κενές θέσεις των Ρώσων αξιωματικών¹³⁹. Η εικόνα δηλαδή που παρουσιάζει η «Πρωΐα» είναι αυτή μιας κυριαρχικής επιρροής της Ρωσίας στο νέο βουλγαρικό κράτος, την οποία η Τουρκία με τη συνδρομή των άλλων Μεγάλων Δυνάμεων προσπαθεί να περιορίσει.

Όπως σχολιάζει όμως η «Ωρα», και μετά την αποχώρηση των Ρώσων η ρωσική κηδεμονία πάνω στη Βουλγαρία δεν έπαυσε αφού ο Τσάρος Αλέξανδρος Β΄ απέστειλε τρεις Ρώσους συμβούλους στην βουλγαρική πρωτεύουσα για να επιβλέπουν τη λειτουργία της χώρας. Επομένως στη Βουλγαρία υπήρχαν δύο Κυβερνήσεις, μία επίσημη που αποτελείτο από Βούλγαρους και μία ανεπίσημη με συμμετοχή των Ρώσων¹⁴⁰.

Ο ανταποκριτής της λονδρέζικης εφημερίδας οι «Καιροί» στη Βιέννη ανέφερε πως οι Βούλγαροι δυσανασχετούσαν με την παρουσία ξένων και κυρίως Ρώσων στην εθνοφρουρά και διεκδικούσαν την απομάκρυνσή τους. *«Η εθνοφρουρά πολλές παρέχει ενοχλήσεις τω Αλέκω πασά και τη κυβερνήσει αυτού. Καίτοι δε το σχέδιον της επιτακτικώς επιβαλλομένης ένεκα οικονομικών λόγων ελαττώσεως των εθνοφυλάκων ανεβλήθη μέχρι της συγκροτήσεως της συνελεύσεως, η ανησυχία εν τούτοις, αντί να ελαττωθή, επιτείνεται εκδηλουμένη μάλιστα δι'ανοικείως συντεταγμένων αναφορών και παραστάσεων τω διοικητή. Η κατακραυγή απευθύνεται εσχάτως κατά των ξένων εν τη εθνοφρουρά στοιχείων, ων ζητείται στεντωρεία τη φωνή η απομάκρυνσις. Εν τω σώματι των αξιωματικών αριθμούντι εκατόν είκοσι επτά μέλη υπάρχουσιν είκοσι επτά Ρώσοι, εις Γάλλος (ο γενικός διοικητής Βιτάλης) και δύο Αυστριακοί υπήκοοι»*¹⁴¹.

Η δηλιγιαννική εφημερίδα «Πρωΐα» εμφανίζεται σχετικά ενημερωμένη για τα πολιτικά πράγματα στη Βουλγαρία. Σημειώνει λοιπόν πως στην Βουλγαρία υφίσταντο δύο μεγάλα πολιτικά στρατόπεδα, το ένα ήταν το κόμμα των Φιλελευθέρων, στο οποίο ηγείτο ο Τσανκόφ, ενώ το άλλο, ήταν το κόμμα των Συντηρητικών, του οποίου ο αρχηγός ήταν ο Μπαλαμπάνοφ. Οι Φιλελεύθεροι ήταν πιο ισχυροί και με περισσότερους οπαδούς. Ο Μπάπτενμπεργκ έδωσε εντολή σχηματισμού πρώτης κυβέρνησης στους Συντηρητικούς, δηλαδή στην μειοψηφία,

¹³⁹ Πρωΐα, 10-5-1879.

¹⁴⁰ Ωρα, 30-6-1879.

¹⁴¹ Ωρα, 8-7-1879.

ενώ όσοι Φιλελεύθεροι κατείχαν σημαντικές θέσεις στο δημόσιο τομέα αντικαταστάθηκαν από τους Συντηρητικούς¹⁴².

Σύμφωνα με τηλεγραφική μαρτυρία του ανταποκριτή της εφημερίδας «Οι Καιροί» στο Βουκουρέστι, το Φιλελεύθερο και το Συντηρητικό κόμμα στη Βουλγαρία δεν είχαν μεγάλες διαφορές. Από την άλλη ο βουλγαρικός λαός εμφανιζόταν απαθής των πολιτικών εξελίξεων και αδιάφορος για την επικράτηση της ρωσικής επιρροής στη χώρα. Σύμφωνα με την ανταπόκριση των «Καιρών» *«καθ' όσον δ' αφορά εις την ρωσικήν επιρροήν, υπάρχουν εις αμφοτέρα τα πολιτικά στρατόπεδα φίλοι και εχθροί των Ρώσων ο δε λαός ούτε φίλος ούτε εχθρός αυτών είναι, αλλ' αδιάφορος»*. Οι πολιτικοί ακολουθούσαν τους ηγέτες που επιθυμούσαν λόγω συμπάθειας. Τέλος ο διαχωρισμός σε Φιλελεύθερους και Συντηρητικούς δεν είχε καμία σχέση με τις πεποιθήσεις των πολιτικών, οι οποίοι με ευκολία μεταπηδούσαν από το ένα κόμμα στο άλλο¹⁴³.

Ο πρίγκιπας Μπάπτενμπεργκ στην έναρξη της Συνεδρίασης της βουλγαρικής Βουλής, εξέφρασε την ευγνωμοσύνη του προς τον Τσάρο Αλέξανδρο, χαρακτηρίζοντάς τον ως ελευθερωτή της Βουλγαρίας¹⁴⁴. Η «Ωρα» ανέφερε βάσει της αναδημοσίευσης της ουγγρικής εφημερίδας «Πεσταίος Λόυδ» πως τα δύο τρίτα της βουλγαρικής συνελεύσεως αποτελείτο από αγράμματους χωρικούς και εμφανίζονταν ως θύματα «των δημοκόπων, υποστηριζομένων, ως λέγεται, ηθικώς τε και υλικώς υπό της Ρωσίας». Η Ρωσία πέτυχε την είσοδο στην Συνέλευση οπαδών του ρωσοφιλικού κόμματος και την εκλογή των Καραβέλοφ και Στογιάνοφ¹⁴⁵.

Σύμφωνα με αναδημοσίευση της εφημερίδας οι «Καιροί» η «Ωρα» σχολίαζε ότι οι Βούλγαροι ήταν ικανοποιημένοι καθώς πρωθυπουργός της χώρας ήταν ο ρωσόφιλος Τσανκόφ, τον οποίο θεωρούσαν κατάλληλο για να εκπληρώσει το σχέδιο της ενώσεως της Ανατολικής Ρωμυλίας με τη Βουλγαρία. Ο Τσανκόφ χαρακτηριζόταν από την «Ωρα» ως πεπειραμένος ανήρ των ανατολικών πραγμάτων, αφού είχε χρηματίσει υπάλληλος της Τουρκίας, δημοσιογράφος και απεσταλμένος

¹⁴² Πρωΐα, 11-9-1879.

¹⁴³ Ωρα, 19-11-1879.

¹⁴⁴ Ωρα 23-10-1879.

¹⁴⁵ Ωρα, 12-11-1879.

σε διάφορες χώρες. Αν αποτύγχανε στο έργο του δεν θα οφειλόταν στην ανεπάρκειά του αλλά σε λόγους εσωτερικών και εξωτερικών δυσκολιών¹⁴⁶.

Ο ελληνικός τύπος παρακολουθούσε τον διεθνή και αντλούσε από εκεί υλικό για τις σχέσεις Βουλγαρίας-Ρωσίας. Έτσι από τη Σόφια στις 22 Ιουλίου 1880 η αυστριακή εφημερίδα «Πολιτική Ανταπόκριση» μέσω της «Ωρας» γνωστοποιούσε την επικοινωνία που υπήρχε μεταξύ Σόφιας και Μόσχας με σκοπό την ένωση της Ανατολικής Ρωμυλίας με τη Βουλγαρία. Στην επαρχία της Ρωμυλίας έφταναν Ρώσοι υποδουμένοι τους Βούλγαρους πολιτοφύλακες. Αυτοί κατευθύνονταν από φιλοσλαβικές οργανώσεις και κομιτάτα με έδρα τη Ρωσία και τη Βουλγαρία. Επίσης οι Ρώσοι εφοδίαζαν τη Βουλγαρία με πολεμικό υλικό¹⁴⁷.

«Η Εφημερίς της Πετρουπόλεως» παραδεχόταν πως όντως ρωσικά όπλα στέλνονταν στη Βουλγαρία αλλά μόνο για να αντικατασταθούν τα παλαιότερα οπλικά συστήματα που χρησιμοποιούσε ο βουλγαρικός στρατός, και πως Ρώσοι αξιωματικοί πήγαιναν στη Βουλγαρία για να αντικαταστήσουν τους ήδη υπάρχοντες Ρώσους αξιωματικούς που υπηρετούσαν στο πριγκιπάτο¹⁴⁸. Στον ελληνικό τύπο φαίνεται πως αντικατοπτρίζονται οι αιτιάσεις των Δυτικών (Αυστρίας και Αγγλίας) ότι η Ρωσία παραβίαζε τα συμφωνηθέντα στο Βερολίνο για να μετατρέψει τη Βουλγαρία και ακόμη περισσότερο την προστατευμένη διεθνώς Ανατολική Ρωμυλία σε ρωσικό προτεκτοράτο.

Η «Πρωία» δημοσίευε πως εξακολουθούσαν οι προετοιμασίες για την Ένωση της Ανατολικής Ρωμυλίας με τη Βουλγαρία. Αναφέρεται στην προσπάθεια των Βούλγαρων αξιωματικών να απομακρύνουν τους ξένους βαθμοφόρους αξιωματικούς τόσο από τη Βουλγαρία όσο και την Ανατολική Ρωμυλία. Ιδιαίτερα στην Ανατολική Ρωμυλία οι Βούλγαροι αξιωματικοί διαμαρτυρήθηκαν έντονα για την ύπαρξη ξένων (Ρώσων) στον εθνικό στρατό. Παρακάλεσαν την κυβέρνηση να σταματήσει την κατάχρηση διαφορετικά θα παραιτούνταν. Αυτό αποδεικνύει πως οι Βούλγαροι δεν επιθυμούσαν τη ρωσική επιρροή στον βουλγαρικό στρατό¹⁴⁹.

¹⁴⁶ Ωρα, 7-5-1880.

¹⁴⁷ Πρωϊα, 28-7-1880, Ωρα 26-7-1880.

¹⁴⁸ Ωρα, 11-8-1880.

¹⁴⁹ Πρωϊα, 10-10-1880.

3β: Το πραξικόπημα του Μπάττενμπεργκ στον ελληνικό τύπο

Ο πρίγκιπας Μπάττενμπεργκ μετά την επιστροφή από το ταξίδι του στη Ρωσία¹⁵⁰ με προκήρυξη ανακοίνωσε πως αδυνατούσε να εκτελέσει την ανατεθείσα σε αυτόν εντολή, απειλούσε πως θα παραιτηθεί εάν δεν μεταβαλλόταν η πολιτική κατάσταση της χώρας και η συνέλευση συνέχιζε να επιμένει στην αλλαγή του κυβερνητικού σχήματος. Τελικά διέλυσε την κυβέρνηση Φιλελευθέρων και τοποθέτησε ως πρωθυπουργό τον Ρώσο στρατηγό Έρνροτ¹⁵¹.

Όταν έγινε σαφές ότι η Ρωσία δεν θα έθετε εμπόδια στις ενέργειές του, ο Αλέξανδρος Α΄ αποφάσισε να αναστείλει την εφαρμογή του Συντάγματος για μια επταετία, συγκεντρώνοντας όλες τις εξουσίες, στα χέρια του λόγω της πολιτικής κατάστασης στην Ηγεμονία¹⁵².

Η «Ωρα» βασίζεται στα δημοσιεύματα των «Daily Times» του Λονδίνου για τα γεγονότα της συνέλευσης της Σιστόβης (Σβιστόφ) και αναφέρει ότι: Ο Ρώσος αρμοστής Χίτροβο καλούσε τους κυβερνητικούς πληρεξουσίους να μην προβάλλουν αντιστάσεις στις προτάσεις που ήθελε να εφαρμόσει ο Μπάττενμπεργκ, ενώ τόνιζε πως ο ηγεμόνας θα ζητούσε τη γνώμη του Συμβουλίου της Επικρατείας για σημαντικά ζητήματα, θα συγκαλούσε δε κάθε χρόνο το νομοθετικό σώμα για εκλογή διοίκησης και θα ψήφιζε τον ετήσιο προϋπολογισμό. Στην Εθνοσυνέλευση ο ηγεμόνας Αλέξανδρος, απευθυνόμενος προς τα μέλη της, ζήτησε να του εμπιστευτούν την απόλυτη εξουσία της χώρας. Η πλειοψηφία των μελών της Εθνοσυνέλευσης δέχτηκε το αίτημά του και οι πληρεξούσιοι υπέγραψαν το ψήφισμα. Με αυτόν τον τρόπο σφραγίστηκε η απαρχή του πραξικοπήματος Μπάττενμπεργκ¹⁵³.

Άμεσα το καθεστώς Μπάττενμπεργκ συνέλαβε τον αρχηγό της αντιπολίτευσης τον ρωσόφιλο Τσανκόφ με την κατηγορία ότι κατήγγειλε ως

¹⁵⁰ Αποδεικνύεται πως όντως η Ρωσία υποστήριζε το πραξικόπημα του Μπάττενμπεργκ σύμφωνα και με την Άντα Διάλλα, (βλέπε Διάλλα Άντα, *Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια, Ιδεολογία και πολιτική στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2009, σ.303).

¹⁵¹ Ωρα, 29-4-1881, Γκιόργκι Μπακάλοφ, Χρίστο Ματάνοφ, Πλάμεν Μίτεφ, Ιβάν Ίλτσεφ, Ρουμιάνα Μαρίνοβα-Χρηστίδη, *Ιστορία της Βουλγαρίας*, ό.π., σ. 252.

¹⁵² Ωρα 30-4-1881, 2-5-1881.

¹⁵³ Ωρα, 16-7-1881.

παράνομη την πολιτική που εφάρμοζε ο Αλέξανδρος Α¹⁵⁴. Η «Ωρα» επεσήμανε την δυσφορία, που κυρίεψε μερίδα του βουλγαρικού λαού για τις ρωσικής έμπνευσης απολυταρχικές κινήσεις του Μπάττενμπεργκ εξαιτίας της σύλληψης του Τσανκόφ. Διαβάζουμε στην «Ωρα» τα εξής: *«Τα εκ Σοφίας τηλεγραφήματα αγγέλουσιν ημίν ότι μεγάλη ταραχή και αγανάκτησις κατέχει τον βουλγαρικόν λαόν. Ο κ. Ζαγκώφ απενελθών εκ περιοδείας εις την πατρίδα του συνελήφθη προχθές εν Ρουχτσουκίω υπό της αστυνομίας, αλλ' αμέσως απολυτρωθείς υπό του πλήθους οδηγήθη εν θριάμβω εις τον οίκόν του. Δεν διήρκεσεν όμως πλέον των εικοσιτεσσάρων ωρών η των γενναίων αυτού λυτρωτών νίκη κατά των αστυνομικών κλητήρων, διότι ούτοι την επιούσαν και λυτρωτάς και λυτρωθέντα συνέλαβον και απήγαγον εις τας φυλακάς...»*. *«Κατά τας ιδέας της Βουλγαρικής κυβερνήσεως και του Ρώσου πρωθυπουργού αυτής...»* θεωρούσε την «αντιπολίτευση» είτε είχε δράση κοινοβουλευτικού χαρακτήρα είτε ήταν εξωκοινοβουλευτική, ως ένα «κοινωνικόν έλκος», το οποίο έπρεπε να καταπολεμηθεί. Γι' αυτό ο Μπάττενμπεργκ κατήργησε το Σύνταγμα του Τυρνόβου και όρισε τον Ρώσο Σόμπολεφ πρωθυπουργό της Βουλγαρίας¹⁵⁵.

Ο «Αγγελιαφόρος της ρωσικής κυβερνήσεως» ανέφερε πως παρόλη την εκραγείσα πολιτική κρίση στη Βουλγαρία η τσαρική κυβέρνηση απέδειξε το σεβασμό της προς την βουλγαρική ανεξαρτησία, αποφασίζοντας να μην αναμειχθεί στα βουλγαρικά πράγματα. Οι Βούλγαροι έκριναν πως η ρωσική αδιαφορία ερμηνευόταν ως αποδοκιμασία των προτάσεων του Ηγεμόνα. Όμως η ρωσική εφημερίδα τόνιζε πως η Ρωσία θεωρούσε τον Μπάττενμπεργκ «τον εκλεκτό του βουλγαρικού έθνους» που αντιπροσώπευε τον αδιάρρηκτο δεσμό που ένωνε τον βουλγαρικό λαό με την Τσαρική Αυτοκρατορία¹⁵⁶.

Η δηλιγιαννική «Πρωΐα» αναδημοσίευε άρθρο του «Νεολόγου» με αντιπανσλαβιστικό προσανατολισμό, όπου υποστηριζόταν ότι η Ρωσία συνέχιζε να έχει βλέψεις στην Βαλκανική Χερσόνησο σε αντίθεση με τις Δυτικές Δυνάμεις που εμφανίζονταν απροετοίμαστες μπροστά στα ρωσικά επεκτατικά σχέδια *«...και αρκεί η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και τα προ αυτής και τα μετ' αυτήν, ίνα αποδείξη ότι η μεν Ρωσία έχει διαγεγραμμένον και καλώς μεμελετημένον πολιτικόν σχέδιον εν Ανατολή, εις ήν και αύτη μάλλον ανήκει, και ήν γνωρίζει κάλλιον παντός άλλου, ... η δε λοιπή Ευρώπη ουδέν έχει σχέδιον, διό και αναποφάσιστος και άπειρος του τόπου,*

¹⁵⁴ Ωρα 2-6-1881.

¹⁵⁵ Ωρα, 20-11-1882.

¹⁵⁶ Ωρα, 8-6-1881.

των λαών αυτού και των αναγκών του βαίνει, πειρωμένη δήθεν ν'ανακόψη και σταματήση την πορείαν του Βορρά...»¹⁵⁷.

Η τουρκική εφημερίδα «Βακήτ» εξέφραζε την άποψή της σχολιάζοντας ότι η επίσκεψη του Μπάττενμπεργκ το 1882 στην Αγία Πετρούπολη με αφορμή τη στέψη του Τσάρου Αλέξανδρου Γ' ίσως αύξανε τα ρωσοφοβικά αισθήματα του βουλγαρικού λαού γιατί μία μερίδα του δεν επιθυμούσε την σύσφιξη των σχέσεων με την απελευθερώτρια Ρωσία¹⁵⁸. Οι Βούλγαροι δεν αποδέχονταν τις ρωσικές ραδιουργίες, ούτε την κακοδιοίκηση που υφίσταντο από τους Ρώσους υπαλλήλους, κάτι που αύξανε την δυσaréσκεια της Βουλγαρικής κοινής γνώμης κατά των ρωσικών ενεργειών στη Βουλγαρία.

3γ: Η ρήξη Μπάττενμπεργκ – Τσάρου Αλεξάνδρου Γ'

Η «Ωρα» στις αρχές του 1883 αποκάλυπτε ότι οι αντιπρόσωποι της βουλγαρικής Εθνοσυνέλευσης παρακαλούσαν τον Ηγεμόνα να θέσει την Βουλγαρία «εις τους πόδας του σεβαστού αυτοκράτορος πασών των Ρωσσιών Αλεξάνδρου Γ'...», τονίζοντας πως ο βουλγαρικός λαός συνέχιζε και έτρεφε αισθήματα σεβασμού και αλληλεγγύης προς την προστάτιδα Ρωσία καθώς όπως πίστευαν ήταν αδύνατη η πρόοδος και η ανάπτυξη της Ηγεμονίας χωρίς την φροντίδα της τσαρικής αυτοκρατορίας. Την ίδια περίοδο ο Τσάρος αποφάσισε ότι το κενό του Έρνροτ(είχε ήδη εγκαταλείψει την ηγεμονία λίγο μετά την ανάληψη των έκτακτων εξουσιών από τον Μπάττεμπεργκ) έπρεπε να καλυφθεί με τους στρατηγούς Σόμπολεφ και Κάουλμπαρς¹⁵⁹. Αυτό το γεγονός είχε σαν αποτέλεσμα ο βουλγαρικός λαός να διχαστεί σε δύο στρατόπεδα. Εκείνους που ένιωθαν ευγνωμοσύνη για την βοήθεια που παρείχε η Ρωσία προς την Βουλγαρία, και εκείνους που θεωρούσαν περιττή την παρουσία των Ρώσων υπουργών (Σόμπολεφ και Κάουλμπαρς) καθώς πίστευαν πως απειλούσαν την ελευθερία της χώρας¹⁶⁰. Η «Πρωΐα» ανέφερε τα εξής: *«Την δυσχερή θέσιν των βουλγαρικών πραγμάτων κατέστησε δυσχερεστέραν η απότομος προ του ηγεμόνος στάσις των Ρώσων υπουργών του. Εάν πρέπει να πιστεύσωμεν τας εκ Σόφιας ειδήσεις, ο βουλγαρικός λαός φέρεται προς αναπόδραστόν τινα λύσιν,*

¹⁵⁷ Πρωΐα, 6-4-1882.

¹⁵⁸ Πρωΐα, 27-4-1882.

¹⁵⁹ Richard J. Crampton, *Bulgaria 1878 – 1918 A History*, ό.π., σ. 65.

¹⁶⁰ Ωρα, 3-1-1883, Πρωΐα, 31-8-1883.

καλούμενος να εκλέξη μεταξύ εκείνων προς ους ενδέχεται να αισθάνεται ευγνωμοσύνην, εφ'οις έπραξαν υπέρ αυτού, και των ισχυρών φωνών της εσωτερικής αυτού συνειδήσεως, ήτις, χωρούσα εις αύξουσας οσημέραι ανάνηψιν, διατιμά ακριβέστερον την πρόθεσιν ήτις επρυτάνευσε κατά τον τελευταίον πόλεμον, εξαγόμενον του οποίου ην η ανίδρυσις της βουλγαρικής ηγεμονίας. Υπουργοί ξένοι της χώρας εν η δρώσι, λαμβάνοντες ύφος ανθυπάτου προ του ηγεμόνος, είναι βεβαίως φαινόμενον άξιον πολλής μελέτης, άτε δη ελέγχου την προετοιμασίαν απροσδοκήτων, αρχή των οποίων εγένετο δια της απροσδοκήτου συμπεριφοράς ενός υπουργού προς τον ηγεμόνα όστις τον κατέστησε και τον ανέχεται τοιούτον...». Διαπιστώνουμε από τα άρθρα των εφημερίδων ότι ο αντίκτυπος της συμπεριφοράς των Ρώσων ήταν σημαντικός για την Βουλγαρία αφού ξεκίνησε «ένας επικίνδυνος σπόρος ανταγωνισμού» μεταξύ ρωσόφοβων και ρωσόφιλων, και οι μεν μάχονταν για την υπεράσπιση της εθνικής ανεξαρτησίας, οι δε δρούσαν με την υποστήριξη των Ρώσων αξιωματούχων με σκοπό την μετατροπή της χώρας σε ρωσικό προτεκτοράτο.

Ο Αλέξανδρος Α΄ δεν διακινδύνευε να εκδιώξει τόσο γρήγορα τους Ρώσους στρατηγούς για να μην εκνευρίσει τον Τσάρο. Έτσι αναγκάστηκε και απέλυσε τον Στοΐλοφ στις 3/15 Μαρτίου 1883¹⁶¹.

Η αποχώρηση των Συντηρητικών αρχηγών από την κυβέρνηση άφησε ανοικτό το πεδίο στους Ρώσους στρατηγούς. Πολλοί Βούλγαροι θεωρούσαν πως οι Σόμπολεφ και Κάουλμπαρς αντιπροσώπευαν μία απειλή για την ανεξαρτησία της Βουλγαρίας κυρίως στο θέμα των σιδηροδρόμων.

Η ελληνική εφημερίδα «Ωρα» βάση τηλεγραφικών ειδήσεων εκ Σόφιας δημοσίευε επιστολή του Τσάρου προς τον Βούλγαρο Ηγεμόνα, με την οποία έθετε βέτο στον σχηματισμό κυβέρνησης από το Συντηρητικό κόμμα και διέτασσε την παραμονή των Ρώσων στρατηγών στη βουλγαρική κυβέρνηση. Απαιτούσε την εγκατάλειψη των έκτακτων εξουσιών από τον ίδιο, προκειμένου να περιορίσουν οι Ρώσοι τις εξουσίες του, τη σύγκληση εθνοσυνέλευσης, την αναθεώρηση του Συντάγματος και την υποχρέωση του Ηγεμόνα να υπογράφει τα διατάγματα που θα του έφερναν οι Ρώσοι στρατηγοί, σαφώς υπαγορευμένα από τον Τσάρο. Ο

¹⁶¹ Richard J. Crampton, *Bulgaria 1878 – 1918 A History*, ό.π., σ. 66.

Μπάττενμπεργκ αποδέχτηκε τους όρους εκτός από τον τελευταίο και εάν οι στρατηγοί τον πίεζαν να τον αποδεχτεί, ο ίδιος θα παραιτείτο¹⁶².

Η «Ωρα» σχολίαζε ότι ο Αλέξανδρος Α΄ κατήντησε κατ' όνομα ηγεμόνας της Βουλγαρίας αφού το βουλγαρικό κράτος διηύθυνε με αποκλειστικό τρόπο ο στρατηγός Κάουλμπαρς¹⁶³. Αναδημοσίευε δε από την γαλλική «Εφημερίδα των Συζητήσεων» την είδηση πως ο Ηγεμόνας της Βουλγαρίας παραιτήθηκε από τις έκτακτες εξουσίες και συγκρότησε επιτροπή που θα επεξεργαζόταν νέο Σύνταγμα. Η Ρωσία αν και αρχικά ήταν αρνητική, ως φύσει απολυταρχική δύναμη, επαναπροσανατόλισε τις απόψεις της και δέχτηκε την επαναφορά του Συντάγματος. Οι Ρώσοι μάλιστα ζητούσαν εγγυήσεις από τον Μπάττενμπεργκ για την επαναφορά του κοινοβουλευτικού καθεστώτος. Η τσαρική αυτοκρατορία προωθούσε με αυτόν τον τρόπο τα ιδιαίτερά της συμφέροντα στη Βουλγαρία¹⁶⁴.

Ύστερα από τη συνεργασία Συντηρητικών και Φιλελευθέρων¹⁶⁵ για αποκατάσταση του Συντάγματος, ο Μπάττενμπεργκ προχώρησε στη σύγκλιση Εθνοσυνέλευσης και τοποθέτησε τον Τσανκόφ ως πρωθυπουργό της χώρας¹⁶⁶. Ύστερα από αυτές τις εξελίξεις οι Ρώσοι στρατηγοί Σόμπολεφ και Κάουλμπαρς εγκατέλειψαν το βουλγαρικό έδαφος. Οι Βούλγαροι δεν στράφηκαν ποτέ ενάντια της Ρωσίας όπως σχολιαζόταν στο αναδημοσιευμένο άρθρο της «Fremdenblatt» από την «Ωρα» αλλά ενάντια στα όργανα της ρωσικής πολιτικής, δηλαδή τους Ρώσους στρατηγούς, οι οποίοι δεν μπόρεσαν να συσφίξουν τους δεσμούς φιλίας μεταξύ Ρωσίας και βουλγαρικού λαού. Οι Ρώσοι όταν κατάλαβαν ότι έχασαν την υποστήριξη των βουλγαρικών κομμάτων και του ηγεμόνα, απομακρύνθηκαν από το πολιτικό προσκήνιο της χώρας¹⁶⁷. Βλέπουμε την προσπάθεια της εφημερίδας «Ωρα» να συμβιβάσει την παλιά εικόνα της ρωσο-βουλγαρικής σλαβικής φιλίας με τα νέα δεδομένα της ρήξης του Μπάττενμπεργκ με τον Τσάρο Αλέξανδρο Γ΄.

Αρχές του 1884 ο Ρώσος Υπουργός Εξωτερικών Γκίερς υποστήριξε τον ηγεμόνα της Βουλγαρίας παρά την στάση που κράτησε προς τους Ρώσους στρατηγούς, σύμφωνα με την «Εφημερίδα της Κολωνίας»: «Ο ηγεμών της Βουλγαρίας αντιπροσωπεύει την υπό της Βερολινέιου Συνθήκης δημιουργηθείσαν

¹⁶² Ωρα, 24-8-1883.

¹⁶³ Ωρα, 28-8-1883.

¹⁶⁴ Ωρα, 5-9-1883.

¹⁶⁵ Richard J. Crampton, *Bulgaria 1878-1918, A History*, ό.π., σ. 73.

¹⁶⁶ Ωρα, 12-9-1883

¹⁶⁷ Ωρα, 17-9-1883, 19-9-1883.

κατάστασιν των πραγμάτων και ουδέν άλλο έπραξεν ειμή προ των στρατηγών υπουργών, των διαδραματιζόντων πρόσωπον δικτατόρων και προ του κ. Ιονίν (Ρώσος διπλωματικός πράκτορας στη Βουλγαρία) του σχηματίσαντος ίδιον είδος κυβερνήσεως... Η ανατροπή του ηγεμόνος Αλέξανδρου δεν θα ήτο απλόν προσωπικόν ζήτημα»¹⁶⁸. Με την δημοσίευση αυτή της «Εφημερίδας της Κολωνίας» αποδεικνύονται ενδορωσικές αντιθέσεις μεταξύ του Ρώσου Υπουργού Εξωτερικών Γκίερς και των Ρώσων στρατηγών, κυρίως στην στάση που κρατούσαν απέναντι στον Βούλγαρο Ηγεμόνα.

Όσον αφορούσε τη στάση της Ρωσίας σε μια ενδεχόμενη ένωση της Ανατολικής Ρωμυλίας με τη Βουλγαρία, ήταν, σύμφωνα με την «Ωρα», αρνητική αφού αποδοκίμαζε τα συλλαλητήρια που λάμβαναν χώρα στη Βουλγαρία και την Ανατολική Ρωμυλία με σκοπό την ένωση. Ο Ρώσος πρέσβης στη Βουλγαρία ξεκαθάριζε πως η Ρωσία, η Αυστροουγγαρία και η Γερμανία επιθυμούσαν τη διατήρηση του status quo στην Ανατολή¹⁶⁹.

3δ: Το πραξικόπημα της Αν. Ρωμυλίας και η Ρωσία: η προσέγγιση της ελληνικής διπλωματίας

Τον Απρίλιο του 1884 έληξε η θητεία του Αλέκου πασά Βογορίδη στην Ανατολική Ρωμυλία. Ο ίδιος σκεφτόταν να βάλει υποψηφιότητα για να επανεκλεγεί. Όμως χωρίς τη στήριξη της Ρωσίας κάτι τέτοιο ήταν αδύνατο. Ο Βογορίδης, Οθωμανός αξιωματούχος βουλγαρικής καταγωγής, ανήκε μάλλον στους δυτικόφιλους πολιτικούς και δεν ενέκρινε τις παρεμβάσεις του Ρώσου προξένου Αλεξάντερ Γκριγκορίεβιτς στο έργο του¹⁷⁰. Η Ρωσία προώθησε στη θέση του τον Γκαβρίλ Κράστεβιτς. Παρότι ήταν και εκείνος Βούλγαρος Οθωμανός αξιωματούχος, ο διορισμός του θεωρήθηκε μεγάλη επιτυχία της Ρωσίας, αφού χαρακτηριζόταν ως «όργανο της ρωσικής πολιτικής». Την άποψη αυτή συναντάμε τόσο στους κύκλους της ελληνικής διπλωματίας, όσο και στην εφημερίδα «Ωρα»¹⁷¹. Στους πρώτους ήταν άλλωστε γνωστός από την περίοδο του βουλγαρικού

¹⁶⁸ Ωρα, 28-1-1884.

¹⁶⁹ Ωρα, 9-4-1884.

¹⁷⁰ Σπυρίδων Σφέτας, *Ελληνοβουλγαρικές Αναταράξεις 1880-1908*, Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Επίκεντρο, 2008, σ. 69.

¹⁷¹ (Ωρα 7-5-1884), ΑΥΕ, Αρχ. Β3 Προξενεία 1884, αριθμός εγγρ. 244, Φιλιππούπολη, 17/29 Απριλίου 1884, Νικολάου προς Υπουργείο Εξωτερικών.

εκκλησιαστικού ζητήματος, αφού ως ειδήμων του εκκλησιαστικού δικαίου προσπάθησε να δικαιολογήσει με εκκλησιαστικά επιχειρήματα τη βουλγαρική απαίτηση για την αυτοκέφαλη εκκλησία και συνέβαλε να συνταχθεί ο εσωτερικός κανονισμός της Εξαρχίας. Ο Κράστεβιτς¹⁷² ανήκε στη ρωσόφιλη μετριοπαθή τάση.

Το ζήτημα της πιθανής ένωσης Ανατολικής Ρωμυλίας και Βουλγαρίας καταλαμβάνει το ενδιαφέρον των ελληνικών διπλωματικών κύκλων αμέσως μετά τις πρώτες ενδείξεις των υποεπιτροπών, οργανώσεων και συλλαλητηρίων. Όπως σχολιάζει ο Δ.Κουμαριανός σε επιστολή του προς τον Υπουργό Εξωτερικών Κοντόσταυλο, το ζήτημα ήταν υψίστης σημασίας για τον ελληνισμό της Ανατολικής Ρωμυλίας, του οποίου η τύχη εξαρτάτο, σύμφωνα πάντα με τον Κουμαριανό, και από την ελληνική κυβέρνηση¹⁷³.

Ο εκδότης της εφημερίδας «Φιλιπούπολη» Δ. Κουμαριανός ενημέρωνε επίσης το Υπουργείο Εξωτερικών – βάσει εκθέσεων που έστειλε ο πρεσβευτής της Ιταλίας στην Κωνσταντινούπολη- ότι η ένωση της Ανατολικής Ρωμυλίας με την Βουλγαρία βρισκόταν στο επίκεντρο της συζήτησης μεταξύ Ρωσίας και Οθωμανικής Κυβέρνησης. Σύμφωνα με ιταλικά έγγραφα των προξενείων στην Τουρκία και τη Βουλγαρία, η Πύλη εμφανιζόταν θετική στην αναγνώριση της ένωσης, ενώ ως αντάλλαγμα ζητούσε την συμμαχία με τη Ρωσία.

Ο Αυστριακός Υπουργός Εξωτερικών Καλνόκυ συνδιαλεγόμενος με τον Ιταλό πρέσβη στη Βιέννη του διεμήνυσε πως η ένωση θεωρείτο πιθανή. Ο Κουμαριανός ήταν σίγουρος πως η έριδα μεταξύ Βουλγαρίας και Σερβίας που δημιουργήθηκε (και θα οδηγούσε στον σερβοβουλγαρικό πόλεμο του 1885) το τελευταίο διάστημα ήταν εγχείρημα της Αυστρίας, η οποία επιθυμούσε να διακόψει τις ρωσοτουρκικές διαπραγματεύσεις.

Ο Νικολάου, διευθυντής στο Προξενείο Φιλιπούπολης, ήταν σίγουρος πως ο νέος Γενικός Διοικητής θα απέδιδε πλήρη δικαιοσύνη με την ακριβή εφαρμογή

¹⁷² Ο Γκαβρίλ Κράστεβιτς γεννήθηκε το 1820 στο Κότελ, υπήρξε ελληνομαθής μαθητής του Ράινα Πόποβιτς. Οι προεστοί του Κότελ όταν διαπίστωσαν τις ικανότητες και την εργατικότητα του, ζήτησαν την οικονομική ενίσχυση του αξιωματούχου Στέφανου Βογορίδη για να συνεχίσει τις σπουδές του πρώτα στην Μεγάλη του Γένους Σχολή και στη συνέχεια στη Νομική Σχολή στο Παρίσι, την οποία τελείωσε το 1843. Επιστρέφοντας στην Κωνσταντινούπολη έγινε γραμματέας του Στέφανου Βογορίδη ενώ αργότερα διετέλεσε διοικητής της Σάμου. Εξαιτίας των νομικών του γνώσεων έγινε μέλος του Εμπορικού Δικαστηρίου στην Κωνσταντινούπολη. Έφτασε στο αξίωμα του Αρεοπαγίτη. Είχε τη φήμη του υποδειγματικού δικαστή και δεν διέκρινε τους ανθρώπους βάσει της εθνικότητας ή της πίστης τους. Ξεχώριζε για την κοινωνική του δράση αλλά και ως λόγιος. Από το 1871 υπήρξε επίτιμο μέλος της Ένωσης Βουλγάρων λογίων. Κατηγορήθηκε ως γραικομάνος.

¹⁷³ ΑΥΕ, Αρχ Β3 Προξενεία 1884, αριθμός εγγρ. 776, Φιλιπούπολη, 7 Ιουνίου 1884 σταλέν 3 Ιουνίου 1884, Κουμαριανός προς Κοντόσταυλο.

του Οργανικού Νόμου, αναγνωρίζοντας ότι ο ελληνικός πληθυσμός είχε υποφέρει από τον προηγούμενο διοικητή.

«Το αληθές είναι ότι ο πρώην διοικητής δεν είχε πολιτικόν νου παρά μόνο φιλόδοξους ηγεμονικάς ιδέας και εγένετο τυφλόν όργανο του πανσλαβισμού καθ' όλο το πενταετές διάστημα της διοικήσεώς του. Το πρώτον ηργάσθη μετά του κόμματος των συντηρητικών και τελευταίως μετά των φιλελευθέρων».

Ο χαρακτηρισμός που απεδόθη από τον Νικολάου προς τον Βογορίδη ως πανσλαβιστή δεν ήταν επιτυχής, καθώς ο Βογορίδης εκμεταλλευόμενος τις περιστάσεις και προκειμένου να εξασφαλίσει την παραμονή του για μια νέα πενταετία ελίσσόταν τόσο προς τη Ρωσία όσο και την Αυστρία, όπως διαπιστώνεται από τα σχόλια του Νικολάου.

Η ρωσική πολιτική ασκούσε την επιρροή της στην Ανατολική Ρωμυλία και κατόρθωσε να απορροφήσει τα δικαιώματα των μειοψηφιών και να ευνοήσει τους Βουλγάρους. Στην Ανατολική Ρωμυλία επικρατούσε η άποψη ότι μόνο η Ρωσία θα επιτελούσε την πολυπόθητη ένωση της επαρχίας με τη Βουλγαρία¹⁷⁴.

Τον Ιούλιο του 1884 μετά την επικράτηση του Καραβέλοφ στις εκλογές στη Βουλγαρία ο Μπάττενμπεργκ είπε τα εξής: *«Εάν ψηφιστεί η δήλωση υμών ευρίσκομαι απέναντι δύο βουλευτικών αποφάσεων όλων αντιθέτων καθ' όσον η μία αναγνωρίζει την ανάγκη μετατροπής του Συντάγματος και η ετέρα απαγορεύει αυτήν οπότε επιβάλλεται η άμεσος σύγκλισης της Εθνοσυνέλευσις αυτής υπό των Ρώσων ραδιοργανωμένη, αποφανθήσεται κατά της μετατροπής καθιστώσα απαραίτητο την απομάκρυνσή μου, οπότε είναι αδύνατον να παραμείνω αφού θα απορριφθούν τα μέτρα τα οποία εγώ προτείνω προς κυβέρνηση του τόπου. Τί θα επακολουθήσει; η ρωσική κατοχή».*

Όλα αυτά τα λόγια ο Μπάττενμπεργκ δεν τα έλεγε ως απειλή, αλλά γιατί ενδιαφερόταν για τη Βουλγαρία, όπως αποκάλυπτε ο Ραγκαβής από τη Σόφια.

Ο Τσανκόφ είχε αποδεχθεί την αναθεώρηση του Συντάγματος, κάτι που βρήκε αντίθετους κάποιους Φιλελεύθερους με αποτέλεσμα να οδηγηθεί σε διάσπαση το κόμμα των Φιλελευθέρων δηλαδή σε Τσανκοβιστές Φιλελεύθερους και Καραβελοφικούς (Δημοκράτες ή Ριζοσπάστες) το Φεβρουάριο του 1884.

¹⁷⁴ ΑΥΕ, Αρχ Β3 Προξενία 1884, αριθμός εγγρ. 23, Φιλιπούπολη, 14 Ιουλίου 1884, Νικολάου προς Υπουργείο Εξωτερικών.

Τελικά οι Ριζοσπάστες ή Δημοκράτες, δηλαδή η πολιτική ομάδα του Καραβέλοφ, ανακοίνωσαν στον Μπάττενμπεργκ ότι τάσσονταν μαζί του. Έτσι ο ίδιος κήρυξε τη λήξη της συνόδου μέσω επευφημιών και απομακρύνθηκε ο κίνδυνος ανατροπής του. Επίσης δημιουργήθηκε ένα συμπαγές κόμμα Φιλελευθέρων Συντηρητικών. Η μόνη αρνητική συνέπεια όλων αυτών ήταν η παρέμβαση της Ρωσίας, η οποία διέταξε τον μόνο Ρώσο υπασπιστή που υπηρετούσε δίπλα στον ηγεμόνα να εγκαταλείψει τη χώρα. Βέβαια η ανάμειξη της Ρωσίας είχε περιοριστεί, αλλά ο κίνδυνος δεν είχε εξαλειφθεί, αφού ανά πάσα στιγμή μπορούσε να ωθήσει τους Βούλγαρους να οδηγηθούν στη σύγκληση εθνοσυνέλευσης, την οποία θεωρούσε παράνομη¹⁷⁵.

Τον Σεπτέμβριο του 1884 πραγματοποιήθηκε από τον ηγεμόνα η πρώτη τακτική Σύνοδος της Βουλής μετά την αποκατάσταση του Συντάγματος του Τυρνόβου. Τα θέματα που συζητήθηκαν ήταν το ζήτημα των σιδηροδρόμων και η έριδα με τη Σερβία. Οι σχέσεις Βουλγαρίας και Σερβίας είχαν ψυχρανθεί λόγω της άρνησης της βουλγαρικής κυβέρνησης να εκδώσει στη Σερβία τους Σέρβους πολιτικούς πρόσφυγες¹⁷⁶. Η εφημερίδα «Πρωία» αναφέρεται εδώ στους Σέρβους φιλορώσους - ριζοσπάστες πολιτικούς πρόσφυγες που κατέφυγαν στη Βουλγαρία από τη Σερβία ύστερα από την άγρια καταστολή της εξέγερσης του Τίμοκ.¹⁷⁷ Τότε επιτεύχθηκε και η συνεργασία Φιλελευθέρων και Συντηρητικών, η οποία εμφανιζόταν ως αντιπολίτευση κατά της κυβέρνησης των Ριζοσπαστών. Ο Καραβέλοφ εκμεταλλεύτηκε τις συγκυρίες και αναδείχθηκε πρωθυπουργός της Βουλγαρίας. Σύμφωνα με τον Έλληνα διπλωμάτη Ραγκαβή¹⁷⁸, κατά τη συγχώνευση όλων των κομμάτων υπήρξε προσπάθεια να συνεργαστούν όλα τα υγιή στοιχεία της χώρας επί τη βάσει κοινού προγράμματος αφήνοντας εκτός όλα τα ανατρεπτικά στοιχεία. Αλλά οι διαπραγματεύσεις απέτυχαν διότι ο Καραβέλοφ «*ηρνήθη να*

¹⁷⁵ ΑΥΕ, Αρχ Β3 Προξενία, 1884, αριθμός εγγρ. 426, Σόφια, 22 Ιουλίου 1884, Ραγκαβής προς Υπουργείο Εξωτερικών.

¹⁷⁶ Πρωΐα, 30-5-1884.

¹⁷⁷ Η εξέγερση του Τίμοκ (28 Σεπτεμβρίου 1883), ένα σημαντικό γεγονός στην ιστορία της Σερβίας, οφείλετο στο ότι ο Μίλαν Ομπρένοβιτς σχεδίαζε να αποπλίσει τους υπηκόους του με αποτέλεσμα το ξέσπασμα αιματηρών επεισοδίων. Οι επαναστάτες δυσανασχετούσαν με την επιβολή βαριάς φορολογίας και την γραφειοκρατική τυραννία και απαιτούσαν μεγαλύτερη τοπική αυτοδιοίκηση και διατήρηση της πολιτοφυλακής.

¹⁷⁸ Γίος του διπλωμάτη Αλέξανδρου Ρίζου Ραγκαβή. Ο Κλέων Ραγκαβής ήταν πτυχιούχος Νομικής και Πολιτικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αθηνών με σπουδές εν συνεχεία στο Μόναχο και στη Χαϊδελβέργη. Είχε διοριστεί στο Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών και στάλθηκε σε διάφορες χώρες σε θέση διπλωμάτη. Το 1882 ανέλαβε καθήκοντα γενικού προξένου στη Σόφια καταβάλλοντας προσπάθειες να βελτιωθούν οι σχέσεις Ελλάδας και Βουλγαρίας πιστεύοντας στην δημιουργία μιας Ανατολικής Ομοσπονδίας των βαλκανικών λαών.

θυσιάσει υπέρ αβεβαίου την παρούσαν αυτού υπεροχήν» αλλά και επειδή ο Ρώσος αντιπρόσωπος ήταν αρνητικός στην επάνοδο των Συντηρητικών, οι οποίοι ως γνωστόν ήταν αφοσιωμένοι στον Μπάττενμπεργκ. Βλέπουμε πως οι παρεμβάσεις της Ρωσίας έπαιζαν σπουδαίο ρόλο στην πολιτική σκηνή της Βουλγαρίας¹⁷⁹, αφού και ο Ραγκαβής σχολιάζει «Το τελευταίο τούτο γεγονός κέκτηται σπουδαιότητος, καθώς εγκυμονούν νέας περιπλοκάς, καθόσον απ' ότι παρατήρησα και αύθις καταφανή τάση του Ρώσου συναδέλφου προς εκτράχυνση την μετά της μεγαλειότητος υφισταμένη σχέση». Από την μία η Ρωσία αντιλήφθηκε πως μόνο μέσω της στήριξης του Συντάγματος και των ρωσόφιλων δυνάμεων μπορούσε να γίνει αρεστή στη Βουλγαρία, από την άλλη ο ρωσόφιλος πρωθυπουργός Καραβέλοφ έθεσε ως στόχο να κυβερνήσει μαζί με τον «πρίγκιπα και τη Ρωσία»¹⁸⁰.

Στις 22 Δεκεμβρίου 1884 ο Ραγκαβής ανέφερε στο Υπουργείο Εξωτερικών ότι στον Έξαρχο πριν δύο μέρες απονεμήθηκε από τον Σουλτάνο ο μεγαλόσταυρος. Την είδηση την υποδέχθηκαν τόσο στη Βουλή όσο και οι κάτοικοι της Βουλγαρίας με ζητωκραυγές. Ο ηγεμόνας εξέφρασε την ευγνωμοσύνη του στο Σουλτάνο γιατί με τη διάκριση αυτή η θέση του Εξάρχου εδραιώνεται. Σε ιδιωτική συζήτηση με τον Ραγκαβή ο ηγεμόνας σχολίασε ότι τα γεγονότα αυτά αν και ήταν ευτυχή για τους Βουλγάρους, προσωπικά αυτόν τον έθλιβαν γιατί προτιμούσε μια αδελφική συνεννόηση. Για την έκβαση όμως αυτού του ζητήματος θεώρησε υπεύθυνο το Πατριαρχείο και τη Ρωσία, η οποία αναμιχθείσα στο ζήτημα και υποστηρίζουσα τον Πατριάρχη προς έξωση του Εξάρχου πήρε τελικά το μάθημά της. Αυτό που τον χαροποίησε ήταν ότι απέτυχαν οι ρωσικές μηχανορραφίες. Εκείνο που ευχήθηκε ήταν να κατανοήσουν οι λαοί της χερσονήσου του Αίμου ότι το συμφέρον τους ήταν η συνεννόηση και όχι η διαίρεση¹⁸¹. Ο Ραγκαβής απάντησε στον Μπάττενμπεργκ ότι για το συγκεκριμένο θέμα ήταν αναρμόδιος. Αυτό που γνώριζε ήταν ότι ο Οικουμενικός Θρόνος υπεράσπιζε τα πατροπαράδοτα δικαιώματά του και οποιαδήποτε μείωση των προνομίων του ήταν μια ανεπανόρθωτη δυστυχία για όλους τους Ορθοδόξους γιατί όλοι ήταν βλαστοί από τον ίδιο κορμό. Αναφέρθηκε στην παραίτηση του Πατριάρχη Ιωακείμ, η οποία έγινε αιτία όξυνσης της

¹⁷⁹ ΑΥΕ, Αρχ Β3 Προξενία, 1884, αριθμός εγγρ. 633, Σόφια, 18 Σεπτεμβρίου 1884, Ραγκαβής προς Υπουργείο Εξωτερικών.

¹⁸⁰ Μαριλένα Κοππά, *Η συγκρότηση των κρατών στα Βαλκάνια (19^{ος} αιώνας) τρεις και μία περιπέτειες*, Αθήνα: Λιβάνη, 2002, σσ. 161-162.

¹⁸¹ ΑΥΕ, Αρχ Β3 Προξενία, 1884, αριθμός εγγρ. 721, Σόφια, 22 Δεκεμβρίου 1884, Ραγκαβής προς Υπουργείο Εξωτερικών.

κατάστασης καθώς και στο πεσμένο ηθικό των Ελλήνων της Βουλγαρίας μετά τις εξελίξεις.

Ο Ραγκαβής ενημέρωνε το Υπουργείο Εξωτερικών στις 28 Δεκεμβρίου 1885 ότι τον κάλεσε ο ηγεμόνας και του εξέθεσε τους προβληματισμούς του μετά την επίθεση που δέχθηκε από τη Σερβία. Η επίθεση αυτή, υπογράμμισε ο ηγεμόνας, ανέτρεψε όλη τη φυσική πολιτική των Ανατολικών λαών. Αναφέρθηκε στις προσπάθειές του για μια συνεννόηση με τον βασιλέα Μιλάνο μέσω του Γκρέκοφ αλλά και μέσω επίσημων και ανεπίσημων επιστολών. Του πρότεινε *«ότι αντί να παρατάζωμεν κατ' αλλήλων τους λόγχους μας θα ήταν προτιμώτερο να συμμαχήσουμε κατά των Τούρκων»*. Αλλά ο Μιλάνος του επέστρεψε την επιστολή. Στόχος του Μπάττενμπεργκ ήταν η σύμπραξη με την Ελλάδα και τη Σερβία με κοινό στράτευμα υπό την καθοδήγηση του βασιλέως Γεωργίου, αφού η ταχεία και λεπτομερής συνεννόηση ήταν μονόδρομος, που εξασφάλιζε τη σωτηρία. Με την Ελλάδα πίστευε ο ηγεμόνας είχε κοινά συμφέροντα και όσον αφορά το θέμα της Μακεδονίας μπορούσε να εφαρμοστεί το σύστημα των ζωνών επιρροής. Τέλος ο Αλέξανδρος Α' ανέλυσε τους φόβους του προς τον Ραγκαβή ότι τυχόν συμφιλίωση με τη Ρωσία συνεπαγόταν απώλεια της ελευθερίας¹⁸². Ο Μπάττενμπεργκ μπορεί να ήθελε να επηρεάσει τον Έλληνα διπλωμάτη αφού ο Ραγκαβής ήταν μέλος της «Ανατολικής Ομοσπονδίας» που είχε σκοπό την συνομοσπονδία των βαλκανικών κρατών. Οι οδηγίες της Αθήνας ήταν φιλική στάση απέναντι στις βουλγαρικές αρχές αλλά η ίδια είχε συγκρατημένη και επιφυλακτική θέση σε κάθε πληροφορία.

Μετά τον σερβοβουλγαρικό πόλεμο, στις αρχές του 1886 ο Αλέξανδρος Σούτσος ενημέρωνε τον Δηλιγιάννη ως γενικός γραμματέας της ελληνικής πρεσβείας στη Σόφια ότι σε συνομιλία που είχε με τον Μπάττενμπεργκ, ο ηγεμόνας ανέλυσε τους φόβους της καθόδου της Ρωσίας προς τη Βουλγαρία και της Αυστρίας προς τη Σερβία, Αλβανία και Θεσσαλονίκη, όπου θα θίγονταν και τα ελληνικά συμφέροντα. Όπως τόνιζε ήταν *«ο φόβος των κρατών του Αίμου η κάθοδος της Ρωσίας ενταύθα»*. Η κάθοδος αυτή με οποιονδήποτε τρόπο έπρεπε να εμποδιστεί σύμφωνα με τον Βούλγαρο Ηγεμόνα¹⁸³.

¹⁸² ΑΥΕ, Αρχ Β2 Φακ. 1886, αριθμ. εγγρ. 803, Σόφια, 28 Δεκεμβρίου 1885, Ραγκαβής προς Υπουργείο Εξωτερικών.

¹⁸³ ΑΥΕ, Αρχ Β2, Φακ. 1886, αριθμ. εγγρ. 40, Σόφια, 15 Ιανουαρίου 1886, Σούτσος προς Δηλιγιάννη.

Ο Έλληνας διπλωματικός πράκτορας στη Σόφια Ραγκαβής στις 20 Απριλίου του 1886 ενημέρωνε την Αθήνα πως ο ηγεμών της Βουλγαρίας Αλέξανδρος τοποθετείτο με φερμάνι – σύμφωνα με τις διατάξεις της Συνθήκης Βερολίνου – διοικητής της Ανατολικής Ρωμυλίας χωρίς να δίνονται άλλες λεπτομέρειες για τον τίτλο και τις ιδιότητές του.

Πληροφορούσε ο Ραγκαβής πως στην Ανατολική Ρωμυλία διενεργήθηκαν γενικές εκλογές βάσει των βουλγαρικών εκλογικών διατάξεων και προσεκλήθησαν οι αντιπρόσωποι της νέας επαρχίας στην Μεγάλη Εθνοσυνέλευση της Σόφιας για να επικυρώσουν την Ένωση. Επίσης τόνιζε πως η Ρωσία κρατούσε εχθρική στάση κατά του Μπάττενμπεργκ *«επειδή ετόλμησε να μεγαλουργήσει παρά τα κελεύσματα του πάτρωνος»*.

Οι αλληπάλληλες επιτυχίες που ανέδειξαν τον Μπάττενμπεργκ σε ισχυρό άνδρα ειδικά η προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας είχαν δυσαρεστήσει τους πράκτορες της Ρωσίας που είχαν κατακλύσει την επαρχία.

Από την άλλη οι πολιτικοί της Σόφιας θεωρούσαν την Ένωση ως το πρώτο βήμα για την ίδρυση της Μεγάλης Βουλγαρίας. Άρθρο που δημοσιεύτηκε σε ημιεπίσημη εφημερίδα υποστήριζε πως η εθνοσυνέλευση *«θέλει θέσει τον θεμέλιον λίθον της μελλούσης ισχυράς ενέργειας προς απελευθέρωση και συνένωσιν όλων των βουλγαρικών χωρών υπό μια κυβέρνηση και το αυτό λαοφιλέσ σκήπτρο...»*¹⁸⁴.

3ε: Το «πραξικόπημα» και η Ρωσία στον τύπο

Αρχές του 1885 ο βουλευτής Ανδρέας Ρηγόπουλος στη Βουλή προειδοποιούσε για τους κινδύνους που εγκυμονούσε ο πανσλαβισμός αλλά και οι ενέργειες των καθολικών γιατί είχαν βαθύτερους στόχους στη Βαλκανική Χερσόνησο: *«Και σκοπός μεν των πανσλαβιστών είναι η εκβουλγάρισις της Μακεδονίας, σκοπός δε των καθολικών και άλλων εκ Βιέννης πρακτόρων είναι η κάθοδος της Αυστρίας εις την Θεσσαλονίκην»*¹⁸⁵. Η «αντιπανσλαβιστική» ρητορεία

¹⁸⁴ ΑΥΕ, Φάκελος Αρχ Β2: 1886, αριθμός εγγρ. 287, Σόφια, 20 Απριλίου 1886, Ραγκαβής προς Υπουργείο Εξωτερικών.

¹⁸⁵ Πρωΐα, 5-2-1885.

συνεχίστηκε από τους Έλληνες πολιτικούς παρά τις αντιθέσεις Βουλγαρίας και Ρωσίας.

Τον Σεπτέμβριο του 1885 είχαν ενταθεί οι προετοιμασίες για την ένωση Ανατολικής Ρωμυλίας με τη Βουλγαρία. Τελικά ύστερα από αναίμακτη επανάσταση στην Ανατολική Ρωμυλία ο Γκαβρίλ Κράστεβιτς πασάς, διοικητής της επαρχίας, εδιώχθη από τη θέση του από τους Βούλγαρους και η εξουσία του καταλύθηκε. Η διοίκηση ανατέθηκε σε ειδική επιτροπή, η οποία ζήτησε την συνδρομή της Βουλγαρίας¹⁸⁶. Οι Βούλγαροι της Ανατολικής Ρωμυλίας κήρυξαν την ένωση της επαρχίας με τη Βουλγαρία και ο ρουμελιώτικος στρατός έδωσε όρκο υποταγής στον ηγεμόνα της Βουλγαρίας.

Η εφημερίδα «Ωρα» με τον αποκαλυπτικό τίτλο του άρθρου της «Κοιμάται η Ελλάς;» παρουσίαζε τα γεγονότα κατά τη διάρκεια της Ένωσης. *«Η Συνθήκη του Βερολίνου εσχίσθη. Και εσχίσθη, ίνα υποκατασταθή όρος της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου. Η μετά τούτου κόπου εν έτει 1878 επιτευχθείσα διχοτόμησης καταργήθη και ολόκληρος μεγάλη επαρχία του Οθωμανικού κράτους, μη ανήκουσα εθνικώς εις τους Βουλγάρους, εν μία νυκτί, δια μεταβολής αναιμάκτου, ως εν ελληνικώ κινήματι Σεπτεμβρίου ή Οκτωβρίου, μετήλλαξε κυρίους...»*¹⁸⁷.

Η Ρωσία φαίνεται πως αποδοκίμασε την ένωση της Ανατολικής Ρωμυλίας με τη Βουλγαρία, και θα ζητούσε την αποκατάσταση του status quo στην Ανατολή. Από την άλλη η Αυστρία πρότεινε στις Μεγάλες Δυνάμεις να περιορίσουν την επέκταση των ταραχών στη Μακεδονία ενώ η Πύλη διαμαρτυρόταν στους ξένους αντιπροσώπους για τις πράξεις του Βούλγαρου ηγεμόνα και συγκέντρωσε οθωμανικό στρατό στα σύνορα αλλά προς το παρόν η Οθωμανική Κυβέρνηση ανέβαλε κάθε επιθετική δραστηριότητα ύστερα από τις παροτρύνσεις Γερμανίας και Ρωσίας¹⁸⁸, όπως παρέθετε η «Ωρα» βασιζόμενη σε τηλεγραφικές ειδήσεις των πρακτορείων Havas και Reuter. Η τρικουπική «Ωρα» επιτίθετο στην κυβέρνηση Δηλιγιάννη ότι δεν έκανε ξεκάθαρες τις προθέσεις της απέναντι στα γεγονότα της Ανατολικής Ρωμυλίας. Χαρακτηριστικά ανέφερε ότι αποδείχτηκε «απροπαράσκευος» στο βουλγαρικό πραξικόπημα, αφού ασχολείται με τη διάλυση του ελληνικού στρατού επειδή πίστευε στην «πολυετή ειρήνη». Έγινε καταφανές πως δεν είχε κάποιο συγκεκριμένο σχέδιο για την αντιμετώπιση της κρίσης

¹⁸⁶ Ωρα, 8-9-1885.

¹⁸⁷ Ωρα, 9-9-1885.

¹⁸⁸ Ωρα 12-9-1885, 13-9-1885.

δείχνοντας σε όλους «περί της ανεπάρκειας αυτής, υστερούσης των πραγμάτων». Σύμφωνα πάντα με την «Ωρα» η κυβέρνηση Δηλιγιάννη χαρακτηριζόταν ως «εξαρθρωμένη» και «ασπόνδυλη» χωρίς ουσιαστική ενότητα και ανίκανη να απαντήσει με έκτακτα μέτρα στους γείτονες Βούλγαρους¹⁸⁹.

Η τρικουπική εφημερίδα «Ωρα» φοβόταν πως ύστερα από το βουλγαρικό πραξικόπημα στην Ανατολική Ρωμυλία σειρά θα είχαν η Μακεδονία και η Θράκη. Οι Βούλγαροι δεν περιορίζονταν μόνο στη συγγραφή φυλλαδίων και βιβλίων για να προπαγανδίσουν την βουλγαρικότητα της Μακεδονίας αλλά οργάνωναν και βουλγαρικά κομιτάτα και ληστρικές συμμορίες στη Θράκη και τη Μακεδονία. Διαβάζουμε στην «Ωρα» τα εξής: *«Και υπομονή αν οι φανατικοί διεκδικηταί της βουλγαρικής Μακεδονίας περιορίζονται μόνον εις την συγγραφήν φυλλαδίων προς φωτισμόν και προς διδασκαλίαν του περιουσίου αρτιτόκου λαού της χερσονήσου του Αίμου. Αλλά δυστυχώς ο ενθουσιασμός των θιασωτών της Μεγάλης Βουλγαρίας δεν περιορίζεται μόνον εις ποιητικές εκχύσεις εθνικής δόξης, τέως αγνώστου, και αισθηματικές περί αυτής συγγραφάς... Και η συνωμοσία αυτή δεν περιορίζεται μόνον εντός των όρων πλατωνικού εθνικού προσηλυτισμού, αλλ' εκδηλούται δια της βιαίας ενεργείας των βουλγαρικών κομιτάτων, δι' εγκληματικών ληστανταρσιών εν Θράκη και εν Μακεδονία, δια παντός αποβλήτου μέσου, εστιγματισμένοι υπό της διεθνούς τάξεως...»*. Η ανοχή της ελληνικής πλευράς κατέστησε τους Βούλγαρους πιο «θρασεείς» και «επικίνδυνους». Η «Ωρα» σχολίαζε την υποχώρηση της Ελλάδος ως «δειλία» και «εθνική αυτοκτονία».

Σύμφωνα με την «Ωρα» το κόμμα του Δηλιγιάννη όταν βρισκόταν στην αντιπολίτευση κατηγορούσε την κυβέρνηση Τρικούπη για ανικανότητα στον χειρισμό της βουλγαρικής προκλητικότητας. Όταν όμως ανέλαβε την εξουσία στις 19 Απριλίου του 1885 στόχο είχε την δημαγωγία του ελληνικού λαού και τη διάλυση του ελληνικού στρατού για την επίτευξη του ισοζυγίου στον προϋπολογισμό, κάτι που αποδείχθηκε τον Σεπτέμβριο του 1885¹⁹⁰.

Το όργανο του κόμματος του Τρικούπη η «Ωρα» αναπαρήγε το άρθρο της λονδρέζικης εφημερίδας «Οι Καιροί» υιοθετώντας τα συμπεράσματά της. Η επανάσταση στην Ανατολική Ρωμυλία ήταν έργο των πανσλαβιστικών κομητάτων!! Σκοπός τους ήταν η δημιουργία ενιαίου βουλγαρικού κράτους, ενώ στο βουλγαρικό

¹⁸⁹ Ωρα, 14-9-1885.

¹⁹⁰ Ωρα, 18-9-1885.

θρόνο θα τοποθετείτο ο Σέρβος πρίγκιπας Καραγεώργεβιτς! Όμως ο Βούλγαρος πρωθυπουργός Καραβέλοφ εργάστηκε για την παραμονή του πρίγκιπα Μπάττενμπεργκ¹⁹¹. Η «Ωρα» ανέφερε «οὗτος δεν ηγνώνει ότι συνωμοσία εξυφαινέτο παρά τοις Βουλγάροις ἀλλ' ηγνώνει τον ορισθέντα χρόνον προς πραγματοποίησιν αὐτῆς. Ἡ ἐπίσκεψις του ηγεμόνος Ἀλεξάνδρου προς τον κ. Γκιρς ἐν Φρανσεσβάδ προσθέτουσιν οἱ «Καιροί» ἤτο ἀπλή κωμωδία προσωρισμένη ν' ἀποκοιμίσῃ την Ρωσσίαν, ὡς προς τα σχέδια των Βουλγάρων. Τοῦτο ἐξηγεῖ συμπεραίνει ἡ ἀγγλική ἐφημερίδα την ἐκπληξιν και τον ἐρεθισμόν της Ρωσίας ἐπὶ τη ἀγγελία της ἐν Φιλιππουπόλῃ ἐπαναστάσεως». Παρατηρούμε πως με τις υπερβολικές προτάσεις των εφημερίδων και τις παραπλανητικές ενέργειες επιδιώκεται η παραπληροφόρηση προκειμένου να επιτευχθεί ο αποπροσανατολισμός του πολιτικού κόσμου και απρόσκοπτα να πραγματοποιήσουν οι Βούλγαροι τους στόχους τους.

Η Ρωσία, η Αυστρία και η Γερμανία επέμεναν στη διατήρηση του status quo ante στην Ανατολή, ενώ Αγγλία, Γαλλία και Ιταλία τάσσονταν υπέρ της Ενώσεως της Ανατολικής Ρωμυλίας με τη Βουλγαρία. Η Πύλη ήταν αρνητική σε σύγκληση Συνδιάσκεψης για να λυθούν τα ανοικτά ζητήματα που εκκρεμούσαν αφού μια τέτοια λύση θα αποδεικνυόταν επιζήμια για την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Οθωμανική κυβέρνηση διεκδικούσε την επαναφορά των χαμένων κυριαρχικών της δικαιωμάτων πάνω στη Ρωμυλία¹⁹².

Ο Τσάρος Αλέξανδρος Γ' ως αντίδραση για την στάση του Μπάττενμπεργκ στην ένωση, τον διέγραψε από τους καταλόγους των αξιωματικών του ρωσικού στρατού¹⁹³.

Η «Ωρα» έγραφε ότι αφού η Τσαρική Αυτοκρατορία ήταν αρνητική στην ένωση της Ανατολικής Ρωμυλίας με τη Βουλγαρία, η Αγγλία πίστευε πως οι Βούλγαροι θα στρέφονταν κατά της ρωσικής κηδεμονίας, γι' αυτό τον λόγο ευνόησαν τα σχέδια δημιουργίας μιας Μεγάλης Βουλγαρίας, ώστε αυτή να γίνει ανάχωμα της ρωσικής επέκτασης στη Βαλκανική Χερσόνησο. Όμως υπήρχε το ενδεχόμενο συνεννόησης Αυστρίας και Ρωσίας κάτι που θα αποτελούσε πλήγμα για τη Βουλγαρία. Η τρικουπική εφημερίδα τόνιζε πως οι Δυνάμεις έπρεπε να καταλάβουν πως για την αναχαίτιση του πανσλαβισμού, η Ελλάδα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως προπύργιο αντί της Βουλγαρίας. Διαβάζουμε στην «Ωρα»:

¹⁹¹ Ωρα 20-9-1885.

¹⁹² Ωρα, 4-10-1885.

¹⁹³ Ωρα, 26-10-1885.

«Πρέπει λοιπόν πάντες οι υπέρ Μεγάλης Βουλγαρίας συνηγορούντες να κατανοήσωσιν ότι υπό την έποψιν της αναχαιτίσεως του πανσλαβισμού η Ελλάς δύναται να καταστή προσφύτερον προπύργιον: διότι το κράτος αυτής δεν απειλεί ούτε αμέσως ούτε εμμέσως τ' αυστριακά συμφέροντα και ουδεμία αντιζηλία διαιρεί την Σερβίαν και Ελλάδα. Μάλιστα συνδεόμενα δια δεσμών σταθεράς φιλίας, παρέχουσι πολλές εγγυήσεις περί τελεσφόρου αντιστάσεως κατά πάσης πανσλαβιστικής πλεονεξίας». Η «Ωρα» αντιδρούσε στην υποστήριξη της Μεγάλης Βρετανίας προς τη Βουλγαρία γιατί φοβόταν πως η γείτονα χώρα βρήκε νέο προστάτη. Η Ρωσία ήταν εχθρική στη δημιουργία Μεγάλης Βουλγαρίας γιατί αντιστρατευόταν τα ρωσικά σχέδια¹⁹⁴ και ειδικά όταν η Βουλγαρία εστράφη προς την αγγλική πολιτική.

Ύστερα από την πραξικοπηματική προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας η Ελλάδα καταλήφθηκε από άκραιο φιλοπόλεμο ενθουσιασμό αναγκάζοντας τον πρωθυπουργό Δηλιγιάννη να ανταποκριθεί στο λαϊκό αίσθημα και να καλέσει τις ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις σε επιστράτευση, διεκδικώντας εδαφικά ανταλλάγματα από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ώστε να αποκατασταθεί η ισορροπία δυνάμεων στην Βαλκανική Χερσόνησο.

Η εμπόλεμη κατάσταση διήρκεσε για αρκετούς μήνες με συνέπεια μεγάλο οικονομικό κόστος για τη χώρα. Στην πράξη η Ελλάδα δεν εφάρμοσε τα φιλοπόλεμα σχέδιά της. Το σχέδιο του Δηλιγιάννη χαρακτηρίστηκε σκωπτικά από τον βουλευτή Αιγίου Μεσσηνέζη «ένοπλος επαιτεία», αφού ο Δηλιγιάννης βασίστηκε πως με την απειλή του πολέμου και μέσω της πίεσης των Δυνάμεων θα αποσπούσε την Ήπειρο, τμήμα που της είχε επιδικαστεί στο Συνέδριο του Βερολίνου.

Η «Πρωΐα» δημοσίευε την αγόρευση του πρωθυπουργού Δηλιγιάννη στην συνεδρίαση της Βουλής στις 26 Μαρτίου 1886. Το ύφος ήταν απολογητικό για τους χειρισμούς της κυβέρνησής του, όσον αφορά την προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας από τη Βουλγαρία.

Τόνισε πως οι εξελίξεις τον βρήκαν απροετοίμαστο (*«τα εν Φιλιππουπόλει συμβάντα ήσαν απρόοπτα»*), καθώς δεν προέβλεψε τα αποτελέσματα των βουλγαρικών ενεργειών στη Φιλιππούπολη. Ο Δηλιγιάννης παραδέχτηκε την ολιγωρία και τα κακά αντανakλαστικά που επέδειξε η κυβέρνησή του (*«εγώ ομολογώ το πλημμέλημα ημών τούτο»*). Ενώ υποστήριζε πως συγκινήθηκε όπως όλοι

¹⁹⁴ Ωρα 4-11-1885.

οι Έλληνες με την απώλεια της Ανατολικής Ρωμυλίας (*«Η είδησις των εν Φιλιππουπόλει συμβάντων συνεκίνησε και τα μέλη της κυβερνήσεως...»*)¹⁹⁵.

Η δηλιγιαννική «Πρωΐα» εξέδωσε τον λόγο του βουλευτή Μαντινείας Κωνσταντόπουλου στην συνεδρίαση της Βουλής στις 24 Μαρτίου 1886. Ο ίδιος ανησυχούσε πως η κατάληψη της Ανατολικής Ρωμυλίας από τους Βούλγαρους ήταν η απαρχή των επεκτατικών διαθέσεων των γειτόνων των Ελλήνων καθώς πλέον απειλείτο ο ελληνισμός της Μακεδονίας *«την ανησυχίαν ημών προεκάλεσε κυρίως η συναίσθησις, ότι η ένωσις εκείνη αποτελεί μέγαν και κατεπείγοντα κίνδυνον των ιερών και απαραγράπτων δικαίων του ελληνικού έθνους επί της Μακεδονίας, επί της οποίας αδίκους και υπερφιάλους αξιώσεις εξεδήλωσε το βουλγαρικόν έθνος...»*¹⁹⁶.

Όπως τονίστηκε η Ελλάδα ύστερα από την προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας από τη Βουλγαρία, κήρυξε επιστράτευση διαμαρτυρώμενη για την καταπάτηση της Συνθήκης του Βερολίνου. Η «Πρωΐα» δημοσίευσε την άποψη του βουλευτή Καλαβρύτων Α.Παπαγιαννακόπουλου στη Συνεδρίαση της 29^{ης} Μαρτίου 1886 σύμφωνα με την οποία, η Ελλάδα όφειλε να πολεμήσει ενάντια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία για να διαφυλάξει την τιμή της ανεξάρτητα από την έκβαση του πολέμου¹⁹⁷.

Η «Πρωΐα» τόνιζε πως οι Μ.Δυνάμεις ήταν πιστές στην πολιτική της διατήρησης της ειρήνης και όσο η Ελλάδα βρισκόταν σε ένοπλη κατάσταση οι Δυνάμεις την θεωρούσαν ως «διαρκή απειλήν της ειρήνης»¹⁹⁸.

Η «Πρωΐα» συμβούλευε την κυβέρνηση Δηλιγιάννη¹⁹⁹ πως αφού απειλούνταν τα ύψιστα συμφέροντα του ελληνισμού *«η κυβέρνησις της Πατρίδος*

¹⁹⁵ Πρωΐα 27-3-1886.

¹⁹⁶ Πρωΐα 28-3-1886.

¹⁹⁷ Πρωΐα 3-4-1886.

¹⁹⁸ Πρωΐα 15-4-1886.

¹⁹⁹ Το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα το πολυκομματικό σύστημα στην Ελλάδα αντικαταστάθηκε από το δικομματικό (Τρικούπης-Κουμουνδούρος, Τρικούπης-Δηλιγιάννης), το οποίο θα λειτουργήσει με συνεχείς εναλλαγές μέχρι το 1897. Οι κομματικές ταυτότητες αλλά και αυτές των ηγετών του κάθε κόμματος διακρίνονταν με άξονα την θέση τους ως προς το εθνικό ζήτημα και τα θέματα εκσυγχρονισμού και αλυτρωτισμού.

Ο Τρικούπης ηγέτης του Νεωτερικού κόμματος με φιλελεύθερες απόψεις υποστήριζε έναν ειρηνικό εθνικισμό λόγω της ελληνικής ανεπάρκειας και της εξάρτησης από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Υποστήριζε ότι η Ελλάδα πρέπει πρώτα να εκσυγχρονιστεί για να μπορεί να έχει επιτυχείς διαπραγματεύσεις και να επεκταθεί. Συνιστούσε ειρηνική διαβίωση με τους Βαλκανικούς λαούς ακόμη και με τον καινούριο εχθρό τον Βούλγαρο, αλλά και φιλικές σχέσεις με τους συμμάχους και ιδιαίτερα με την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Ο Δηλιγιάννης επικεφαλής του Εθνικού κόμματος, εκπροσωπούσε τις συντηρητικές παραδοσιακές τάξεις, περισσότερο δημαγωγός, υποστήριζε την διανοητική, υλική και εδαφική κατάκτηση της Ανατολής. Το πρόγραμμά του στηριζόταν σ'ένα ρομαντικό πατριωτισμό, που με την ομοψυχία και

ώφειλε να μή ενδώση ούτε εις τας συμβουλάς της Ευρώπης ούτε εις τας απειλάς των ισχυρών της γης πριν ίδη εξασφαλιζόμενα τα συμφέροντα της χώρας...».

Η περίοδος αυτή του 1885-1886 ονομάστηκε «ειρηνοπόλεμος» και κατέληξε σε παρέμβαση των Δυνάμεων οι οποίες για να διατηρήσουν το status quo,όχι μόνο προειδοποίησαν την ελληνική κυβέρνηση να σταματήσει κάθε πολεμική προετοιμασία, αλλά στις 26 Απριλίου 1886 προχώρησαν στον ναυτικό αποκλεισμό της Ελλάδος, κάτι που οδήγησε σε παραίτηση του Δηλιγιάννη.

3στ: Από την Ένωση στη βουλγαρική κρίση (1886-1887). Διπλωματία και τύπος

Η Ρωσία με συνωμοσίες και κινήματα προσπάθησε να δημιουργήσει αναταραχές στην Ανατολική Ρωμυλία με σκοπό την πτώση του ηγεμόνα και της κυβέρνησης

Ο Ραγκαβής από τη Σόφια πληροφορούσε το Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας για το κίνημα του Ρώσου λοχαγού Νοβάκοφ στον Πύργο με τη συμμετοχή Ρώσων αξιωματικών, οι οποίοι είχαν πρωτοστατήσει και στην προσπάθεια δολοφονίας του Μπάττενμπεργκ το 1885(πρώτο κίνημα). Ύστερα από αίτημα της ρωσικής κυβέρνησης προς την βουλγαρική οι Βούλγαροι αναγκάστηκαν να καταπαύσουν την καταδίωξη των Ρώσων που υποκινούσαν τέτοιες ενέργειες.

Η επιτυχής αναίμακτος καταστολή του δεύτερου κινήματος(το κίνημα του Νοβάκοφ το 1886) αποδεικνύει πως η Βουλγαρική κυβέρνηση δεν είχε διάθεση ρήξης με τη Ρωσία παρά τις ρωσικές ραδιουργίες. Η αποτυχία του κινήματος δυσαρέστησε το ρωσικό πρακτορείο, το οποίο ανέμενε να επεκταθεί η στάση και στην Ανατολική Ρωμυλία παρασύροντας την βουλγαρική κυβέρνηση σε παραίτηση²⁰⁰ *«αφού ακολούθησαν και άλλες εξεγέρσεις εν Καζακλίω και το Εσκή Ζαγρά. Δυστυχώς οι επιθυμίες των Ρώσων διαψεύσθησαν και κατακλύσθησαν από απόγνωση αφού ο φρούραρχος του Πύργου με δύο λόχους είχε καταλάβει την πόλιν. Εξετέθη έτσι ο Κάουλμπαρς αλλά και ο Νοβάκοφ που τυχάνει να είναι ανηψιός του*

την αλληλεγγύη θα οδηγούσε στην εκπλήρωση των εθνικών στόχων και την υλοποίηση της Μεγάλης Ελλάδας υπηρετώντας και το αίτημα των υπόδουλων Ελλήνων να ενωθούν με την μητέρα πατρίδα.

²⁰⁰ ΑΥΕ, Φάκελος Αρχ Β2: 1886, αριθμός εγγρ. 772, Σόφια, 29 Οκτωβρίου 1886, Ραγκαβής προς Υπουργείο Εξωτερικών.

Υπουργού Δικαιοσύνης της Ρωσίας χάριν του οποίου ελευθερώθη και πέρυσι. Τώρα είναι κρατούμενος».

Αυτό που απεδείχθη από το ανωτέρω κίνημα ήταν ότι οι αξιωματικοί και οι διπλωμάτες ενεργούσαν ανεξάρτητα από τη ρωσική κυβέρνηση. Με τις εξελίξεις εξετέθησαν ο Κάουλμπαρς αλλά και ο Νοβάκοφ.

Αρχές Μαΐου 1886 η εφημερίδα «Κωνσταντινούπολις» υποστήριζε πως η Ρωσία δεν θα άφηνε τη Βουλγαρία να ενεργεί χωρίς τη συγκατάθεσή της. Ήδη το ρωσόφιλο κόμμα του Τσανκόφ αποδείκνυε πως υπήρχε τμήμα του βουλγαρικού λαού, που αναζητούσε την ρωσική προστασία. Η Ρωσία με την παρουσία αρκετών Ρώσων πρακτόρων και υπαλλήλων στην Ανατολική Ρωμυλία ασκούσε ένα είδος αντιπολίτευσης, αντιστρατευόμενη την εξουσία του Μπάττενμπεργκ. Ο ηγεμόνας της Βουλγαρίας αναγνωρίζοντας το ισχυρό έρεισμα που είχε η Ρωσία σε μερίδα του Βουλγαρικού λαού αποφάσισε να περιοδεύσει στην Ανατολική Ρωμυλία για να εξουδετερώσει την ρωσική επιρροή²⁰¹.

Κατά την διάρκεια της περιοδείας του στην Ανατολική Ρωμυλία, ο Αλέξανδρος επισκέφθηκε τον Πύργο όπου έγινε δεκτός από τις πολιτικές και τις στρατιωτικές αρχές της πόλης. Περιοδεύοντας τις πόλεις κατάλαβε ότι ο πληθυσμός χειμαζόταν από την πανσλαβιστική απειλή σύμφωνα με την εκτίμηση του προξένου της Βάρνας κ.Βασιλόπουλου. Οι ρωσικές ραδιουργίες μέσω της αντιπολίτευσης, η οποία αντιπροσώπευε το ρωσόφιλο κόμμα, ενεργούσε για το συμφέρον της Ρωσίας και καλούσε το λαό να ταχθεί ενάντια στον ηγεμόνα και την κυβέρνηση Καραβέλοφ αφού η Ρωσία τους θεωρούσε εχθρούς της. Δεν υπήρχε ούτε πόλη ούτε και χωριό όπου η δημόσια τάξη να μην διαταραχθεί από συλλαλητήρια που τα οργάνωνε η αντιπολίτευση. Οι αστυνομικές αρχές βέβαια κατόρθωναν και επανέφεραν την τάξη στην περιοχή²⁰². Οι διαδηλώσεις, τα συλλαλητήρια που έλαβαν χώρα κατά την επίσκεψη των Μπάττενμπεργκ και Καραβέλοφ στην Ανατολική Ρωμυλία και τον Πύργο ήταν έντονα και αποδίδονταν από τον Βασιλόπουλο στον θερμό και ζωντανό χαρακτήρα των Ρωμυλιωτών. Γνωστό ήταν ότι οι Ρωμυλιώτες Βούλγαροι «ως πλειότερον εξοικειωθέντες, προς την ρωσικήν κηδεμονίαν και ως εκ της απογοητεύσεως ην προξένει αυτοίς ατελής ένωσις τείνουσι εις ευήκοον εις τας πανσλαβιστικάς εισηγήσεις ων καθίσταται πολύτιμον όργανον ως τούτο καταδηλούται

²⁰¹ Πρωΐα, 3-5-1886.

²⁰² ΑΥΕ, Φάκελος Αρχ Β2: 1886, αρ. εγγρ. 276, Βάρνα, 17 Μαΐου 1886, προξενείο Βάρνας προς Υπουργείο Εξωτερικών.

φαινώως εν τη συνωμοσία του Πύργου, τω φόνω αξιωματικών στρατιωτικής δυνάμεως εν Νέα Ζαγόρα και πλείσται άλλαι ταραχαί και αταξίαι εις πάσας τας πόλεις της πάλαι ποτέ Ανατολικής Ρωμυλίας. Αλλά και εν τη κυρίως ηγεμονία η κατάσταση των πνευμάτων δεν είναι ολιγώτερον επικίνδυνος. Αι ρωσικαί ενέργειαι δια την εξυπηρέτησιν των οποίων προσεχώρησεν η αντιπολίτευσις πυκνώσασα τας τάξεις αυτής δια των εν Ρωσία εκπαιδευθέντων και διαβιωσάντων ουχ ήττον και δια του πλήθους των εν διαθεσιμότητι υπαλλήλων των προηγουμένων Κυβερνήσεων..... διεγείρουσι τον λαόν κατά του ηγεμόνος και του Υπουργείου Καραβέλωφ, παριστάνοντας αυτούς ως εχθρούς της Ρωσίας και εις δυσχερή θέση περιάγοντες την Κυβέρνησιν».

Η Ρωσία συνέχιζε να είναι η μόνη Μεγάλη Δύναμη που ήταν αρνητική στην Ένωση της Ανατολικής Ρωμυλίας με τη Βουλγαρία σύμφωνα με την άποψη του Έλληνα διπλωματικού πράκτορα στη Σόφια Ραγκαβή. Ο Ρώσος επιτετραμμένος επισκέφτηκε την Οθωμανική πρωτεύουσα όπου υπέβαλε προφορική κατηγορία κατά του Ηγεμόνα και της κυβέρνησης Καραβέλωφ αφού ήταν υπεύθυνοι για την ένωση. Η Ρωσία ανέλαβε δράση στέλνοντας Ρώσους πράκτορες στην Ανατολική Ρωμυλία για να προκαλέσουν ταραχές ώστε να εκδιωχθεί ο ηγεμόνας και να επιτευχθεί η ρωσική επικράτηση²⁰³. Ο Ραγκαβής επιπρόσθετα αναφέρει ότι «τα υπό του Ρώσου επιτετραμμένου λεχθέντα συνόψισε η Πύλη εις υπομνήματα όπερ εδόθησαν εις την Βουλγαρικήν Κυβέρνησιν δια του Ραβδάν Εφέντη και εις α αυτή θ' απαντήσει. Το εν λόγω υπόμνημα τηρείται μυστικότατον».

Στον βουλγαρικό στρατό υπήρχαν αρκετοί Ρωσόφιλοι αξιωματικοί αφού είτε είχαν εκπαιδευτεί από Ρώσους αξιωματικούς στη Βουλγαρία είτε είχαν σπουδάσει σε στρατιωτικές σχολές στη Ρωσία. Αυτοί οργάνωναν συνωμοσίες για την ανατροπή του Μπάττενμπεργκ. Έτσι στις 9 Αυγούστου του 1886 ύστερα από στρατιωτικό πραξικόπημα οι συνωμότες ρωσόφιλοι αξιωματικοί ώθησαν τον Μπάττενμπεργκ σε παραίτηση από τον βουλγαρικό θρόνο.

«Ο μύχιος της Ρωσίας πόθος, ο από τοσούτω ανένδοτος επιδιωκόμενος, επληρώθη τέλος. Ο ηγεμών Αλέξανδρος ανετράπη υπό εσωτερικής στάσεως όχι του λαού, διότι λαός κατά την ευρυτέραν της λέξεως σημασίαν μόλις υφίσταται ενταύθα, αλλ' αυτού εκείνου του στρατού ον εκ του μηδενός διέπλασε και ου προ μηνών μόνον

²⁰³ ΑΥΕ, Φάκελος Αρχ Β2: 1886, αρ. εγγρ. 408, Σόφια, 22 Ιουνίου 1886, Ραγκαβής προς Υπουργείο Εξωτερικών.

επανήγαγεν δαφνηφόρου εκ του αιματηρίου πεδίου τιμής», σχολίασε ο Ραγκαβής μετά την εκθρόνιση του Μπάττενμπεργκ.

Η συνωμοσία φέρεται να οργανώθηκε από τον ρωσόφιλο Αρχιεπίσκοπο Κλήμη και τον αρχηγό της αντιπολίτευσης Τσανκόφ αλλά και από τον διευθυντή της στρατιωτικής Σχολής Γκρούεφ²⁰⁴.

Τελικά σχηματίστηκε προσωρινή βουλγαρική κυβέρνηση υπό τον ρωσόφιλο μητροπολίτη Σόφιας Κλήμη, στην οποία συμμετείχαν οι Τσανκόφ και Στογιάνοφ και με προκήρυξη προς το βουλγαρικό λαό ανακοίνωσαν πως η εκθρόνιση του ηγεμόνα Μπάττενμπεργκ ήταν αναγκαία γιατί η διακυβέρνηση του Αλέξανδρου αποτέλεσε την αιτία της ψύχρανσης των σχέσεων με τη Ρωσία²⁰⁵.

Η εφημερίδα «Ακρόπολις» δημοσίευε στις 11 Αυγούστου 1886 τηλεγράφημα από το πρακτορείο Reuter και ανέφερε πως ύστερα από εξέγερση του βουλγαρικού λαού ο ηγεμών Μπάττενμπεργκ παραιτήθηκε και με στρατιωτική συνοδεία αναχώρησε από τη χώρα. Η εφημερίδα σχολίαζε πως αυτοί που υποκίνησαν τις ενέργειες της εκθρόνισης ήταν οι Καραβέλοφ και Τσανκόφ. Ο βουλγαρικός λαός αναζήτησε την προστασία του Τσάρου. Ο διπλωματικός πράκτωρ της Ρωσίας στη Βουλγαρία διαβεβαίωνε τους Βούλγαρους για την ευμένεια του Τσάρου.

Η «Ακρόπολις» θεωρούσε υπεύθυνη για την εκθρόνιση του Μπάττενμπεργκ την Ρωσία *«Δεν εσίγησαν ακόμη αι ιαχαί αι παρακολουθήσασαι την εν Γαστάϊν συνέντευξιν των δυο Αυτοκρατόρων, συνέντευξιν εις ήν εδόθη καθαρώς αντιρρωσική ερμηνεία και ιδού η Ρωσία απαντά, αποτινάσσουσα δια μιας όλας τας ταπεινώσεις, ας υπέστη κατά το πρόσφατον του Αίμου δράμα. Μετά το Βατούμ η εκθρόνιση του Βάττεμπεργ!....»*²⁰⁶.

Στην είδηση της εκθρόνισης του Μπάττενμπεργκ η Γερμανία και η Αυστρία όπως ανέφερε η «Ακρόπολις» τάσσονταν με το μέρος της Ρωσίας άρα ήταν θετικές στην αποπομπή του Αλέξανδρου, ενώ η Αγγλία ήταν απομονωμένη και ανίκανη να θέσει εμπόδια στην *«φυσικήν πορείαν των πραγμάτων»*. Σχολίαζε η εφημερίδα *«ουδείς όμως είχε προΐδει, ότι η εκθρόνις του ηγεμόνος Αλεξάνδρου τοσούτου ισχράν θα παρήγεν αντίδρασιν υπέρ αυτού εν τη χώρα και ότι οι εν Σοφία φίλοι της*

²⁰⁴ ΑΥΕ, Φάκελος Αρχ Β2: 1886, αρ. εγγ. 532, Σόφια, 11 Αυγούστου 1886, Ραγκαβής προς Υπουργείο Εξωτερικών.

²⁰⁵ Πρωΐα, 12-8-1886. Richard J. Crampton, *Bulgaria 1878-1918, A History*, ό.π., σ.111.

²⁰⁶ Ακρόπολις 11-8-1886.

Ρωσσίας θα αποδεικνύοντο τσούτου ασθενείς και ανίσχυροι οιοι πράγματι εφάνησαν»²⁰⁷.

Οι απόψεις των ξένων εφημερίδων για την εκθρόνιση του Μπάττενμπεργκ ποίκιλλαν ανάλογα την εθνικότητα της εφημερίδος εκφράζοντας την πολιτική της Δύναμης που εκπροσωπούσε.

Ο ρωσικός τύπος θεώρησε την εκθρόνιση ως «θρίαμβον της Ρωσσίας» και με αυτόν τον τρόπο ανοιγόταν ο δρόμος της εξασφάλισης της ρωσικής επιρροής στον Αίμο. Ο αγγλικός τύπος χαρακτήριζε την εκθρόνιση του ηγεμόνα ως διπλωματική επιτυχία της Ρωσίας και εθνική ήττα της Αγγλίας ενώ κατέκρινε την Γερμανία και την Αυστρία που υποστήριζαν την τσαρική Αυτοκρατορία. Ο γαλλικός τύπος επιτέθηκε στην Αυστρία και Γερμανία για τον ίδιο λόγο. Ο γερμανικός και αυστριακός τύπος θεώρησαν την εκθρόνιση του Αλεξάνδρου ως γεγονός που θα βελτίωνε την εσωτερική κατάσταση της Βουλγαρίας και θα εξασφάλιζε την κοινωνική ειρήνη²⁰⁸.

Η εφημερίδα «Ακρόπολις» αναδημοσίευε άρθρο της σατιρικής εφημερίδας «Ρωμηός» βάση του οποίου σχολίαζε τα τελευταία γεγονότα στη Βουλγαρία. Ο «Φασουλής» και ο «Περικλής» εγκατέλειψαν τη συμπάθεια που είχαν προς τους Άγγλους και υιοθέτησαν πλέον τη ρωσική πολιτική. Διαβάζουμε τα εξής από τον διάλογο του «Φασουλή» και του «Περικλή»: *«Εάν και χύνω δάκρυα υπέρ του ηγεμόνος, διότι τον ξεκούμπισαν ασπλάγχχνως και απόνως, εξ άλλου χαίρω, Φασουλή, και δεν ειξεύρεις πόσον, διότι εθριάμβευσαν τα σχέδια των ρώσων. Και τώρα βέβαια και συ γνωρίζεις όπως όλοι πως της Ελλάδος σύμμαχοι θα είνε οι χαχόλοι, διότι και στου Πετερχώφ τα' Ανάκτορα ο Τσάρος, αγαπητός συμπέθερος και προσφιλής κουμπάρος, έστησε τη σημαία μας κοντά εις τη δική του εκ συμπαθείας προς ημάς, ως λέγουν αυθορμήτου. Και όταν εις του Πετερχώφ τ' Ανάκτορον εκείνο τον της σημαίας μας σταυρόν της κραταιάς Ρωσσίας, βεβαίως είναι γεγονός μεγάλης σημασίας...»²⁰⁹.*

Η Ελλάδα αφού θα έχανε την υποστήριξη της Αγγλίας, η οποία πλέον στρεφόταν προς τη Βουλγαρία, έπρεπε με την σειρά της αναγκαστικά να κατευθυνθεί προς τη Ρωσία αφού τους συνέδεε η Ορθοδοξία.

Ο πρόξενος Βάρνης Βασιλόπουλος στις 13 Αυγούστου του 1886 εκτός από τις λεπτομέρειες που ανέφερε για την εκθρόνιση του ηγεμόνα Μπάττενμπεργκ

²⁰⁷ Ακρόπολις, 18-8-1886.

²⁰⁸ Ακρόπολις, 19-8-1886.

²⁰⁹ Ακρόπολις, 18-8-1886.

αναφερόταν στις δηλώσεις του Τσάρου και του προέδρου της Βουλής Σταμπολόφ. Ο Τσάρος μέσω του πολιτικού πράκτορα της Σόφιας δήλωσε ότι ευχαριστήθηκε για την εκθρόνιση του ηγεμόνα και βεβαίωνε τον βουλγαρικό λαό ότι δεν υπάρχει φόβος για ρωσική κατοχή στη Βουλγαρία, αφού η νέα κυβέρνηση θα υποβοηθηθεί και θα προστατευθεί για να οδηγηθεί στην ανάπτυξη. Σπουδαίας σημασίας υπήρξε το τηλεγράφημα που έστειλε ο πρόεδρος της Βουλής Σταμπολόφ εν ονόματι του ηγεμόνα Αλεξάνδρου προς όλες τις διοικητικές περιφέρειες με το οποίο γνωστοποιούσε ότι όλοι οι συμπράξαντες εις το εν λόγω πραξικόπημα θα δικασθούν και θα καταδικασθούν βάσει του στρατιωτικού νόμου. Προσκαλούσε όλους όπως υποστηρίζουν τον ηρωικό και προσφιλή ηγεμόνα, συνιστούσε να υπακούουν στον αντισυνταγματάρχη Μουτκούροφ και όχι στην προσωρινή κυβέρνηση. Έτσι υπήρχαν δύο κυβερνήσεις: ο στρατός Βάρνης, Σούμλας, Τυρνόβου, Βιδυνίου ήταν υπέρ του ηγεμόνα. Το Ρουχτσούκιο υπέρ της προσωρινής κυβέρνησης²¹⁰.

Παρόλα αυτά, κάτω από αυτές τις συνθήκες ανέλαβε δράση ο πρόεδρος της Βουλής Στέφαν Σταμπολόφ και με τις ενέργειές του κατάφερε και επανέφερε στον βουλγαρικό θρόνο τον Μπάττενμπεργκ περιορίζοντας τους πραξικοπηματίες. Ο Ηγεμόνας όταν επέστρεψε έγινε δεκτός με ενθουσιασμό και με προκήρυξη επικύρωσε όλες τις ενέργειες του Σταμπολόφ. Όταν συνελήφθησαν οι πραξικοπηματίες Γρούεφ και Βενδέρεφ βρέθηκαν πάνω τους 2.500 ρωσικά πώλια «αποτελούντα τα 30 αργύρια του Ιούδα». Παράλληλα, το ρωσικό πρακτορείο απέσυρε ένα εκατομμύριο φράγκα που τα είχε κατατεθειμένα στην Εθνική Βουλγαρική Τράπεζα για να ασκήσει πίεση στη βουλγαρική οικονομία²¹¹. Ο Ραγκαβής αναρωτιόταν για το τί θα ακολουθούσε μετά την επιστροφή του ηγεμόνα. Αυτό που γνώριζε ήταν ότι η Αγγλία, η οποία όπως ο ίδιος σχολιάζει είναι υπεύθυνη κατά το ήμισυ για τα γεγονότα, όταν έγιναν γνωστές οι εξελίξεις της Σόφιας πραγματοποίησε υπουργικό Συμβούλιο στο Λονδίνο με το οποίο αποφασίστηκε ότι οφείλετο σεβασμός στις επιθυμίες των συνταγματικών κρατών και ως εκ τούτου θα υποστήριζε τις αποφάσεις της Βουλγαρικής ηγεμονίας.

Η στάση του Τσάρου, ο οποίος δεν επιδοκίμασε την επάνοδο του Μπάττενμπεργκ στη Βουλγαρία, ώθησε τον ηγεμόνα σε οριστική παραίτηση από το

²¹⁰ ΑΥΕ, Φάκελος Αρχ Β2: 1886, αρ. εγγ. 438, Βάρνα, 13 Αυγούστου 1886, Προξενείο Βάρνας προς Υπουργείο Εξωτερικών.

²¹¹ Πρωΐα, 5-10-1886, ΑΥΕ, Φάκελος Αρχ Β2: 1886, αρ. εγγ. 475, Σόφια, 21 Αυγούστου 1886, Ραγκαβής προς Δραγούμη.

βουλγαρικό θρόνο²¹². Η αποδοχή της επιστροφής του πρίγκιπα Αλέξανδρου στο βουλγαρικό θρόνο εκ μέρους της Ρωσίας θα ισοδυναμούσε με αποτυχία της ρωσικής πολιτικής στη Βαλκανική χερσόνησο²¹³.

Πριν αναχωρήσει ο Μπάττενμπεργκ από τη Βουλγαρία όρισε ανθηγεμονία αποτελούμενη από τους Σταμπολόφ, Μουτκούροφ και Καραβέλοφ, η οποία ανέλαβε την εξουσία προσωρινά, ενώ ζήτησε διαβεβαιώσεις από τους Ρώσους ότι θα σεβαστούν την ανεξαρτησία και την ελευθερία της Βουλγαρίας. Πρότεινε ως αντικαταστάτη του στο βουλγαρικό θρόνο τον πρίγκιπα του Oldenburg²¹⁴. Επίσης είπε στους ξένους διπλωμάτες τα εξής: «...την πεποίθηση ότι εποίησα παν το ανθρωπίνως δυνατόν υπέρ της ευημερίας του τόπου τούτου αλλ' απέτυχον ίσως εν μέρει ένεκα της εμού απειρίας αλλά βεβαίως και εκ της αγνοίας των εκάστοτε αναμειχθέντων εις την κυβέρνηση του τόπου. Το έργον ων δυσχερές και ουδεμία βεβαίως υπάρχει κατά τη στιγμή ταύτη εν Ευρώπη αποστολή ακανθεδεστέρα του κυβερνήν την Βουλγαρία, αλλ' εύχομαι ουχ ήττον πάσαν επιτυχία στον διάδοχόν μου οιοσδήποτε και αν ή ούτος...».²¹⁵

Η εφημερίδα «Ακρόπολις» δημοσίευσε άρθρο με τον χαρακτηριστικό τίτλο «Ο ηγεμών μπουμ» στο πρωτοσέλιδό της όπου ενημέρωνε το ελληνικό αναγνωστικό κοινό για την οριστική παραίτηση του Μπάττενμπεργκ από τον βουλγαρικό θρόνο.

Η εφημερίδα σχολίαζε πως αν και αρχικά είχε μεγάλες προσδοκίες για τον ηγεμόνα αυτές τελικά διαψεύστηκαν μαζί με τις ελπίδες των Βουλγάρων: «Πώς κατώρθωσεν ο νομιζόμενος λέων της Σλιβνίτσας να δείξη εσχάτως την αληθή αυτού δοράν και να διαψεύση τόσον ταχέως την ιδέαν, ήν είχε σύμπασα η Ευρώπη, και ημείς οι Έλληνες, σχηματίσει περί της συνέσεως, της ανδρίας, της δεξιότητος και του ιπποτικού χαρακτήρος αυτού, και να καταπέση εντός ολίγων ημερών από του υψηλού εις το γελείον προς έκπληξιν πάντων, και ιδίως της τρυφεράς κοκώνας Βικτορίτσας και του σκληρού Σαλισβουρή, τον οποίον άλλοτε οι Τούρκοι παίζοντες με το όνομά του απεκάλεσαν Σάλτβουρού, ήτοι κενόν σωλήνα, και ο οποίος κενός σωλήν σήμεραν αναγκάζεται να κάμη εγκύκλιους δια να αποδείξη τετραγωνικώς εις τον πρώην

²¹² Πρωΐα, 23-8-1886.

²¹³ Πρωΐα, 24-8-1886.

²¹⁴ Πρωΐα, 28-8-1886, ΑΥΕ, Φάκελος Αρχ Β2: 1886, 26 Αυγούστου 1886, Ραγκαβής προς Υπουργείο Εξωτερικών.

²¹⁵ ΑΥΕ, Φάκελος Αρχ Β2: 1886, αρ. εγγ. 596, Σόφια, 28 Αυγούστου 1886, Ραγκαβής προς Δραγούμη.

ευνοούμενον του ότι δεν είχε το δικαίωμα να προδώση ούτε την Αγγλίαν, παραδιδόμενος απ' ευθείας εις τον Τσάρον, του οποίου μέχρι χθες το κνούτο εφαινότο ότι δεν εφοβείτο;»²¹⁶.

Σχολιάζοντας ο Ραγκαβής τα γεγονότα μετά την αποχώρηση του Μπάττενμπεργκ ανέφερε στο Υπουργείο Εξωτερικών ότι ο βουλγαρικός λαός όχι μόνο δεν εκλιπαρούσε τη Ρωσία αλλά αγανακτισμένος ζητούσε την αυτονομία του, κάτι που είχε προβλέψει ο Μπάττενμπεργκ στην ομιλία του προς το βουλγαρικό πλήθος όταν εγκατέλειπε το Βιδύνειο. Συγκεκριμένα ο ηγεμόνας είχε πει ότι «*Η Ρωσία με νομίζει ως το μόνον πρόσκομμα της εν Βουλγαρία επικρατήσεως αυτής και δια τούτο με καταπολέμησε αλλά απατάται αν θέλει ανακαλύψει ταχέως εμού απελθόντος*». Η Ρωσία θα διαπιστώσει στην πορεία πως η αληθινή αντίδραση προέρχεται από τον βουλγαρικό λαό, που επιθυμούσε την ελευθερία και καταπολεμούσε την ιδέα μιας νέας δουλείας. Το αξιοσημείωτο απ' όλη αυτή την ιστορία ήταν οι ανταγωνισμοί των Μ.Δυνάμεων καθώς και η αβουλία και η ανικανότητά τους να λύσουν το ζήτημα. Το αξιοπερίεργο ήταν η επιμονή της Ρωσίας να διασωθούν από την αγχώνη οι επαναστάτες με τη μεσολάβηση Ρωσίας, Αυστρίας και Γερμανίας. Εκείνο που έδινε ελπίδες ήταν η αλλαγή στάσης της Αυστρίας για δημιουργία συνασπισμού με τις άλλες Δυνάμεις για να αντιμετωπισθεί η «επίθεση του Βορρά» εννοώντας τη Ρωσία. Ο Σταμπολόφ κατά την επίσκεψή του στον Ρώσο πράκτορα δήλωσε ότι η Βουλγαρία είναι έτοιμη να ρίξει τείχος στο παρελθόν αλλά όχι με την κατάργηση του στρατοδικείου που προτείνει η Ρωσία αλλά δίνοντας αμνηστία στους ενόχους. Κάθε δε καινούρια ενέργεια των ενόχων θα τιμωρείτο δι' απαγχονισμού στην πλατεία μπροστά στο πρακτορείο. Προσδιόρισε τις εκλογές για 21 Σεπτεμβρίου 1886 και την σύγκληση της βουλής δύο εβδομάδες αργότερα στο Τύρνοβο²¹⁷.

Η Ρωσία ύστερα από την αποτυχία των φιλορωσικών δυνάμεων να καταλάβουν την εξουσία τον Αύγουστο του 1886, δεν θα συζητούσε το ενδεχόμενο συμβιβασμού με τους νικητές. Ο Τσάρος Αλέξανδρος Γ' απέστειλε τον στρατηγό Κάουλμπαρς ως εντολοδόχο του. Ο Ρώσος στρατηγός υπέβαλε στην ανθηγεμονία τους ρωσικούς όρους που αποκάλυπταν τις ρωσικές βλέψεις για τη Βουλγαρία: **α)** η Ρωσία ζητούσε πλήρη αφοσίωση των Βουλγάρων σε αυτή ως όρο για να επιτρέψει

²¹⁶ Ακρόπολις 1-9-1886.

²¹⁷ ΑΥΕ, Φάκελος Αρχ Β2: 1886, αρ. εγγ. 623, Σόφια, 6 Σεπτεμβρίου 1886, Ραγκαβής προς Υπουργείο Εξωτερικών.

την πρόοδο της χώρας στον εσωτερικό και εξωτερικό τομέα, **β)** απαιτούσε την αναβολή των εκλογών της Μεγάλης Συντακτικής Συνέλευσης, **γ)** καλούσε τους Βούλγαρους να άρουν τον στρατιωτικό νόμο που είχε επιβληθεί και διεκδικούσε την αμνήστευση των Ρώσων αξιωματικών που είχαν συμμετάσχει στην επανάσταση κατά του Μπάττενμπεργκ²¹⁸. Η βουλγαρική κυβέρνηση διαπίστωσε ότι η Ρωσία εξακολουθούσε να απαιτεί πλήρη υποταγή σε αυτήν. Η αλαζονική συμπεριφορά του στρατηγού Κάουλμπαρς επεδείκνυε για άλλη μια φορά ότι δεν άφηνε περιθώρια συνδιαλλαγής παρά την αρχική διάθεση συνεργασίας της βουλγαρικής κυβέρνησης.

Ο Γ. Δοκός (γενικός πρόξενος στη Φιλιππούπολη) με τηλεγράφημά του πληροφορούσε το Υπουργείο Εξωτερικών ότι ο Ρώσος πρόξενος της Φιλιππούπολης μοίρασε αντίγραφα τηλεγραφήματος με τα οποία πληροφορούσε ότι ο στρατηγός Κάουλμπαρς έπρεπε να ενημερώσει τον βουλγαρικό λαό πως η Ρωσία έδωσε διαταγή στο Υπουργείο Εξωτερικών της Βουλγαρίας ότι θα θεωρούσε άκυρη όποια απόφαση και αν εξέδιδε η Εθνοσυνέλευση αν δεν αναβάλλονταν οι εκλογές και η καταδίωξη των εμπλεκόμενων και αν δεν αίρετο ο στρατιωτικός νόμος²¹⁹.

Στα μέσα περίπου του Σεπτεμβρίου του 1886 ο Ραγκαβής ενημέρωνε το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών ότι ο Sir White κατέλαβε τη θέση του πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη και τη θέση του στο Βουκουρέστι την κατέλαβε ο Άγγλος συνάδελφός του. Ο White τόνισε ότι πάση θυσία έπρεπε να εμποδιστεί η πλημμύρα του Βορρά, εννοώντας τη Ρωσία, ενώ είπε στο Ραγκαβή *«Η Ελλάδα μεμψιμοιρούσα επί έναν ολόκληρο χρόνο και δήθεν προπαρασκευαζόμενη εφαιέτο ωσάν να ζητούσε παρά την Ευρώπη την εντολή να επιτεθή κατά της Τουρκίας. Αλλά τοιαύτη εξουσιοδότηση δεν είναι δυνατόν ούτε να παράσχουν εκ των προτέρων οι Μεγάλες Δυνάμεις»*²²⁰.

Ο Κάουλμπαρς σε συνομιλία που είχε με ρωσόφιλους τσανκοφικούς τους διαβεβαίωνε για το βουλγαρικό ενδιαφέρον της Ρωσίας. Παράλληλα τους δήλωνε ότι επιθυμία του Τσάρου ήταν να μην επανέλθει ο Αλέξανδρος στο θρόνο και να αναβληθούν οι εκλογές. Οι ρωσόφιλοι φώναζαν «Ζήτω η Ρωσία» και υπόσχοντο να

²¹⁸ Πρωϊα, 28-9-1886. ΑΥΕ, Φάκελος Αρχ Β2: 1886, αρ. εγγ. 813, Σόφια, 15 Νοεμβρίου 1886, Ραγκαβής προς Δραγούμη, βλέπε Richard J. Crampton, *Bulgaria 1878-1918 A History*, ό.π. σ.115.

²¹⁹ Αρχείο Στεφ. Δραγούμη, Φάκελος 8 Υποφάκελος 8.2, τηλεγράφημα υπ' αριθμ. 76, Φιλιππούπολη, 17 Σεπτεμβρίου 1886, Δοκός προς Στέφανο Δραγούμη.

²²⁰ ΑΥΕ, Φάκελος Αρχ Β2: 1886, αρ. εγγ. 651, Σόφια, 18 Σεπτεμβρίου 1886, Ραγκαβής προς Υπουργείο Εξωτερικών.

συμμορφωθούν με τις επιθυμίες του Τσάρου²²¹. Ο Κάουλμπαρς παράλληλα επισκέφτηκε όλους τους προξένους των Μ.Δυνάμεων εκτός από τον Άγγλο πρόξενο. Οι εκλογές όμως διεξήχθησαν κανονικά και εξελέγησαν όλοι οι κυβερνητικοί υποψήφιοι. Στις εκλογές δεν συμμετείχαν οι τσανκοφικοί κάτι που είχαν υποσχεθεί στον στρατηγό. Παρατηρούμε ότι υπήρχε διαφορετική αντιμετώπιση από τους ρωσόφιλους πολιτικούς στο θέμα του ηγεμόνα Αλέξανδρου και στην συνεργασία με τους Ρώσους και διαφορετική συμπεριφορά προς τους προξένους των χωρών.

Την ίδια μέρα ο Κουντουριώτης από την Κωνσταντινούπολη πληροφορούσε το Υπουργείο Εξωτερικών ότι σχετικά με τα διαδοθέντα περί ιδρύσεως υπό των κρατών του Αίμου ομοσπονδίας, υπό την ηγεμονία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προκειμένου να ματαιωθούν τα ρωσικά σχέδια, δεν είχαν πραγματοποιηθεί σπουδαίες ενέργειες.

Όσον αφορά τη στάση της Αυστροουγγαρίας την αφορώσα το βουλγαρικό ζήτημα δεν φαίνεται να είχε αλλάξει. Η πρεσβεία της τηρούσε άκρα επιφύλαξη για το εν λόγω ζήτημα απέναντι στις άλλες πρεσβείες αλλά και απέναντι της Υψηλής Πύλης²²².

Η ανθηγεμονία πάντως φαινόταν διαιρεμένη αφού ο Καραβέλοφ ήθελε αποδοχή των ρωσικών όρων ενώ ο Σταμπολόφ ήλπιζε πως οι Δυτικές Δυνάμεις θα εμπόδιζαν τις ρωσικές ενέργειες που στρέφονταν κατά της Βουλγαρίας²²³. Η ανθηγεμονία διαπιστώνοντας ότι ευρίσκετο σε αδιέξοδο προσπάθησε να έρθει σε συνεννόηση με το φιλορωσικό κόμμα και πρότεινε στον Τσανκόφ τον σχηματισμό μεικτού Υπουργείου. Ο Τσανκόφ αφού συνεννοήθηκε με τον Κάουλμπαρς απαίτησε να παραιτηθεί η κυβέρνηση και να σχηματισθεί κυβέρνηση αρεστή στη Ρωσία. Ο Τσανκόφ τόνισε πως εκτός από το Υπουργείο Στρατιωτικών που ήδη είχε ανατεθεί σε Ρώσο στρατηγό για να αναγνωριστεί διεθνώς η Βουλγαρία έπρεπε να τοποθετηθεί ο Κάουλμπαρς στο Υπουργείο Εξωτερικών. Στις προτάσεις του Τσανκόφ πρόβαλε αντιρρήσεις όχι μόνο η κυβέρνηση αλλά και αρκετοί

²²¹ ΑΥΕ, Φάκελος Αρχ Β2: 1886, αρ. εγγ. 392, Ρουχτσούκιον, 30 Σεπτεμβρίου 1886, Στάικος προς Δραγούμη.

²²² Αρχείο Στεφ. Δραγούμη, Φάκελος 10, Υποφάκελος 10.1 αριθμ. εγγρ. 2254, Βαθυρρυάκι, 30 Σεπτεμβρίου 1886, Κουντουριώτης προς Υπουργείο Εξωτερικών.

²²³ Πρωϊά, 30-9-1886.

τσανκοφικοί. Η κυβέρνηση αντέδρασε και αποφάσισε την άμεση εκλογή Ηγεμόνα²²⁴.

Ο Γεννάδιος από την ελληνική πρεσβεία του Λονδίνου ενημέρωσε στις 4 Οκτωβρίου του 1886 το Υπουργείο Εξωτερικών ότι επικρατούσε μεγάλη χαρά εκεί για την αποτυχία της αποστολής του στρατηγού Κάουλμπαρς αλλά και για τα αποτελέσματα των εκλογών. Γνώριζαν ότι η πολιτική της Βουλγαρίας δεν ασκείται πάντα με νόμιμα μέσα αλλά κανείς δεν αμφισβητούσε την ανεξαρτησία του φρονήματος και την πολιτική αρετή την οποία διέθετε ο βουλγαρικός λαός αν και μόλις χειραφετηθείς.

Η διαγωγή που επιδείκνυαν οι Βούλγαροι, η επιτηδειότητα και η φρόνηση με την οποία ενεργούσε η κυβέρνηση απέναντι στις Μεγάλες Δυνάμεις, αύξανε τις πεποιθήσεις αυτών οι οποίοι τους θεωρούσαν ικανούς στρατιωτικά και πολιτικά να διεκδικήσουν την κληρονομιά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας²²⁵. Αυτές οι εκτιμήσεις του Γεννάδιου αποκάλυπταν τους φόβους της ελληνικής διπλωματίας για την Βουλγαρία, η οποία πλέον θεωρείτο απειλή για την ελληνική υπόθεση. Η αποδοχή της αποτελεσματικότητας της βουλγαρικής διακυβέρνησης από τις Μ.Δυνάμεις δημιουργούσε φόβους στην ελληνική διπλωματία και κατ'επέταση στην ελληνική πολιτεία αφού αποδεικνύεται ότι η Βουλγαρία εγκατέλειπε το άρμα της Ρωσίας και στρεφόταν πλέον προς τη Δύση. Ο Γεννάδιος εξέφραζε την άποψή του κρούοντας τον κώδωνα του κινδύνου προς την ελληνική κυβέρνηση, αφού η Ελλάδα έπανε να βρίσκεται στην πρώτη γραμμή εναντίον του πανσλαβισμού.

Ύστερα από αυτές τις εξελίξεις, όπως αποκάλυπτε «Η Εφημερίδα της Κολωνίας», οι «ρωσόφοβοι» Βούλγαροι θεωρούσαν την ρωσική κατοχή χειρότερη από τον τουρκικό ζυγό, αφού οι Βούλγαροι τόνιζαν πως *«ο ζυγός των Τούρκων ήταν ζύλινος, αλλ' ο των Ρώσων είναι σιδηρούς»*²²⁶.

Παρά τις ρωσικές διακηρύξεις διεξήχθησαν οι εκλογές της Μεγάλης Σοβράνιε. Κατά την διάρκεια των εκλογών της βουλγαρικής Σοβράνιε το ρωσικό διπλωματικό πρακτορείο δέχτηκε επίθεση από εξαγριωμένους Βούλγαρους, οι οποίοι, όπως αποκάλυπτε το Υπουργείο Εσωτερικών της Βουλγαρίας, είχαν σκοπό

²²⁴ ΑΥΕ, Φάκελος Αρχ Β2: 1886, αρ. εγγ. 774, Σόφια, 29 Οκτωβρίου 1886, Ραγκαβής προς Δραγούμη.

²²⁵ Αρχείο Στ. Δραγούμη, Φάκελος 21, Υποφάκελος 21.1, αριθμ. εγγρ. 565, Λονδίνο, 4 Οκτωβρίου 1886, Γεννάδιος προς Υπουργείο Εξωτερικών.

²²⁶ Πρωΐα, 11-10-1886.

την παρακώλυση της εκλογικής διαδικασίας. Με την άφιξη της αστυνομίας το πλήθος υποχώρησε²²⁷.

Η Ρωσία για να πείσει την Βουλγαρία για αποδοχή των ρωσικών όρων έστειλε στη Βάρνα δύο ρωσικά πολεμικά πλοία, σε ακραία περίπτωση έτοιμα να βομβαρδίσουν την πόλη. Ο στρατηγός Κάουλμπαρς ζήτησε την απελευθέρωση των στασιαστών και ήταν έτοιμος για ρήξη. Ο Ραγκαβής αποκάλυπτε πως οι Ρώσοι αφού προετοίμασαν ένα κλίμα εκρηκτικό εγκατέλειψαν την περιοχή για να μην είναι παρόντες στην έκρηξη. Ο Έλληνας πρέσβης ενημέρωνε ότι τόσο ο ίδιος όσο και οι συνάδελφοί του πίστευαν ότι θα ανατρέπονταν αυτοί οι «Μακιαβελικοί υπολογισμοί» εάν αντιμετώπιζαν από κοινού οι Μεγάλες Δυνάμεις τη Ρωσία αλλιώς θα χανόταν κάθε ελπίδα διάσωσης της Βουλγαρίας²²⁸. Πάντως κάτω από αυτές τις συνθήκες η βουλγαρική ανθηγεμονία υποχώρησε και αποφάσισε την απελευθέρωση των φυλακισθέντων αξιωματικών²²⁹.

Η «Πρωΐα» γνωστοποιούσε πως σε εφημερίδα του Ρουχτσουκίου ο Ζαχαρίας Στογιάνοφ ένας από τους πρωτεργάτες του βουλγαρικού πραξικοπήματος στη Φιλιππούπολη και ηγέτης του αδιάλλακτου αντιρωσικού κόμματος επιτέθηκε κατά του Κάουλμπαρς – χαρακτηρίζοντάς τον «άτιμο σφαγέα» - και κατά της Ρωσίας αφού υπονόμευσε με κάθε τρόπο τη διεξαγωγή των εκλογών της Εθνοσυνέλευσης κυρίως με τη χρησιμοποίηση βίας²³⁰. Ο Ραγκαβής ενημέρωσε το Υπουργείο Εξωτερικών ότι η Ρωσία κατά την διεξαγωγή των εκλογών είχε χρηματοδοτήσει χωρικούς να δημιουργήσουν επεισόδια προκειμένου να αναβληθούν οι εκλογές. Η κυβέρνηση όμως είχε λάβει μέτρα και αντιμετώπισε τα γεγονότα επιτυχώς. Τα επεισόδια ήταν σοβαρά αφού τα πνεύματα είχαν οξυνθεί και ακολούθησαν πυροβολισμοί έξω από το Γενικό Προξενείο της Γερμανίας, ο δε πρόξενος σώθηκε από θαύμα. Ο Ρώσος πρόξενος ζήτησε συγγνώμη. Παρά τις αντιξοότητες η κυβέρνηση εξέλεξε τους υποψηφίους της. Ακόμα και μετά την αποτυχία αυτή ο Κάουλμπαρς δεν τα παράτησε, αφού θα συναντούσε τον υποπρόξενο της Ρωσίας φοβερό πανσλαβιστή για να οργανώσουν νέες ταραχές.

²²⁷ Πρωΐα, 12-10-1886.

²²⁸ ΑΥΕ, Φάκελος Αρχ Β2: 1886, αρ. εγγ. 751, Σόφια, 19 Οκτωβρίου 1886, Ραγκαβής προς Δραγούμη.

²²⁹ Πρωΐα 19-10-1886.

²³⁰ Πρωΐα 19-10-1886, ΑΥΕ, Φάκελος Αρχ Β2: 1886, αρ. εγγ. 683, Σόφια, 8 Σεπτεμβρίου 1886, Ραγκαβής προς Δραγούμη.

Στις 19 Οκτωβρίου 1886 ο ανθηγεμόνας Σταμπολόφ με διάγγελμα εγκαινίασε την έναρξη της Σοβράνιε λέγοντας πως η κυβέρνηση εργαζόταν για τη διατήρηση της τάξης, τη διαφύλαξη της ζωής, της τιμής και της περιουσίας των Βουλγάρων. Η Εθνοσυνέλευση έπρεπε να εκλέξει έναν ηγεμόνα που θα περιφρουρούσε την ανεξαρτησία της Βουλγαρίας²³¹.

Το γαλλικό πρακτορείο Χαβάς έφερε στο φως μεταφρασμένη διακοίνωση του Βούλγαρου βουλευτή Τσανκόφ προς τους πολιτικούς του φίλους, όπου αποκαλύπτονταν οι ρωσικές προθέσεις για τη Βουλγαρία. Η επιθυμία της Ρωσίας ήταν η μη ύπαρξη βουλγαρικού στρατού, οι Βούλγαροι αξιωματικοί να διορίζονται απευθείας από τους Ρώσους, να μην υπάρχει Βούλγαρος υπουργός Εσωτερικών, το Σύνταγμα να τροποποιηθεί, ο νέος ηγεμόνας της Βουλγαρίας να κυβερνά απολυταρχικά. Οι τσανκοφικοί ζήτησαν τον σχηματισμό νέας κυβέρνησης, πειθήνιας στη Ρωσία²³².

Η βουλγαρική Εθνοσυνέλευση (Σοβράνιε) στα τέλη Οκτωβρίου 1886 σε μυστική συνεδρίαση αποφάσισε παμψηφεί να εκλέξει τον πρίγκιπα Βαλδεμάρ στο βουλγαρικό θρόνο. Ο Δανός πρίγκιπας Βαλδεμάρ απάντησε αρνητικά στην πρόταση της ανθηγεμονίας δικαιολογώντας την απόφασή του πως άλλα καθήκοντα δεν του επέτρεπαν την ανάρρησή του στον θρόνο²³³. Ο πραγματικός λόγος ήταν πως δεν ήθελε να εκνευρίσει τον Τσάρο Αλέξανδρο Γ', ο οποίος είχε νυμφευθεί την αδελφή του Βαλδεμάρ²³⁴.

Μετά τις τελευταίες εξελίξεις ο Κάουλμπαρς και όλοι οι πρόξενοι και διπλωματικοί πράκτορες της Ρωσίας στη Βουλγαρία αποχώρησαν λόγω των τεταμένων σχέσεων των δύο χωρών. Οι Ρώσοι υπήκοοι της Βουλγαρίας τέθηκαν υπό την προστασία της Γερμανίας. Ως νέα βουλγαρική κρίση ονομάστηκε η περίοδος που διεκόπησαν οι ρωσοβουλγαρικές διπλωματικές σχέσεις. Το ζήτημα αυτό διεθνοποιήθηκε αφού απασχόλησε όλες τις Μεγάλες Δυνάμεις²³⁵. Ο Ραγκαβής σχολιάζει ότι ο Κάουλμπαρς νόμιζε ότι με τις συνεχείς προσπάθειές του θα ξεσήκωνε τους ρωσόφιλους εναντίον της κυβέρνησης αλλά διαψεύσθηκε. Η

²³¹ Πρωϊα, 21-10-1886.

²³² Πρωϊα, 25-10-1886.

²³³ Πρωϊα, 30-10-1886, 1-11-1886.

²³⁴ Γκιόργκι Μπακάλοφ, Χρίστο Ματάνοφ, Πλάμεν Μίτεφ, Ιβάν Τλτσεφ, Ρουμιάννα Μαρίνοβα-Χρηστίδη, *Ιστορία της Βουλγαρίας*, ό.π. σ.280.

²³⁵ Ωρα, 14-11-1886, ΑΥΕ, Φάκελος Αρχ Β2: 1886, αρ. εγγ. 793, Σόφια, 6 Νοεμβρίου 1886, Ραγκαβής προς Δραγούμη, βλέπε Σπυρίδων Σφέτας, *Ελληνοβουλγαρικές αναταράξεις 1880-1908*, ό.π. σ. 103.

κυβέρνηση απαντούσε ότι η Ρωσία ή κάθε άλλη δύναμη δεν μπορεί ανά πάσα στιγμή να εγείρει απαιτήσεις τις οποίες θα πρέπει να ικανοποιεί η κυβέρνηση γιατί τότε δεν θα ήταν αυτόνομο κράτος, αλλά έρμαιο των ορέξεων της εκάστοτε Δύναμης. Επιθυμούσε να παύσει αυτή η κατάσταση και να καθοριστεί η διεθνής θέση της Βουλγαρίας η οποία, αν και ήταν υποτελής στο Σουλτάνο, αυτός σιωπά και την τύχη της την καθορίζει η Ρωσία.

Οι Βούλγαροι πίστευαν πως με την αποχώρηση Κάουλμπαρς και των υπόλοιπων Ρώσων προξένων από την Ηγεμονία θα εκτονώνονταν οι ταραχές και ότι η Βουλγαρία ήταν πλέον ελεύθερη να χαράξει την πορεία της²³⁶.

Μετά τη διακοπή των ρωσοβουλγαρικών σχέσεων και την εμφάνιση πολεμικών ρωσικών πλοίων στη Βάρνα, οι Βούλγαροι έβλεπαν καχύποπτα τις κινήσεις των Ελλήνων. Σ' αυτό συνέβαλε και το γεγονός ότι δεν είχαν συμμετάσχει μαζί με τους Τούρκους στις εκλογές της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης για την εκλογή του ηγεμόνα το Σεπτέμβριο του 1886, για να αποφύγουν να πάρουν θέση στην έντονη διαμάχη ρωσόφιλων και ρωσόφοβων αφού όπως προαναφέρθη οι ρωσόφιλοι απείχαν από τις εκλογές. Όταν ο πρώην βουλευτής της Ανατολικής Ρωμυλίας Σ. Αντωνιάδης ταξίδεψε στην Αθήνα για να παρευρεθεί στις εκδηλώσεις για την ενηλικίωση του διαδόχου Κωνσταντίνου, ο νομάρχης Φιλιππουπόλεως Πέταρ Δημητρόφ διέταξε κατά την επιστροφή του, τη σύλληψή του με την αιτιολογία ότι δεν είχε πάρει άδεια από τις βουλγαρικές αρχές. Ο νομάρχης μάλιστα με επιστολή που έστειλε στις 9 Δεκεμβρίου στο μητροπολίτη Φιλιππουπόλεως ζήτησε να πληροφορηθεί αν η θρησκευτική κοινότητα εξουσιοδότησε τον κύριο Σ.Αντωνιάδη να την αντιπροσωπεύσει στην Αθήνα²³⁷.

Η εφημερίδα «Ωρα» αναδημοσιεύει άρθρο της ρωσικής εφημερίδας «Πολίτης»²³⁸, όπου ο Κάουλμπαρς περιέγραψε στον ανταποκριτή της εφημερίδας τον Δεκέμβρη του 1886 με υποτιμητικούς χαρακτηρισμούς τον βουλγαρικό λαό ως απαθή που κυβερνάται από μία ομάδα είκοσι ανθρώπων, εχθρών της Ρωσίας που είχαν επιβάλει τον τρόμο. Αλλά και για τα μέλη της ανθηγεμονίας η γνώμη του δεν

²³⁶ Ωρα, 16-11-1886.

²³⁷ Αρχείο Στ.Ν.Δραγούμη, Φάκελος 9, Υποφάκελος 9.3, αριθμ. εγγρ. 175, επιστολή των Σαχίνη και Αργυριάδη προς Αντωνιάδη, Φιλιππούπολη, 9 Δεκεμβρίου 1886, και επιστολή 9 Δεκεμβρίου 1886 του νομάρχη Δημητρόφ προς το μητροπολίτη Φιλιππούπολης.

²³⁸ Άντα Διάλλα,, ό.π., σ. 301, υποσημείωση 48.

ήταν καλύτερη αφού τους παρουσίαζε ως «πονηρούς» και «επιτήδειους» που κατάφερναν να ελέγχουν πλήρως τη Βουλγαρία²³⁹.

Από την άλλη ο «Υπουργικός Τύπος» της Βιέννης χαρακτήριζε τους Μπάττενμπεργκ και Σταμπολόφ ως «θαρραλέους» και «μεγαλόψυχους άνδρες» αφού στράφηκαν κατά της ρωσικής επιρροής. Όμως το σύνολο του βουλγαρικού λαού δεν απαγκιστρώθηκε από την ρωσική κηδεμονία αφού στερείτο πολιτικής αγωγής. Ως εκ τούτου συνεπάγεται πως για την «Ωρα» η πολιτική αγωγή ισοδυναμούσε με τον αντιρωσισμό²⁴⁰.

3ζ: Η Βουλγαρία του Σταμπολόφ: η οπτική του ελληνικού διπλωματικού σώματος και του αθηναϊκού τύπου

Ο Ραγκαβής στις 14 Δεκεμβρίου 1886 ενημέρωνε το Υπουργείο ότι μετά τη συνομιλία που είχε με τους ανθηγεμόνες Σταμπολόφ και Ζίβκοφ, συμπέρανε ότι η Βουλγαρία δύσκολα θα ξεχνούσε τις δυσχέρειες που αντιμετώπισε από τη Ρωσία στο ζήτημα αντικαταστάτη του ηγεμονικού θρόνου. Ήταν ξεκάθαρο ότι ο Μπάττενμπεργκ χωρίς τις ρωσικές σκευωρίες ουδέποτε θα εγκατέλειπε τη χώρα. Ο ηγεμόνας αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη χώρα μετά την παλινόρθωση παρ'ότι ο λαός τον στήριζε, γιατί γνώριζε ότι αν έμενε θα δολοφονείτο. Είχαν αποφασίσει να μην στηρίξουν τον κirkάσιο πρίγκιπα της Μιγκλερίας, γιατί ήταν όργανο του Τσάρου και ότι θα συγκαλούσαν Εθνοσυνέλευση για να εκλέξουν τον νέο πρίγκιπα έστω και χωρίς τη συναίνεση της Ευρώπης παρ'ότι με τον τρόπο αυτό μειωνόταν το γόητρο του βουλγαρικού θρόνου. Ήλπιζαν όμως ότι με τον καιρό θα τύχαινε διεθνούς αναγνώρισης. Η ιδέα κήρυξης ανεξαρτησίας της Βουλγαρίας θα αποφεύγετο επειδή η Βουλγαρία φοβόταν την κατάληψη της Ανατολικής Ρωμυλίας από την Οθωμανική Αυτοκρατορία²⁴¹.

Αρχές του 1887 η ανθηγεμονία φοβούμενη την εκδήλωση επαναστατικών κινημάτων λάμβανε αυστηρά μέτρα όπως απαγόρευση της συναναστροφής και συγκέντρωσης ατόμων της μεσαίας τάξης, ενώ ανάγκαζε υπόπτους για

²³⁹ Ωρα, 12-12-1886.

²⁴⁰ Ωρα, 10-11-1886.

²⁴¹ ΑΥΕ, Φάκελος Αρχ. Β2 1886, αριθμ. εγγρ. 872, Σόφια, 14 Δεκεμβρίου 1886, Ραγκαβής προς Υπουργείο Εξωτερικών.

αντικαθεστωτική δράση να εγκαταλείψουν τη Σόφια. Ο «Νεολόγος» της Κωνσταντινούπολης αναρωτιόταν αν οι φόβοι της ανθηγεμονίας ήταν βάσιμοι ή τελικά χρησιμοποιούσε αυτά τα μέτρα για να επιβάλλει την εξουσία της στη Βουλγαρία²⁴². Μερίδα του ελληνόγλωσσου τύπου φαίνεται πως αρχίζει να βλέπει κριτικά τις δικτατορικές μεθόδους του Σταμπολόφ.

Όμως οι φόβοι της ανθηγεμονίας επιβεβαιώθηκαν αφού η φρουρά της Σιλίστριας και του Ρουχτσουκίου επαναστάτησαν κατά της βουλγαρικής αντιβασιλείας, η οποία έστειλε τον κυβερνητικό στρατό για να καταπνίξει την εξέγερση. Η βόρεια Βουλγαρία κηρύχθηκε σε κατάσταση πολιορκίας υπό τον φόβο επέκτασης της εξέγερσης. Η τάξη αποκαταστάθηκε και οι πρωτεργάτες της εξέγερσης εκδιώχθηκαν ανηλεώς από τη κυβέρνηση²⁴³.

Ο Τσανκόφ με επιστολή του στο Μεγάλο Βεζύρη Κιαμίλ Πασά διεκτραγωδούσε την κατάσταση που επικρατούσε στη Βουλγαρία ύστερα από την κατάπνιξη της εξέγερσης: *«Η χύσις του αίματος, αι θανατικά εκτελέσεις των αξιωματικών και πολιτών, οι πυροβολισμοί και η σφαγή εν ταίς οδοίς, η αγριότης καθ'ής κατηνέχθησαν κατά του λαού, αι αθρόαι συλλήψεις αξιωματικών και πολιτών γενόμεναι εν πάσαις ταίς πόλεσι της Βουλγαρίας, οι βάρβαροι τρόποι και εμπνέοντες αγανάκτησιν, εικονίζουσι με τα ζωηρότερα χρώματα την κατάστασιν του τόπου και τας τάσεις των διοικούντων αυτού»*. Ο Τσανκόφ τόνιζε πως οι χειρισμοί της ανθηγεμονίας προκαλούσαν την αναρχία, ενώ οι βιαιοπραγίες και οι επιθέσεις που οργάνωσε ο κυβερνητικός στρατός έμειναν ατιμώρητες απειλώντας την ζωή και τις περιουσίες των πολιτών²⁴⁴.

Ο περιορισμός της επανάστασης δεν σήμαινε πως οι κίνδυνοι είχαν εξαλειφθεί, ενώ η ανεύρεση ενός πρίγκιπα για το βουλγαρικό θρόνο ήταν επιτακτική. Ο Σουλτάνος Αμπτούλ Χαμίτ πίστευε πως η καλύτερη λύση για το βουλγαρικό ζήτημα ήταν η υιοθέτηση της ρωσικής πρότασης (για τον Ρώσο υποψήφιο για τον βουλγαρικό θρόνο) καθώς η Οθωμανική Αυτοκρατορία ως επικυρίαρχος δύναμη της Βουλγαρίας ήλπιζε με αυτή την πρόταση να εκλείψουν οι αντιπαράθεσεις μεταξύ ρωσόφιλων και ρωσόφοβων στο εσωτερικό της Βουλγαρικής Ηγεμονίας. Ο Ρώσος πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη Α. Νελίντοφ τόνισε πως η Ρωσία μάλλον δεν θα αναλάβει τέτοια πρωτοβουλία, αφού η

²⁴² Πρωϊά, 29-1-1887.

²⁴³ Πρωϊά 19-2-1887, 21-2-1887, Ώρα, 22-2-1887.

²⁴⁴ Πρωϊά, 8-3-1887, Ώρα, 8-3-1887.

ανθηγεμονία θα ενεργούσε για την απόρριψη του Ρώσου υποψηφίου για τον βουλγαρικό θρόνο²⁴⁵.

Οι εχθροί του Σταμπολόφ αναζητούσαν ευκαιρίες για να προκαλούν ταραχές όπως τον Απρίλιο του 1887 όταν μία βόμβα έσκασε μπροστά στο σπίτι του έμπιστου ανθρώπου του Σταμπολόφ του Ποπόφ²⁴⁶. Την ίδια περίοδο η «Ωρα» δημοσίευε άρθρο της αυστριακής εφημερίδας «Νέος Ελεύθερος Τύπος» όπου γινόταν αναφορά στην επικρατούσα πολιτική κατάσταση της περιόδου στη Βουλγαρία. Η αντιπαλότητα των κομμάτων βρισκόταν στο ζενίθ και παρουσίαζε το ρωσόφοβο κόμμα να διεκδικεί την επιστροφή του Μπάττενμπεργκ στον βουλγαρικό θρόνο το δε φιλωρωσικό κόμμα να υποκινεί συνωμοσίες προσπαθώντας να πλήξει το κύρος της ανθηγεμονίας. Ο τότε Υπουργός Δικαιοσύνης Στοϊλοφ, ο οποίος βρισκόταν εκείνη την περίοδο στην αυστριακή πρωτεύουσα (Βιέννη), ζητούσε την συνδρομή της Ευρώπης, γιατί εάν δεν επιτυγχανόταν συμβιβασμός με τη Ρωσία, οι Βούλγαροι θα προχωρούσαν μόνοι τους την διαδικασία ανεύρεσης νέου ηγεμόνα²⁴⁷.

Η ανθηγεμονία, η οποία ασκούσε προσωρινά την εξουσία, είχε ως μέλημά της την καταστολή των εξεγέρσεων. Ο συντάκτης της γαλλικής εφημερίδας «Επιθεώρηση των δύο κόσμων» χαρακτήριζε την αντιβασιλεία ως «δικτατορία» αφού προσπάθησε να υποκινήσει κίνημα για την επιστροφή του Μπάττενμπεργκ. Η Ρωσία από την άλλη δεν επενέβη, όχι γιατί παραιτήθηκε των δικαιωμάτων της στη Βαλκανική, απλώς την συγκεκριμένη περίοδο ήταν απασχολημένη στην Ασία²⁴⁸.

Στη Βουλγαρία υπήρχε διαφωνία μεταξύ των ανθηγεμόνων και των υπουργών, αφού είχαν δημιουργηθεί δύο στρατόπεδα, όπως αναφέρει η εφημερίδα «Πρωΐα». Το πρώτο ήταν το στρατιωτικό κόμμα με μέλη τους Ραντοσλάβοφ, Ποπόφ, Πανίτσα, Πετρόφ και Νικολάιεφ και επιθυμούσε τη συμφιλίωση με τον στρατό και από την άλλη το ριζοσπαστικό κόμμα που αποτελείτο από τους Σταμπολόφ, Στοϊάνοφ, Μουτκούροφ, Νάτσεβιτς και Ζίβκοφ. Ο Νάτσεβιτς προκειμένου να επαναφέρει στο ριζοσπαστικό κόμμα τη χαμένη του επιρροή στον βουλγαρικό στρατό, προχώρησε στον προβιβασμό 20 λοχαγών σε ταγματάρχες. Οι στρατιωτικοί όμως ανήκοντες στο στρατιωτικό κόμμα επεδίωκαν την πολιτική συμφιλίωση και τη διατήρηση του κόμματός τους στην εξουσία. Οι πατριωτικοί

²⁴⁵ Πρωΐα 13-3-1887.

²⁴⁶ Richard J. Crampton, *Bulgaria 1878-1918, A History*, ό.π., σ. 122.

²⁴⁷ Ωρα, 5-4-1887.

²⁴⁸ Ωρα, 16-4-1887.

σύλλογοι που είχαν δημιουργηθεί αποτελούσαν πηγή κινδύνου για την πολιτεία και κρίθηκε αναγκαίος ο αφοπλισμός τους²⁴⁹.

Τον Μάιο του 1887 όταν ο Κάουλμπαρς είχε πλέον εγκαταλείψει την Βουλγαρία, έφτασε στη Γερμανία όπου του πήρε συνέντευξη ο ανταποκριτής του «Ταχυδρόμου του Βερολίνου». Ο Ρώσος στρατηγός υποστήριξε πως πάντα ακολουθούσε τις εντολές του Τσάρου και πως δεν υπήρχε ανάγκη να υποθάλπει επαναστάσεις στη Βουλγαρία, αφού τις προκαλούσαν η ανικανότητα των Βουλγάρων κυβερνώντων. Τόνισε πως δεν πήρε το μέρος του Μπάττενμπεργκ γιατί καταπολέμησε την ρωσική επιρροή στη Βουλγαρία²⁵⁰.

Με ανακοίνωσή της η ρωσική κυβέρνηση δήλωνε πως λυπόταν που έδωσε αφορμές στη βουλγαρική ανθηγεμονία να αντισταθεί στις ρωσικές απαιτήσεις με αποτέλεσμα να παρατείνεται η έκρυθμη κατάσταση στη χώρα. Διεμήνυσε πως δεν πρόκειται να δεχθεί καμιά λύση που απέβλεπε στην παγίωση «του κρατούντος τρομοκρατικού και αναρχικού συστήματος» και επί του παρόντος διατηρεί στάση αναμονής ώστε να ενεργήσει σύμφωνα με τα συμφέροντά της²⁵¹.

Όσον αφορούσε την ανεύρεση υποψήφιου πρίγκιπα που θα αναλάμβανε τον βουλγαρικό θρόνο, η αποστολή του Στοϊλφ στις ευρωπαϊκές αυλές για να βολιδοσκοπήσει τις διαθέσεις των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων δεν απέφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα για επίλυση του βουλγαρικού ζητήματος με την εκλογή νέου ηγεμόνα. Οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις πρότειναν στην ανθηγεμονία πως συμφέρον της Βουλγαρίας ήταν η συνδιαλλαγή με τη Ρωσία, κάτι που για τους Βούλγαρους σήμαινε υποταγή στις ρωσικές απαιτήσεις. Στην ανθηγεμονία και στους Υπουργούς δημιουργήθηκαν δύο στρατόπεδα, οι μεν επέμεναν στην παρούσα κατάσταση, δηλαδή η Βουλγαρία ελεύθερη από την ρωσική κηδεμονία, οι δε τάσσονταν υπέρ της συνδιαλλαγής με τη Ρωσία²⁵². Τελικά τον Ιούνιο του 1887 η Σοβράνιε εξέλεξε τον πρίγκιπα Φερδινάνδο του Σαξ-Κοβούργ Γοθά παμψηφεί ως νέο ηγεμόνα της Βουλγαρίας²⁵³. Η Ρωσία όμως δεν θα αναγνώριζε τον Φερδινάνδο ως ηγεμόνα της Βουλγαρίας γιατί θεωρούσε παράνομη την Σοβράνιε²⁵⁴.

²⁴⁹ Πρωΐα, 10-5-1887.

²⁵⁰ Πρωΐα, 3-5-1887.

²⁵¹ Πρωΐα, 14-6-1887.

²⁵² Πρωΐα, 20-6-1887.

²⁵³ Πρωΐα 26-6-1887, Richard J Crampton, *Bulgaria 1878-1918, A History*, ό.π. σ. 123.

²⁵⁴ Πρωΐα 28-6-1887.

Παρά την εκλογή του Φερδινάνδου στον βουλγαρικό θρόνο η εφημερίδα του κόμματος του Δηλιγιάννη η «Πρωΐα»²⁵⁵ παρουσίαζε δραματική την κατάσταση που επικρατούσε στο εσωτερικό της χώρας. Η ανθηγεμονία αδυνατούσε να διαφυλάξει την τάξη, ενώ διατηρείτο στην εξουσία μόνο και μόνο για να αντισταθεί στη Ρωσία. Πάντως λόγω της οικονομικής δυσχέρειας οι Βούλγαροι δημόσιοι υπάλληλοι εφεύρισκαν φόρους για να τους επιβάλλουν στον λαό χωρίς την άδεια των προϊσταμένων τους. Στο Ρουχτσούκιο οι δημόσιοι εισπράκτορες των φόρων επέβαλαν διπλούς φόρους επιτηδεύματος στους αλλοδαπούς και εάν κάποιος αδυνατούσε να πληρώσει, οι εισπράκτορες εισέρχονταν διά της βίας στην οικία του και προχωρούσαν σε κατάσχεση της περιουσίας του²⁵⁶.

Ο Σταμπολόφ και ο ρόλος που διαδραμάτισε στα τελευταία γεγονότα, έκαναν απαραίτητη για τον Φερδινάνδο την παρουσία του στα πολιτικά δρώμενα της Βουλγαρίας, όπως αναφέρει ο Ραγκαβής από τη Σόφια. Συγκεκριμένα ανέφερε ότι ο Φερδινάνδος κάλεσε τον Σταμπολόφ και του είπε *«Υμείς με ηγάγετε ενταύθα, μόλις δε κατέφθασα... απεκδυνόμενος επί παντοίας προφάσεσι πάσαν ευθύνην. Και εις εμέ και εις την Βουλγαρίαν συνέφερεν ο άμεσος μετά την άφιξή μου σχηματισμός ισχυράς κυβερνήσεως, υποσχουμένης την τάξιν και τον κατευνασμόν και όμως από δύο εβδομάδων παρέχόμεν εις την Ευρώπην το θέαμα διαρκούς υπουργικής κρίσεως και αληθούς εκλύσεως. Εάν εντός 24 ωρών δεν εσχηματισθή εδραίον υπουργείον καλώ περίξ μου τους αρχηγούς του στρατού και θα ανακηρύξω δικτατορίαν επιτρέποντος με να αναλάβω πάσαν την ευθύνην των επικείμενων γεγονότων. Εις δε τον κον Στοϊλωφ ον εκάλεσε αμέσως έπειτα είπε ότι εάν δεν συγκατατεθή να συμμετάσχει της νέας Κυβερνήσεως, ούτος ο κύριος εργάτης της αναρρήσεως αυτού, οφείλει να εγκαταλείψει την Ηγεμονίαν»*²⁵⁷. Έτσι ο Φερδινάνδος αποφάσισε πως η νέα κυβέρνηση θα αποτελείτο από τους Σταμπολοφικούς και τους Συντηρητικούς²⁵⁸, υπό τον Σταμπολόφ, ο οποίος θα αναλάμβανε και το Υπουργείο των Εσωτερικών²⁵⁹.

²⁵⁵ Τόσο η «Πρωΐα» όσο και η «Ωρα» για την συγκεκριμένη χρονική περίοδο σπάνια είχαν πρωτογενή σχόλια, σε αντίθεση με την διετία του 1885-1886 (βουλγαρικό πραξικόπημα στη Ρωμυλία), βασιζόνταν σε αναδημοσιεύσεις ξένων ανταποκρίσεων οπότε παρουσίαζαν μια πολύπλευρη οπτική των γεγονότων του διεθνούς τύπου καθώς οι δύο εφημερίδες στηρίζονταν στις ίδιες πηγές.

²⁵⁶ Πρωΐα, 8-7-1887.

²⁵⁷ Αρχείο Στ. Ν.Δραγούμη, Φάκελος 8, Υποφάκελος 8.3, αριθμ. εγγρ. 560, Σόφια, 23 Αυγούστου 1887, Ραγκαβής προς Υπουργείο Εξωτερικών.

²⁵⁸ Πρωΐα 20-8-1887.

²⁵⁹ Richard J Crampton, *Bulgaria 1878-1918, A History*, ό.π. σ. 126.

Ο «Νέος Ελεύθερος Τύπος» ανέφερε πως η Τσαρική Αυτοκρατορία δεν αρκείτο μόνο στην μη αναγνώριση της εξουσίας του Φερδινάνδου αλλά κήρυττε πως εάν δεν εισακουστούν οι ρωσικές αξιώσεις (η αποστολή του στρατηγού Έρνροτ ως ανθηγεμόνα στη Βουλγαρία, σχηματισμός νέας κυβέρνησης), τις οποίες υποστήριζαν η Γαλλία και η Γερμανία παίρνοντας το μέρος της Ρωσίας, θα θεωρήσει τη Συνθήκη του Βερολίνου άκυρη, ανοίγοντας τον δρόμο για ρωσική επέμβαση στην Βουλγαρία. Από την άλλη η εφεκτική στάση των άλλων Δυνάμεων ήταν μια τακτική για να μην εξαγριώσουν τη Ρωσία και να διατηρήσουν πάση θυσία την ειρήνη στην Ευρώπη, αν και η Αγγλία, Αυστρία και Ιταλία αποδοκίμαζαν τις απαιτήσεις της Ρωσίας²⁶⁰. Οι αντιπρόσωποι της Γερμανίας και Γαλλίας διέκοψαν τις διπλωματικές σχέσεις με τη βουλγαρική κυβέρνηση ακολουθώντας το παράδειγμα της Ρωσίας²⁶¹. Αυτή η ισορροπία συμφερόντων μπορούσε εύκολα να διαταραχθεί²⁶². Η Ρωσία συνέχιζε να επιμένει πως η εκλογή του Φερδινάνδου ήταν παράνομη και επικίνδυνη για τη Βουλγαρία και πως οποιαδήποτε ρωσική ενέργεια θα γινόταν με γνώμονα την αποκατάσταση της νομιμότητας²⁶³.

Στις 23 Αυγούστου 1887 ο Ραγκαβής ενημέρωνε το Υπουργείο Εξωτερικών ότι η Βουλγαρία υπέβαλε αίτημα για αναγνώριση του Φερδινάνδου, δικαιολογώντας ότι τα όμορα κράτη με αυτή την γενναία κίνηση θα έδιναν την αφορμή να αναγνωρισθεί και από τα υπόλοιπα κράτη. Ο Ραγκαβής απάντησε ότι η Ελλάδα δεν είχε υπογράψει τη Συνθήκη του Βερολίνου και ως εκ τούτου δεν μπορούσε να λάβει τέτοια απόφαση²⁶⁴.

Αρχές Σεπτεμβρίου του 1887 ο Σταμπολόφ δήλωσε στους ξένους αντιπροσώπους που βρίσκονταν στη Βουλγαρία πως η βουλγαρική κυβέρνηση θα αντιστεκόταν στις ρωσικές προκλήσεις ή στην πιθανότητα εισβολής του τουρκικού στρατού στο βουλγαρικό έδαφος και πίστευε πως οι Δυνάμεις που επιθυμούσαν τη διατήρηση της ευρωπαϊκής ειρήνης θα συμφωνούσαν στην ιδέα περί ενόπλου υπερασπίσεως της βουλγαρικής ανεξαρτησίας²⁶⁵.

Το ρωσόφιλο κόμμα συνέχιζε την εκστρατεία του κατά του ηγεμόνα και ζητούσε από τον Ρώσο αντιπρόσωπο να εργασθεί για την εξομάλυνση της

²⁶⁰ Ωρα 28-8-1887, Πρωϊα 18-8-1887.

²⁶¹ Πρωϊα 18-8-1887, 12-8-1887.

²⁶² Ωρα 20-8-1887, 24-8-1887.

²⁶³ Richard J Crampton, *Bulgaria 1878-1918, A History*, ό.π. σσ. 126-127.

²⁶⁴ Αρχείο Στεφ. Δραγούμη, Φάκελος 8, Υποφάκελος 8.3, αρ. εγγρ. 561, Σόφια, 23 Αυγούστου 1887, Ραγκαβής προς Υπουργείο Εξωτερικών.

²⁶⁵ Ωρα, 3-9-1887.

κατάστασης στη Βουλγαρία²⁶⁶. Η «Ωρα» αναδημοσίευε άρθρο της σταμπουλοφικής εφημερίδας «Σβόμποδα» με το οποίο η βουλγαρική εφημερίδα κατηγορούσε το τσανκοφικό κόμμα ότι υποκινούσε ταραχές στη Βουλγαρία, ενώ όπως διαβάζουμε «το ζαγκωφικόν κόμμα δύναται παρ' ημίν να ονομασθή αντιπολίτευσις και να έχη την αυτήν σημασίαν, ην εν Ευρώπη και εν ταις ευρωπαϊκαίς Βουλαίς έχουσιν αι αντιπολιτεύσεις». Όμως για την «Σβόμποδα» αυτοί οι «αναρχικοί» όπως χαρακτήριζε τους τσανκοφικούς δεν ήταν άξιοι να εκπροσωπούν τον βουλγαρικό λαό. Προτιμούσε η Βουλγαρία να στερείται αντιπολίτευσης, παρά να έχει ως αντιπολίτευση το συγκεκριμένο κόμμα²⁶⁷.

Ο Αλ.Λογοθέτης πρόξενος της Φιλιππούπολης στις 3 Ιανουαρίου του 1888 ενημέρωσε το Υπουργείο Εξωτερικών ότι ο Υπουργός Εξωτερικών της Βουλγαρίας Γκεόρκυ Στράνσκυ δήλωσε στις Μεγάλες Δυνάμεις ότι σε περίπτωση που οι Μεγάλες Δυνάμεις συνιστούσαν στον Φερδινάνδο να εγκαταλείψει τη χώρα, θα αντιστεκόταν η Βουλγαρία και σε περίπτωση ήττας η χώρα θα ήταν υπό ρωσική κατοχή. Πρότεινε την ανάγκη συνεννόησης των Βαλκανικών λαών σε οικονομικό επίπεδο²⁶⁸.

Η «Ωρα» δημοσίευε τελεσίγραφο με το οποίο διαπιστώνετο πως οι Ρώσοι, στις αρχές του 1888, άλλαξαν την τακτική τους θεωρώντας τη ρωσική ανάμειξη στη Βουλγαρία όχι απαραίτητη. Πιο συγκεκριμένα: «Βεβαιοί ότι η ρωσική κυβέρνηση ήτο αποφασισμένη ευθύς εξ αρχής της Βουλγαρικής κρίσεως να απορρίψη πάσαν ιδέαν αποκαταστάσεως της νομιμότητος εν Βουλγαρία δια της βίας. Ελπίζει, ότι οι Βούλγαροι θα ενωθώσιν, όπως επαναφέρωσι κατάστασιν πραγμάτων κανονικήν. Τότε δε πάσα ανάμιξις εξωτερική θα ήτο ανωφελής και η εγκαθίδρυσις του μέλλοντος ηγεμόνος της Βουλγαρίας θα εγένετο άνευ εμποδίων και υπό τους όρους τους ενδιαλαμβανομένους εν τη συνθήκη»²⁶⁹.

Παρ' όλα αυτά η επιδίωξη της εκθρόνισης του πρίγκιπα Φερδινάνδου από τον βουλγαρικό θρόνο από τη Ρωσία διαψεύδει την αλλαγή τακτικής της. Η Ρωσία πίστευε πως η Αυστρία θα ασκούσε veto στην αποπομπή του ύστερα και από την ομόφωνη απόφαση των Δυνάμεων για την εκλογή του. Η Ρωσία απέστειλε διακοίνωση στις υπόλοιπες Μεγάλες Δυνάμεις όπου διακήρυττε ως παράνομη την

²⁶⁶ Πρωΐα, 29-8-1887.

²⁶⁷ Ωρα, 20-10-1887.

²⁶⁸ Αρχείο Στ. Ν. Δραγούμη, Φάκελος 8, Υποφάκελος 8, 4 αρ. εγγρ. 231, Φιλιππούπολη, 3 Ιανουαρίου 1888, Λογοθέτης προς Δραγούμη.

²⁶⁹ Ωρα, 13-2-1888.

παρουσία του πρίγκιπα Φερδινάνδου στη Βουλγαρία. Όμως χρειαζόταν τη συγκατάθεση όλων των Δυνάμεων για να υλοποιηθεί το ρωσικό αίτημα για την εκθρόνιση του Φερδινάνδου. Η Αγγλία, η Αυστρία και η Ιταλία ήταν αρνητικές σε αυτό το ενδεχόμενο²⁷⁰.

Αν και είχε περάσει ο κίνδυνος για τον Φερδινάνδο και τον Σταμπολόφ, η Ρωσία ήλπιζε πως η ανεξάρτητη πλέον Βουλγαρία δεν μπορούσε να ευημερήσει χωρίς τη βοήθεια του απελευθερωτή της. Ο «Πεσταίος Λόϋδ» εξέθετε πως η Ρωσία δεν θα ριψοκινδύνευε έναν πόλεμο για χάρη της Βουλγαρίας καθώς οι υπόλοιπες Δυνάμεις δεν θα επέτρεπαν μια ρωσική κατάκτηση στη Βουλγαρική Ηγεμονία. Εάν η ρωσική κυβέρνηση επιχειρούσε κάτι παράτολμο, τότε θα αποδεικνύονταν τα ρωσικά σχέδια, τα οποία απέβλεπαν στην επικράτηση της Ρωσίας σε όλη την Ανατολική Ευρώπη. Η εφημερίδα υποστήριζε ότι οι Δυτικές Δυνάμεις είχαν αποστολή την προστασία όλων των ανατολικοευρωπαϊκών χωρών²⁷¹.

Οι Μεγάλες Δυνάμεις παρέμεναν σε επιφυλακή όσο η Ρωσία δεν ξεκαθάριζε τη στάση της πάνω στο βουλγαρικό ζήτημα²⁷², δηλαδή αν προτίθετο να καταλάβει την Βουλγαρία στρατιωτικώς.

Στη Βουλγαρία οι ρωσόφιλοι Βούλγαροι, οπαδοί του Καραβέλοφ, εξέδωσαν νέα εφημερίδα με τίτλο «Τουρνόβσκα Κονστιτούτσια» και ζητούσαν από τον βουλγαρικό λαό να μην ξεχνάει τις θυσίες που έκανε η Ρωσία, ώστε η Βουλγαρία να κερδίσει την ανεξαρτησία της, ενώ έκρουαν τον κώδωνα του κινδύνου για την Αυστρία, η οποία επεκτάθηκε στην Βοσνία-Ερζεγοβίνη και διεκδικούσε τη Μακεδονία²⁷³.

Αρκετοί ρωσόφιλοι κυνηγημένοι από το καθεστώς Σταμπολόφ εγκατέλειψαν την Βουλγαρία και εγκαταστάθηκαν ως πολιτικοί πρόσφυγες στη Ρωσία και το Κίεβο. Από εκεί υποκινούσαν συνωμοσίες και οργάνωσαν επιτροπή για να πληροφορήσουν τους Ρώσους για την πολιτική κατάσταση στην βουλγαρική Ηγεμονία. Την επιτροπή αποτελούσαν οι Τσανκόφ, Βοσιβέφ, Ματζάροφ και άλλοι²⁷⁴.

Λόγω της πολιτικής αστάθειας κυκλοφορούσαν σενάρια συνεργασίας του Σταμπολόφ με τον Τσανκόφ. Όμως ο Βούλγαρος πρωθυπουργός ήταν κάθετα

²⁷⁰ Ωρα 15-2-1888, 22-2-1888, 26-2-1888, Πρωΐα, 20-2-1888.

²⁷¹ Πρωΐα, 26-2-1888.

²⁷² Πρωΐα, 25-3-1888.

²⁷³ Πρωΐα, 3-3-1888.

²⁷⁴ Πρωΐα, 21-7-1888.

αντίθετος σε αυτό το ενδεχόμενο λέγοντας τα εξής: «Δεν γνωρίζω, ότι διά να ευχαριστηθώσιν οι Ζαγκωβισταί δέον να παραδοθή η Βουλγαρία εις την ρωσικήν δεσποτείαν, τουτέστιν να συμβή το ενάντιον ακριβώς ή εις ότι αποβλέπει η πολιτική μου, αφ'ής διατελώ εν τη εξουσία; Ειμί πεπεισμένος, ότι η Ρωσία δεν παρητήσατο του σκοπού του να δεσπόση ημών, και ότι πάσαι αυτής αι διαβεβαιώσεις και υποσχέσεις εισίν απλώς μέσα διά να φθάση ταχύτερον εις τον σκοπόν. Το καθήκον μου ως πατριώτου ως και το προσωπικόν μου συμφέρον μοι επιβάλλουσι λοιπόν επιμονήν και πίστιν εις το πρόγραμμα του εθνικού κόμματος του καταρτισθέντος από της ενάρξεως της κρίσεως»²⁷⁵. Ο λόγος του Σταμπολόφ είχε ξεκάθαρα ρωσοφοβικό περιεχόμενο αφού πίστευε πως μια ενδεχόμενη συνεργασία με τον Τσανκόφ θα θυσίαζε την ανεξαρτησία της Βουλγαρίας.

Βέβαια η «Πρωΐα» έφερνε στο φως είδηση από την αγγλική εφημερίδα «Σημαία» που ανέτρεπε κάπως τα πράγματα αφού φημολογείτο ότι ο Σταμπολόφ έστειλε μυστικά τον αστυνόμο Παζμάδιεφ στη Βιέννη για να διαπραγματευτεί με τον Ρώσο πρέσβη Λαβάνοφ την πιθανότητα προσέγγισης με τη Ρωσία με τον όρο να παραιτηθεί ο ηγεμόνας της Βουλγαρίας Φενδινάνδος²⁷⁶.

Η γαλλική εφημερίδα «Χρόνος» επεσήμαινε πως η Ρωσία όφειλε να αντιληφθεί τη νέα πραγματικότητα δηλαδή ότι οι Βούλγαροι δεν της παρείχαν νέα ευκαιρία για να ασκήσει την επιρροή της στα εσωτερικά της χώρας. Οι Βούλγαροι κατανόησαν πως και χωρίς να θεωρείται νομιμοποιημένο το καθεστώς τους από τις Δυνάμεις μπορούσαν να ευημερήσουν²⁷⁷.

Ο Ραγκαβής στις 7 Οκτωβρίου 1888 ενημέρωνε το Υπουργείο Εξωτερικών ότι στον κ. Στοΐλοφ κατά την επίσκεψή του στο Λονδίνο και ιδίως στη Ρώμη και τη Βιέννη εγένοντο συστάσεις όπως η Ηγεμονική Κυβέρνηση εγκαταλείψει το Μακεδονικό ζήτημα καθώς και κάθε άλλο ζήτημα που μπορούσε να επιφέρει ταραχές και να τηρήσει απόλυτη ηρεμία. Παρ'όλα αυτά τόσο ο ίδιος όσο ο συντηρητικός υπουργός Νάτσεβιτς αλλά και ο Σταμπολόφ μετά των φιλελευθέρων συναδέλφων του δεν φαίνεται να επηρεάστηκαν αφού η «Σβόμποδα» εξακολουθούσε να δημοσιεύει άρθρα ολοένα και χειρότερα κατά της Αυστρίας γιατί η Αυστρία ήταν η μόνη Δύναμη που αντέδρασε κατά του βουλγαρικού τύπου επειδή ανακινούσε το Μακεδονικό ζήτημα (δηλαδή το διορισμό σχισματικών επισκόπων

²⁷⁵ Ωρα 19-7-1888.

²⁷⁶ Πρωΐα 4-8-1888, Ωρα 15-8-1888.

²⁷⁷ Ωρα 31-8-1888.

στη Μακεδονία)²⁷⁸. Αυτό είχε προκαλέσει την δυσαρέσκεια των ξένων διπλωματών και είχε επιβαρύνει τη θέση της ηγεμονικής κυβέρνησης, η οποία έδειχνε να μην συμμορφώνεται στις υποδείξεις των Δυνάμεων²⁷⁹.

Ο Μ. Παπαρρηγόπουλος από την ελληνική πρεσβεία της Ρώμης στις 15 Οκτωβρίου 1888 ενημέρωνε ότι στις γενόμενες παραστάσεις των συμμαχικών Δυνάμεων συζητήθηκε το ζήτημα της καταπάτησης από πράκτορες της Βουλγαρίας των νόμων στην Μακεδονία. Αποφάσισαν ότι εάν η Βουλγαρία εκδηλώσει το παραμικρό κίνημα στη Μακεδονία που θα ήθελε να διαταράξει την ησυχία της περιοχής, θα ισοδυναμούσε με αυτοκτονία της. Καμία εκ των Δυνάμεων δεν θα την βοηθούσε και θα την εγκατέλειπαν στην τύχη της²⁸⁰. Κατά τη περίοδο 1878-1895 τόσο το ελληνικό κοινό μέσω του τύπου όσο και ο πολιτικός κόσμος μέσω των διπλωματικών ανταποκρίσεων είχαν εικόνα για τις εξελίξεις που διαδραματίζονταν στο Μακεδονικό χώρο.

Οι εξελίξεις αυτές όπως τόνιζε «Η Πολιτική Αλληλογραφία» από την Πετρούπολη ώθησαν τη Ρωσία να επιδιώξει φιλικές σχέσεις με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ειδικά όταν παραβιάζονταν από κοινού τα δικαιώματα του Σουλτάνου αλλά και τα ρωσικά δικαιώματα εξαιτίας της επικρατούσας κατάστασης στη Βουλγαρία, αναγκάζοντας την Υψηλή Πύλη να λάβει δραστικά μέτρα για τη διατήρηση των Οθωμανικών συμφερόντων στη Μακεδονία²⁸¹.

Η «Ωρα» αναδημοσίευε άρθρο της γαλλικής εφημερίδας «Χρόνος» όπου αναφερόταν ότι ο βουλγαρικός ορθόδοξος κλήρος ήταν κατά βάση ρωσόφιλος, αφού είχε στενές επαφές με την Ορθόδοξη Ρωσία και αντιστρατευόταν τον καθολικό Φερδινάνδο και τον «δυτικόφιλο» Σταμπολόφ και αυτό αποδεικνύετο και από την στάση της βουλγαρικής Ιεράς Συνόδου όταν της ζητήθηκε να μεταβούν τα μέλη της στα ανάκτορα για να χαιρετίσουν τον Ηγεμόνα. Ως ένδειξη διαμαρτυρίας η Ιερά Σύνοδος αρνήθηκε να υπακούσει στο αίτημα αυτό κατηγορώντας τον Φερδινάνδο ότι υπέθαλπε την καθολική προπαγάνδα και ότι αδιαφορούσε για την ορθόδοξη βουλγαρική εκκλησία²⁸². Ο επίσκοπος της Σούμλας Συμεών χαρακτήρισε ως «ραδιούργα» την θρησκευτική πολιτική του ηγεμόνα. Ο Σταμπολόφ προχώρησε

²⁷⁸ Πρωΐα, 9-9-1888, 30-9-1888.

²⁷⁹ Αρχείο Στεφ. Δραγούμη, Φάκελος 8, Υποφάκελος 8. 4, αριθ. εγγρ. 851, Σόφια, 7 Οκτωβρίου 1888, Ραγκαβής προς Υπουργείο Εξωτερικών.

²⁸⁰ Αρχείο Στεφ. Δραγούμη, Φάκελος 23, Υποφάκελος 23.2, αριθ. εγγρ. 538, Ρώμη, 15 Οκτωβρίου 1888, Μ. Παπαρρηγόπουλος προς Υπουργείο Εξωτερικών.

²⁸¹ Πρωΐα 30-10-1888.

²⁸² Ωρα 9-1-1889.

στην αντεπίθεση συλλαμβάνοντας πολλά βασικά μέλη του βουλγαρικού ορθόδοξου κλήρου, που αντιπολιτεύονταν τον πρίγκιπα Φερδινάνδο. Αυτή η διένεξη κυβέρνησης με την Ιερά Σύνοδο θα είχε επιζήμιες συνέπειες στο εσωτερικό της χώρας²⁸³.

Ο Βούλγαρος Έξαρχος επιβεβαιώνοντας την ρωσοφιλία του τόνιζε πως η μοναδική Δύναμη που ενδιαφερόταν για την Ορθόδοξη Εκκλησία και η οποία επέτρεψε την οργάνωση της αυτόνομης Βουλγαρικής Εκκλησίας ήταν η Ρωσία. Κατηγορούσε την κυβέρνηση πως ήταν υπεύθυνη για την εξαθλίωση του κλήρου, αφού οι Βούλγαροι ιερείς μόλις και μετά βίας διαβιούσαν με τους χαμηλούς μισθούς έναντι των άλλων υπαλλήλων του κράτους²⁸⁴.

Η Σερβία εκείνη την περίοδο είχε γίνει φιλορωσική βάση. Αυτό δημιούργησε ανησυχία στη Βουλγαρία. Φοβόταν ότι από την Σερβία οι Βούλγαροι εξόριστοι θα οργάνωναν αντικαθεστωτικές ενέργειες. Επίσης στο Βελιγράδι είχε βρει καταφύγιο και ο Τσανκόφ. Κάποιοι οπαδοί του κόμματος του Τσανκόφ επειδή θεωρούσαν πλέον το πρόγραμμά του ανατρεπτικό, σκέφτονταν σοβαρά την αποχώρησή τους από αυτό και την είσοδό τους στο κόμμα του Σταμπολόφ²⁸⁵. Ο Τσανκόφ έλαβε επιστολή εκ μέρους μερίδας των οπαδών του και του ζητούσαν να αναγνωρίσει τον πρίγκιπα Φερδινάνδο και να εργασθεί για την ανατροπή της κυβέρνησης Σταμπολόφ²⁸⁶. Όπως αναφέρει η αγγλική «Σημαία» οι οπαδοί του Τσανκόφ αποφάσισαν να εγκαταλείψουν την παθητική τους στάση και αναγνώρισαν τον πρίγκιπα Φερδινάνδο ως νόμιμο ηγεμόνα της Βουλγαρίας²⁸⁷.

Την 1^η Μαΐου 1889 ο Ραγκαβής πληροφορούσε το Υπουργείο Εξωτερικών ότι η βουλγαρική κυβέρνηση έλαβε είδηση πως θεωρείτο τετελεσμένο γεγονός η πώληση των Ανατολικών Σιδηροδρόμων ιδιοκτησίας του βαρόνου Χίρς εις την Αυστριακή Staatsbahn. Το διάβημα αυτό που επεδίωκε επίμονα η Αυστρία παρακάλυε η αντίσταση της διεύθυνσης του γαλλικού τμήματος της εταιρίας. Φαίνεται όμως ότι ο διευθυντής του Αυστριακού συνδικάτου κ. Jaribert μετά το

²⁸³ Ωρα 12-1-1889, 23-1-1889.

²⁸⁴ Ωρα 11-2-1889.

²⁸⁵ Πρωΐα 7-4-1889.

²⁸⁶ Πρωΐα 16-4-1889.

²⁸⁷ Πρωΐα 28-4-1889.

πρόσφατο ταξίδι στο Παρίσι διευθέτησε το πρόβλημα και συνομολόγησαν τα συμβόλαια²⁸⁸.

Ο ρωσόφιλος Τσανκόφ διαβεβαίωνε πως η Ρωσία ουδέποτε ενδιαφέρθηκε να καταλάβει την Βουλγαρία, ούτε ήθελε να αναμειχθεί στα εσωτερικά της χώρας. Αντίθετα επιθυμούσε να καταφέρει η Ηγεμονία να εξέλθει της πολιτικής κρίσης²⁸⁹.

«Η Πολιτική Ανταπόκριση» δημοσίευε τηλεγράφημα από την Βιέννη και ανέφερε ότι η Ρωσία δεν κατόρθωσε να αντιστρέψει το αίσθημα της Βουλγαρίας υπέρ της Ρωσίας μέσω των πρακτόρων της, αφού ο Σταμπολόφ αρνήθηκε την αποπομπή του ηγεμόνα της Βουλγαρίας Φερδινάνδου από τον βουλγαρικό θρόνο²⁹⁰. Στο συγκεκριμένο άρθρο που αναδημοσιεύει η «Πρωΐα» εντύπωση προκαλεί πως ακόμα το 1889 συζητείται στην Βουλγαρική πολιτική σκηνή το ζήτημα της παραμονής του Φερδινάνδου στον βουλγαρικό θρόνο.

Στις 12/24 Ιουνίου 1889 ο Μ. Δραγούμης από την ελληνική πρεσβεία στη Βιέννη διαβίβασε στο Υπουργείο Εξωτερικών την ομιλία του Υπουργού Εξωτερικών της Αυστρίας κόμη Καλνόκυ όπου μίλησε με θερμά λόγια για τους Βούλγαρους και προέβλεπε την ανάγκη σύμπραξης όλων των Δυνάμεων για την αναγνώριση της χώρας. Έλεγε ότι *«το δικαίωμα της αναγνωρίσεως έχει η εκάστη Δύναμις καθ'εαυτήν αλλά το αποτέλεσμα της μονομερούς αναγνωρίσεως ήθελεν είναι όλως προβληματικών, διότι η νομιμότητα απαιτείται συμφωνία απασών των Δυνάμεων και μάλιστα της Τουρκίας...»*²⁹¹.

Στις 6 Αυγούστου 1889 ο διευθύνων του Διπλωματικού πρακτορείου στη Σόφια Μητσάκης ενημέρωνε το Υπουργείο Εξωτερικών ότι άρθρο γραμμένο από τον ίδιο τον Σταμπολόφ στην «Σβόμποδα» ανησύχησε τους διπλωματικούς κύκλους. Η υιοθέτηση των ιδεών της «Πλόβδιβ» από τον πρωθυπουργό ήταν απροσδόκητος αφού πρότεινε ως μόνη διέξοδο της χώρας από τη δυσχερή κατάσταση την κήρυξη της ανεξαρτησίας, είχε μάλιστα προπαρασκευάσει το έδαφος προς ανακήρυξιν κατά την 2^η Αυγούστου, υπεχώρησε δε μόνο μετά τις έντονες πιέσεις των διπλωματικών πρακτόρων.

²⁸⁸ Αρχείο Στεφ. Δραγούμη, Φάκελος 8, Υποφάκελος 8. 5, αριθ. εγγρ. 438, Σόφια, 1^η Μαΐου 1889, Ραγκαβής προς Υπουργείο Εξωτερικών.

²⁸⁹ Ωρα 16-5-1889.

²⁹⁰ Πρωΐα, 19-4-1889, 27-4-1889.

²⁹¹ ΑΥΕ, Φάκελος Α. ΑΚ. Ζ: 1889, αριθ. εγγρ. 265/103, Βιέννη, 12/24 Ιουνίου 1889, Μ. Δραγούμης προς Υπουργείο Εξωτερικών.

Ο Γ.Μητσάκης συμπλήρωνε ότι ο Σταμπολόφ πρόβαλλε ως απειλή την ιδέα της ανεξαρτησίας δια να εκβιάσει την αναγνώριση του ηγεμόνα αναλύοντας το θέμα τόσο στους διπλωματικούς πράκτορες όσο και στις συνεντεύξεις αυτού προς τους ανταποκριτές των ευρωπαϊκών εφημερίδων²⁹².

Δώδεκα ρωσόφιλοι Βούλγαροι, μέλη της αντιπολίτευσης συνελήφθησαν στις αρχές του Σεπτεμβρίου του 1889 επειδή οργάνωσαν διαδήλωση για τον πανηγυρισμό της επετείου της εορτής του Ρώσου Αυτοκράτορα και εξέδωσαν παράνομες πολιτικές προκηρύξεις που τάσσονταν υπέρ της Ρωσίας. Αν και η κυβέρνηση Σταμπολόφ τους απελευθέρωσε, σκεφτόταν να λάβει προληπτικά μέτρα κατά της αντιπολίτευσης²⁹³.

Στις 21 Σεπτεμβρίου 1889 ο Μ.Δραγούμης από τη Βιέννη πληροφορούσε το Υπουργείο Εξωτερικών ότι αν και ο κόμης Καλνόκυ σε ερώτηση που του υπέβαλλε αν ίσχυε ότι η Οθ. Αυτοκρατορία έδειξε προθυμία να ρυθμίσει το βουλγαρικό ζήτημα, δεν έδωσε ξεκάθαρη απάντηση, η εφημερίδα «Fremden-Blatt» που τον εκπροσωπούσε, δημοσίευσε άρθρο που επαινούσε την πρόθεση της Πύλης, προτρέποντάς την εις πραγματοποίηση των υποσχέσεων, προκειμένου να αποφευχθούν επικίνδυνες για την Ευρώπη περιπλοκές. Θεωρούσε απαραίτητη την αναγνώριση του Φερδινάνδου προκειμένου να επιδράσει θετικά και στη γνώμη των υπόλοιπων Δυνάμεων. Το άρθρο αυτό προκάλεσε εντύπωση στη Ρωσική πρεσβεία²⁹⁴.

Στις 11 Οκτωβρίου 1889 ο Μ.Δραγούμης ενημέρωνε το Υπουργείο Εξωτερικών ότι μετά το άρθρο της «Fremden-Blatt» για το ζήτημα του εν Βουλγαρία καθεστώτος ακολούθησε συνδιάλεξη του κόμητα Καλνόκυ με τον επιτετραμένο της Ρωσίας πρίγκιπα Κατακουζηνό. Ο πρίγκιπας ισχυρίστηκε ότι η Ρωσία ουδέποτε θα αναγνώριζε τον Φερδινάνδο και κάθε μονομερής αναγνώριση ήταν άκυρος αφού σε τέτοιες περιπτώσεις χρειάζεται παμψηφία, όταν μάλιστα προ καιρού συνεφωνήθη ότι πρέπει να αποφεύγεται πάσα ρυμούλκηση εκ των δευτερευόντων κρατών²⁹⁵.

²⁹² Αρχείο Στ. Δραγούμη, Φάκελος 8, Υποφάκελος 8.5., αρ. εγγρ. 724, Σόφια, 6 Αυγούστου 1889, Διευθύνων Γ.Μητσάκης προς Υπουργείο Εξωτερικών.

²⁹³ Πρωΐα, 1-9-1889.

²⁹⁴ ΑΥΕ, Φάκελος Α. ΑΚ. Ζ: 1889, αριθ. εγγρ. 409/168, Βιέννη, 21 Σεπτεμβρίου 1889, Μ. Δραγούμης προς Υπουργείο Εξωτερικών.

²⁹⁵ ΑΥΕ, Φάκελος Α. ΑΚ. Ζ: 1889, αριθ. εγγρ. 467/184, Βιέννη, 11/23 Οκτωβρίου 1889, Μ. Δραγούμης προς Υπουργείο Εξωτερικών.

Στις 2/14 Νοεμβρίου 1889 ο Μ.Δραγούμης από τη Βιέννη έκανε γνωστό στο Υπουργείο Εξωτερικών ότι μεταξύ των Lander Bank και Wiener-Bank-Verein από τη μια πλευρά και της βουλγαρικής κυβερνήσεως από την άλλη, συμφωνήθηκαν όροι δανείου και προωθήθηκαν στη βουλγαρική βουλή για έγκριση. Το κεφάλαιο ήταν 30 εκατομμύρια φράγκα με τόκο 6%. Προς ασφάλεια παρήχето υποθήκη επί των σιδηροδρόμων Ιαμπόλεως-Πύργου και Βακαρέλ-Σαράμπεϋ. Οι δανείζουσες τράπεζες δεν αμφέβαλαν ότι το Υπουργείο Οικονομικών της Αυστρο-ουγγρικής μοναρχίας θα ενέκρινε την απαιτούμενη άδεια προς διαπραγμάτευση των μετοχών στο χρηματιστήριο²⁹⁶.

Οι συνωμοσίες κατά του καθεστώτος Σταμπολόφ συνεχίζονταν. Όμως η κυβέρνηση αποκάλυπτε τις περισσότερες από αυτές, όπως αυτή του ταγματάρχη Πανίτσα²⁹⁷, όπου συνελήφθη στη Βουλγαρία με την κατηγορία της συνωμοσίας κατά του ηγεμόνα Φερδινάνδου και του πρωθυπουργού Σταμπολόφ²⁹⁸. Η δίκη της υπόθεσης Πανίτσα θα ξεκινούσε στα τέλη Απριλίου του 1890. Όλοι οι κατηγορούμενοι ανέρχονταν σε 15 πρόσωπα ανάμεσά τους και επτά αξιωματικοί. Ύστερα από ανακρίσεις αποκαλύφθηκε ότι η προετοιμασία της συνωμοσίας οργανώθηκε όταν ο Ρώσος πρίγκιπας Δολγουρούκοφ βρισκόταν στη βουλγαρική πρωτεύουσα. Ο υπολοχαγός Ριζόφ της ανακτορικής φρουράς μαζί με δύο αξιωματικούς θα εισέρχονταν στο δωμάτιο του ηγεμόνα και θα τον συλλάμβαναν. Αργότερα θα συλλαμβάνονταν οι υπουργοί και οι διοικητές της φρουράς της Σόφιας. Μετά την εδραίωση του πραξικοπήματος, Ρώσος στρατηγός θα αναλάμβανε προσωρινώς την εξουσία και θα προκήρυσσε εκλογές της Σοβράνιε²⁹⁹. Στο δικαστήριο ο Πανίτσα ομολόγησε ότι οργάνωσε συνωμοσία αλλά πίστευε πως εργαζόταν για το συμφέρον της Βουλγαρίας. Αρνήθηκε οποιαδήποτε συνεννόηση με τη Ρωσία³⁰⁰. Η εκτέλεση του Πανίτσα προκάλεσε εντύπωση στην Ευρώπη. Η βουλγαρική κυβέρνηση στην περίπτωση ταραχών θα επέβαλε στρατιωτικό νόμο στη

²⁹⁶ ΑΥΕ, Φάκελος Α. ΑΚ. Ζ: 1889, αριθ. εγγρ. 492/194, Βιέννη, 2/14 Νοεμβρίου 1889, Μ. Δραγούμης προς Υπουργείο Εξωτερικών.

²⁹⁷ Ο αξιωματικός Πανίτσα, Βουλγαροακεδόνας στην καταγωγή, είχε πολεμήσει για την ελευθερία της Βουλγαρίας, πριν το 1878, ενώ είχε διακριθεί στο σερβοβουλγαρικό πόλεμο του 1885. ήταν προσωπικός φίλος του Μπάττενμπεργκ. Πίστευε ότι χωρίς τη ρωσική συνεργασία δεν υπήρχε ελπίδα για απελευθέρωση της Μακεδονίας. Για τον Πανίτσα ο μεγαλύτερος κίνδυνος ήταν ο Φερδινάνδος.

²⁹⁸ Πρωϊα, 25-1-1890.

²⁹⁹ Πρωϊα 12-4-1890.

³⁰⁰ Πρωϊα, 11-5-1890.

χώρα³⁰¹. Οι εξεγέρσεις τελικά ξέσπασαν στην Φιλιππούπολη, ενώ στην φρουρά της Σούμλας υπήρξαν πολλές λιποταξίες³⁰².

3η: Η Μακεδονική πολιτική του Σταμπολόφ

Ο Γ. Μητσάκης διπλωματικός πράκτορας στη Σόφια στις 21 Ιανουαρίου 1890 ενημέρωσε το Υπουργείο Εξωτερικών για την επίσκεψη του Βούλκοβιτς (διπλωματικός πράκτορας της Βουλγαρίας στην Κωνσταντινούπολη) στην Αθήνα προκειμένου να συζητηθεί το θέμα του διπλωματικού πράκτορα στην Ελλάδα, καθώς και μιας συνεννόησης για ελληνοβουλγαρική συνεργασία³⁰³. Την περίοδο αυτή η Βουλγαρία είχε οργανώσει διπλωματικές προσπάθειες για να διεκδικήσει εξαρχικές επισκοπικές θέσεις στη Μακεδονία.³⁰⁴

Η «Πρωΐα» δημοσίευσε την διακοίνωση που έστειλε στην Υψηλή Πύλη η κυβέρνηση Σταμπολόφ με την οποία την ενημέρωνε για τα προβλήματα που είχε να αντιμετωπίσει εξαιτίας της επικρατούσας πολιτικής κατάστασης και διακήρυττε πως εάν η Οθωμανική Αυτοκρατορία επέμενε στην άρνησή της να αναγνωρίσει τον πρίγκιπα Φερδινάνδο, η Βουλγαρία αυτόματα θα θεωρούσε τον εαυτό της απαλλαγμένο από τις υποχρεώσεις προς αυτήν και θα αναλάμβανε την πρωτοβουλία να βρει τρόπο ώστε να εξέλθει από τη δύσκολη θέση στην οποία βρισκόταν³⁰⁵.

Εντύπωση προκάλεσε στην «Πρωΐα» η διακοίνωση της βουλγαρικής κυβέρνησης αφού είχε το «θράσος» να προβάλλει απαιτήσεις προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η εφημερίδα σχολίαζε την αυθάδεια του βουλγαρικού λαού: *«Το πράγμα, καθ' εαυτό κρινόμενο, υπερβαίνει και αυτά τα όρια του γελιού, αναμιμνήσκει δε τους παράφρονες εκείνους, οίτινες φανταζόμενοι ότι άρχουσι λαών και μεγιστάνων, επιθέτουσι πτερά επί της κεφαλής, και εξερχόμενοι εις περίπατον σκορπίζουν διαταγάς εις τον αέρα και απαιτούνσιν υπακοήν....»*.

³⁰¹ Πρωΐα, 26-6-1890.

³⁰² Πρωΐα, 10-7-1890.

³⁰³ Ο Σφέτας αναφέρει ότι ο Βούλκοβιτς στάλθηκε στην Αθήνα από το Στράνσκυ για να βολιδοσκοπήσει την κατάσταση στην Αθήνα και να μεταφέρει πληροφορίες στο Σουλτάνο για να επιτύχει ευνοϊκές παραχωρήσεις. Βλέπε Σπ.Σφέτας, *Ελληνοβουλγαρικές Αναταράξεις 1880-1908*, σσ. 163-164.

³⁰⁴ ΑΥΕ, 1890/Β αρ. εγγρ. 60, Σόφια, 21 Ιανουαρίου 1890 Γ. Μητσάκης προς Υπουργείο Εξωτερικών.

³⁰⁵ Πρωΐα 8-6-1890.

Όμως τελικά αποκαλύφθηκαν οι πραγματικοί λόγοι που υπαγόρευσαν αυτή την παράτολμη ενέργεια της βουλγαρικής κυβέρνησης. Οι Βούλγαροι πολιτικοί κατέβαλαν προσπάθεια για τον διορισμό Βούλγαρων επισκόπων στη Μακεδονία. Ήδη το Οικουμενικό Πατριαρχείο με την ανεκτικότητα του υποβοήθησε τα βουλγαρικά σχέδια.

Η «Πρωΐα» κατέληγε ότι «εν Μακεδονία οι Βούλγαροι υπήρξαν πάντοτε οι μεγαλύτεροι εχθροί» γιατί εάν επιτευχθεί ο διορισμός των εξαρχικών επισκόπων στην Μακεδονία μέσω των οθωμανικών βερατιών τότε θα απειλείτο ο ελληνισμός της Μακεδονίας «η ειρήνη μεταξύ των κατοίκων θα διαταραχθή και φυλετικάί έριδες εξαντλούσαι την χώραν θα προπαρασκευάσωσι το έδαφος εις την βουλγαρικήν απλησίαν»³⁰⁶.

Στις 15 Ιουνίου του 1890 ο Στέφανος Δραγούμης με διακοίνωση πληροφόρησε την ελληνική πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη ότι εκκρεμούσαν δύο ζητήματα των οποίων έπρεπε να επιληφθεί η Πύλη. Το ζήτημα της αναγνώρισης του ηγεμόνα Φερδινάνδου, θέμα το οποίο εξαρτάτο από την ομοφωνία των Μεγάλων Δυνάμεων και το ζήτημα της αναγνώρισης των Βουλγάρων επισκόπων για το οποίο υπεύθυνη ήταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Πάντως όλα έδειχναν ότι τα πράγματα είχαν αλλάξει και οι Μεγάλες Δυνάμεις είχαν άλλη θέση απέναντι στο ζήτημα όπως φαίνεται και από τις εκθέσεις των ημετέρων προξένων στη Μακεδονία. Καθώς και οι αντιπρόσωποι της Αγγλίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία έδειχναν ότι ήταν έτοιμοι να ικανοποιήσουν το αίτημα των Βουλγάρων³⁰⁷. Αποδεικνύεται πως οι Μεγάλες Δυνάμεις και συγκεκριμένα η «προστάτιδα» Αγγλία υποκίνησαν το βουλγαρικό αίτημα δηλαδή την αναγνώριση των βουλγάρων επισκόπων στη Μακεδονία. Η Αγγλία ενέδωσε στην βουλγαρική πολιτική λόγω εκβιασμού του Σταμπολόφ για παύση καταβολής του φόρου της Ανατολικής Ρωμυλίας, και για αναστολή των ετήσιων δόσεων της Βουλγαρίας προς την Αγγλία για την εξαγορά της γραμμής Ρούσε – Βάρνας³⁰⁸.

Στις 22 Ιουνίου του 1890 ο Πατριάρχης Διονύσιος με επιστολή του στον πρωθυπουργό της Ελλάδας (εκείνη την περίοδο ήταν ο Χαρ. Τρικούπης), ζητούσε να εγκριθεί η σύγκλιση μιας Οικουμενικής Συνόδου προκειμένου να συζητηθεί το

³⁰⁶ Πρωΐα 24-6-1890.

³⁰⁷ Αρχείο Στ. Δραγούμη, Φάκελος 9, Υποφάκελος 9.1 αριθ. εγγρ. 1415 Αθήνα, 15 Ιουνίου 1890 Δραγούμης προς πρεσβεία Κων/πολης.

³⁰⁸ Σπυρίδων Σφέτας, *ελληνοβουλγαρικές Αναταράξεις 1880-1908*, ό.π., σ. 177.

ζήτημα της Εξαρχίας γράφοντας ότι ο Έξαρχος πρέπει να ομολογήσει ή ότι απεσχίσθη από τους κόλπους της Ορθοδόξου Εκκλησίας ή ότι συνεχίζει να είναι ορθόδοξος και οφείλει να σέβεται τους νόμους και κανόνες της Ορθοδοξίας. Ανέφερε ότι ενώ ήταν ακόμα σε εκκρεμότητα το προνομιακό ζήτημα, το οποίο είχε οδηγήσει σε παραλυσία την εκκλησία προσετέθη και το ζήτημα των βερατίων³⁰⁹.

Η δηλιγιαννική εφημερίδα «Πρωΐα» επειδή θεωρούσε σχεδόν σίγουρη την έκδοση των οθωμανικών βερατίων για τον διορισμό των Βούλγαρων αρχιερέων στην Μακεδονία, εξέφρασε την άποψή της πάνω στο φλέγον ζήτημα. Η έκδοση των συγκεκριμένων βερατίων είχε ανασταλεί λόγω της αντίστασης του Οικουμενικού Πατριαρχείου και της αντίδρασης της κυβέρνησης Δηλιγιάννη και των Μ.Δυνάμεων. Ο διορισμός των εξαρχικών επισκόπων εάν επιτυγχανόταν θα προκαλούσε ρήξεις στους κόλπους της Μεγάλης Εκκλησίας και θα έδινε την ευκαιρία στην βουλγαρική προπαγάνδα να δράσει ανενόχλητη στη Μακεδονία. Η επιτυχής αντίσταση οφειλόταν και στα πρόσωπα που βρίσκονταν αντίστοιχα στον πατριαρχικό θρόνο και στην πρωθυπουργία του ελληνικού Βασιλείου.

Αυτές οι συνθήκες ανετράπησαν όταν ανέλαβε την εξουσία στην Ελλάδα ο Χαρίλαος Τρικούπης και όταν αναρριχήθηκε στον πατριαρχικό θώκο ο «φιλότουρκος» Διονύσιος Ε΄. Οι Μ.Δυνάμεις δεν φαίνονταν διατεθειμένες να επέμβουν υπέρ του ελληνισμού της Μακεδονίας. Την ευκαιρία αυτή εκμεταλλεύτηκε ο Βούλγαρος πρωθυπουργός Σταμπολόφ και μέσω της βουλγαρικής διακοίνωσης απαιτούσε τον διορισμό των εξαρχικών επισκόπων στη Μακεδονία. Η αντιπολίτευση μέσω του οργάνου της («Πρωΐα») κατηγόρησε ανοικτά την κυβέρνηση Τρικούπη για ολιγωρία μπροστά στις βουλγαρικές απαιτήσεις, οι οποίες απειλούσαν τον ελληνισμό της Μακεδονίας³¹⁰.

Ο Μ. Δραγούμης ανέφερε στο Υπουργείο Εξωτερικών από τη Βιέννη στις 17 Ιουλίου 1890 ότι η Αυστρία υποστήριξε τις βουλγαρικές αξιώσεις περί της έκδοσης των οθωμανικών βερατίων και την τοποθέτηση Βουλγάρων επισκόπων στη Μακεδονία και συμβούλευσε την Τουρκία όπως ενεργήσει υπέρ των Βουλγάρων. Η Πύλη προτίμησε να εκδώσει τα βεράτια όχι βάσει του διεθνούς δικαίου. Η πρόσφατη παρέμβαση της Ρωσίας υπέρ των Σέρβων, υπήρξε μάλλον απόρροια της δυσθυμίας του Νελίντοφ (Ρώσος πρέσβης στην Κων/πολη) και δεν θέλησε να

³⁰⁹ Αρχείο Στ. Δραγούμη, Φάκελος 9, Υποφак. 9.1, Τεργέστη, Τακρίριον της Α.Θ.Π. του Οικουμενικού Πατριάρχου προς την Α.Υ. τον πρωθυπουργόν.

³¹⁰ Πρωΐα, 24-7-1890.

εμποδίσει την έκδοση. Άλλωστε ήταν ένα γεγονός που είχε προαποφασιστεί και τότε είχε την έγκριση της τώρα αντιπρατούσας Ρωσίας³¹¹. Για τα βεράτια η Ρωσία, στην ουσία δεν αντιτασσόταν ως προς την έκδοσή τους αλλά ως προς τον τρόπο που αυτά εκδίδονταν αφού με αυτόν τον τρόπο προωθείτο η φιλοδυτική κυβέρνηση του Σταμπολόφ.

Στις 27 Ιουλίου 1890 ο Δοκός ενημέρωσε μέσω τηλεγραφήματος το Υπουργείο Εξωτερικών από τη Θεσσαλονίκη ότι επιτροπή Εξαρχικών από τα Σκόπια μαζί με σχισματικούς ιερείς, δασκάλους και εκατό πολίτες ανέμεναν τον επίσκοπο Σκοπίων που θα έφθανε από την Κωνσταντινούπολη με ατμόπλοιο. Παρ' όλα αυτά δεν έφθασε και προετοιμάζονταν να τον υποδεχθούν την μεθεπομένη με διαδηλώσεις εναντίον του. Τηλεγράφημα που εστάλη στις 29 Ιουλίου 1890 επιβεβαίωνε ότι έφθασε ο επίσκοπος Σκοπίων την ίδια ημέρα μόνος με αυστριακό πλοίο και δεν τον περίμενε κανείς. Τηλεγράφημα της 6^{ης} Αυγούστου 1890 προς το Υπουργείο Εξωτερικών επιβεβαίωνε ότι ο επίσκοπος Αχρίδας έφτασε την ίδια ημέρα στη Θεσσαλονίκη μετ' ειδικών προφυλάξεων³¹².

Την κίνηση της Υψηλής Πύλης να εκδώσει τα οθωμανικά βεράτια που επέτρεπαν τον διορισμό Βουλγάρων επισκόπων στη Μακεδονία σχολίαζε η «Πρωΐα». Ανησυχούσε για τις συνέπειες αυτής της οθωμανικής απόφασης αφού απειλείτο με εκβουλγαρισμό η Μακεδονία ή ακόμα χειρότερα με απώλεια «της πολυσημάντου ταύτης χώρας»³¹³.

Το γεγονός ότι η Αυστρία είχε υποστηρίξει τις βουλγαρικές αξιώσεις για την έκδοση των οθωμανικών βερατίων για την εγκατάσταση Βουλγάρων επισκόπων στη Μακεδονία και είχε προτείνει στην Οθωμανική κυβέρνηση να εφαρμόσει τις βουλγαρικές αξιώσεις, αλλά και ότι η Ρωσία δεν ήταν αρνητική σε αυτή την εξέλιξη *«τούτο εξηγεί και την ημετέραν ταραχή (των Ελλήνων), ότι βαίνοντες την υπό της Ρωσίας τμηθείσαν οδού, πράττετε (οι Αυστριακοί) ό,τι αυτή επιδιώξεν προβιβάζοντες τα έργα πανσλαβισμού, ανοίγοντες την θύραν εις ευρύτερας αξιώσεις των*

³¹¹ Αρχείο Στεφ. Δραγούμη, Φάκελος 9, Υποφάκ. 9.1, αριθ. εγγρ. 256, Βιέννη, 17/29 Ιουλίου 1890, Μ. Δραγούμη προς Υπουργείο Εξωτερικών.

³¹² Αρχείο Στεφ. Δραγούμη, Φάκελος 9, Υποφάκ. 9.1, τηλεγραφήματα 27, 29 Ιουλίου, 4, 6 Αυγούστου 1890, από προξενείο Θεσσαλονίκης προς Υπουργείο Εξωτερικών.

³¹³ Πρωΐα 1-8-1890.

Βουλγάρων...»³¹⁴, ενισχύοντας την δυναμική της βουλγαρικής πολιτικής στη Μακεδονία.

Η δηλιγιαννική «Πρωΐα» υποψιαζόταν για ποιο λόγο η Πύλη ενέδωσε τελικά στις βουλγαρικές πιέσεις για τον διορισμό των εξαρχικών επισκόπων στη Μακεδονία. Η δολοφονία του Πανίτσα από τον «εκδικητικό Σταμπολόφ» ξεσήκωσε αντιδράσεις από τον βουλγαρικό λαό προς το «ανδρείκελο» τον πρίγκιπα Φερδινάνδο και «κατά του πραγματικού της χώρας εκείνης δεσπότη κ. Σταμπούλωφ» με αποτέλεσμα ο βουλγαρικός θρόνος να είναι εύθραυστος και ο Βούλγαρος ηγεμόνας να κινδυνεύει να ανατραπεί, ενώ ο Σταμπολόφ απειλείτο από το μένος της Ρωσίας. Αυτό έδινε αφορμή στις Δυνάμεις να συγκρουστούν μεταξύ τους και να υπάρξει ανάφλεξη του Ανατολικού Ζητήματος. Όμως η παραχώρηση των οθωμανικών βερατίων ικανοποίησε τον βουλγαρικό πληθυσμό καταλαγιάζοντας την έκρυθμη εσωτερική κατάσταση στη χώρα³¹⁵.

Η έκδοση των βερατίων ήταν μια επιβράβευση της αντιρωσικής πολιτικής του Σταμπολόφ από τις Μεγάλες Δυνάμεις και γεγονός που προκάλεσε ανησυχία στην Ελλάδα. Τον Σταμπολόφ και την πολιτική του εκθείασε η «Πρωΐα» σχολιάζοντας ότι οι Μ.Δυνάμεις στο θέμα του διορισμού των Βουλγάρων αρχιερέων στη Μακεδονία προτίμησαν να υποστηρίξουν τον «μεγαλουργόν» και «ισχυρόν» Σταμπολόφ και τους Βούλγαρους παρά τον «μικρόνουν» και «δειλόν» πρωθυπουργόν της Ελλάδος και την εξευτελισμένη και εξασθενημένη Ελλάδα³¹⁶.

Στις 21 Αυγούστου 1890 ο Μαυροκορδάτος πληροφορούσε από την ελληνική πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης ότι ενημερώθηκε τηλεγραφικώς από τη Σόφια πως ο Έξαρχος της Βουλγαρίας προτίθετο να προβεί σε νέα διαβήματα προς την Πύλη προκειμένου να επιτύχει νέα ωφελήματα στη Μακεδονία³¹⁷.

Στις 5 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους καθησύχαζε το Υπουργείο Εξωτερικών ενημερώνοντάς το ότι ο Σουλτάνος δεν είχε καμία πρόθεση για την ικανοποίηση νέων αιτημάτων σχετικά με το ζήτημα των βερατίων των σχισματικών και η μόνη

³¹⁴ Αρχείο Στεφ. Δραγούμη, Φάκελος 9, Υποφак. 9.1, αριθ. εγγρ. 256 εν Βιέννη, 17/29 Ιουλίου 1890, Μ. Δραγούμης προς Υπουργείο Εξωτερικών.

³¹⁵ Πρωΐα, 2-8-1890.

³¹⁶ Πρωΐα, 1-9-1890.

³¹⁷ Αρχείο Στεφ. Δραγούμη, Φάκελος 9, Υποφак. 9.1, αριθ. εγγρ. 2.500, Κων/πολη, 21 Αυγούστου 1890, Μαυροκορδάτος προς Υπουργείο Εξωτερικών.

υποχώρηση που θα έκανε θα ήταν να επανεξετάσει το θέμα της δικαιοδοσίας των ιερών³¹⁸.

Σε αυτό το σημείο παραθέτω άρθρο του διανοούμενου Ζαχαρία Στογιάνωφ, πρωτεργάτη του πραξικοπήματος στην Ανατολική Ρωμυλία, που δημοσιεύτηκε στη βουλγαρική εφημερίδα «Νιζαβίσιμοστ», όργανο των ριζοσπαστών της Βουλγαρίας αν και γράφτηκε το 1886, ταιριάζει σε αυτό το κεφάλαιο γιατί αποκαλύπτει την πολιτική των Βουλγάρων για τη Μακεδονία. Διαβάζουμε: «*Η 6^η Σεπτεμβρίου μετέβαλε κάπως και τη θέση αυτής, έκαστος δε ενδιαφέρεται να γνωρίσει οποία τις έστιν η μεταβολή αυτή και ότι δέον να είναι η στάσις ημών απέναντι της Μακεδονίας εν τω μέλλοντι....*

Μέχρι και έως της 6^{ης} Σεπτεμβρίου η Βουλγαρική ηγεμονία είχε στραμμένα τα όμματά της μόνο στην Αν. Ρωμυλία, θεωρώντας δευτερεύον ζήτημα το μακεδονικό ζήτημα, ήδη όμως η ενωμένη Βουλγαρία έχει εστραμμένα τα βλέμματα αυτής προς τη Μακεδονία. Εάν προ της 6^{ης} Σεπτεμβρίου συντελείτο η λύση του Ανατολικού ζητήματος δηλαδή ο διαμελισμός της Τουρκίας τότε το μεγαλύτερο μέρος εκ της κληρονομιάς το οποίο θα κατωρθούμε να λάβουμε θα ήτο η ένωσις της Βουλγαρίας μετά της Ανατολικής Ρωμυλίας ενώ τώρα εάν ποτέ επέλθει η λύση του ανατολικού ζητήματος η Βουλγαρία θα λάβει αν ουχί ολόκληρο την Μακεδονία τουλάχιστον το μεγαλύτερο μέρος.

Ήδη εξετάσαμεν οποίαν στάση οφείλομε να τηρώμε απέναντι του Μακεδονικού ζητήματος αφού εξετάσωμεν τας αξιώσεις και συμφέροντα περί της Μακεδονίας μεγάλων και μικρών κρατών.

Τα μεγάλα ενδιαφερόμενα κράτη είναι η Αυστρία, η Αγγλία, η Γερμανία και η Ρωσία. Η Αυστρία ενδιαφέρεται πολιτικώς για την κατάκτηση της Μακεδονίας. Η Αγγλία ενδιαφέρεται οικονομικώς και ενδιαφέρεται να παραμείνει εις όσους διακινεί τα εμπορεύματά τους. Η Γερμανία ενδιαφέρεται να περιέλθει στην αυστριακή εξουσία αλλά με τον όρο να μην επιτραπεί εις την Τουρκία να θέσει τον πόδα της στην Κων/πολη και την χερσόνησο του Αίμου. Τέλος η Ρωσία ενδιαφέρεται επίσης εμμέσως επιθυμούσα να κρατή τον δάκτυλό της εντός των πλευρών της Μακεδονίας ενόσο δύναται να της είναι χρήσιμος προς κατοχήν της Βουλγαρίας και καθόδου αυτής προς

³¹⁸ Αρχείο Στεφ. Δραγούμη, Φάκελος 9, Υποφάκελος 9.1, αριθ. εγγρ. 268, Κων/πολη, 5 Σεπτεμβρίου 1890, Μαυροκορδάτος προς Υπουργείο Εξωτερικών.

Κων/πολη ή ως αφορμή προς αντίσταση κατά της Αυστρίας ή ως μέσον συνεννόησης με τις άλλες Δυνάμεις.

Εκ των μικρών κρατών τα ενδιαφερόμενα κράτη είναι τρία η Βουλγαρία, η Σερβία και η Ελλάδα. Αλλά ουδέν εκ των τριών αυτών κρατών δύναται μόνον να θέσει τον πόδα επί της επαρχίας εκείνης. Λόγω δικαίου, εθνολογικώς και πρακτικώς η Βουλγαρία είναι μάλλον των λοιπών κρατών ενδιαφερομένη εν Μακεδονία. Αναλυτικά αποκλείει την συνεργασία με τις Μεγάλες Δυνάμεις και βρίσκει δύο οδούς ανοικτάς ή την συνεννόηση με την Τουρκία να μεταφέρωμεν από τώρα τις αποσκευές μας πρώτα στη Μακεδονία και αργότερα εμείς ή να συνεννοηθούμε με την Σερβία και την Ελλάδα να διανεμηθώμε την Μακεδονία.

Υπολογίζομε δε άνευ ξενοδόχου και ξενοδόχος είναι οι περιστάσεις.

Κλείνει δε το άρθρο του αφού έχει αναλύσει τις εκδοχές εισχωρήσεως των Μεγάλων Δυνάμεων στον Μακεδονικό χώρο. Υπό την Αυστρία δεν κινδυνεύομε να απολέσωμε ούτε την εθνικότητα ημών ούτε την ελευθερία μας ενώ υπό την Ρωσία θα υποστώμεν παντελήν μεταμόρφωση»³¹⁹.

Τα ενδιαφερόμενα κράτη άρχισαν να διεκδικούν τη Μακεδονία όταν η έννοια του εθνικισμού επηρέασε τα Βαλκάνια. Οι πρώτοι που αμφισβήτησαν την κυριαρχία των Ελλήνων στη Μακεδονία ήταν οι Βούλγαροι. Η διχόνοια μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων εντάθηκε με την ίδρυση της Εξαρχίας και ιδιαίτερα με την εφαρμογή του 10^{ου} άρθρου του φερμανίου.

Τη Μακεδονία τη συγκεκριμένη περίοδο την αποτελούσαν τα τρία τουρκικά βιλαέτια της Θεσσαλονίκης, του Μοναστηρίου (Βιτόλια) και του Κοσόβου, όπου συνυπήρχαν πολλές εθνοτικές και θρησκευτικές ομάδες. Μετά τη Συνθήκη του Βερολίνου ένα σημαντικό ζήτημα που απασχολούσε Βουλγαρία, Ελλάδα και Σερβία ήταν ο Μακεδονικός χώρος και η διανομή του. Αιτία η στρατηγική και οικονομική θέση της περιοχής.

Οι εφημερίδες από το 1890 και ύστερα πύκνωσαν την αρθρογραφία τους με ειδήσεις που αφορούσαν το Μακεδονικό ζήτημα με σκοπό την ενημέρωση της Ελλάδας αλλά και για να κρούσουν τον κώδωνα του κινδύνου για τις προκλήσεις των Βουλγάρων στη Μακεδονία.

³¹⁹ ΑΥΕ, Φάκελος Αρχ. Β2 1886 χωρίς άλλα στοιχεία.

Η «Πρωΐα» αναφέρει πως οι μητροπολίτες Καστοριάς Φιλάρετος και Μελενίκου Αλέξανδρος με επιστολή προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο περιέγραφαν με τα μελανώτερα χρώματα την κατάσταση στις επαρχίες τους, αποτέλεσμα της θρησκευτικής προπαγάνδας των Βουλγάρων και Ρουμάνων, που προσπαθούσαν να εξαγοράσουν τις συνειδήσεις των Ορθόδοξων χριστιανών»³²⁰.

Η δηλιγιαννική «Πρωΐα» δημοσίευε επιστολή από τα Βοδενά που περιέγραφε την τοποθέτηση του Στέφανου Μαυρομάτη από την Αδριανούπολη ως αντιπροσώπου της Βουλγαρικής Εξαρχίας στα Βοδενά για να προεδρεύσει στην τοπική βουλγαρική κοινότητα. Οι Ορθόδοξοι χριστιανοί φοβούνταν πως η τοποθέτηση του εξαρχικού απεσταλμένου ενέκρυβε την πραγματική αποστολή του δηλαδή την εξάπλωση της βουλγαρικής ιδέας στα χωριά και την εξαγορά συνειδήσεων των Ορθόδοξων χριστιανών από την βουλγαρική προπαγάνδα. Για τον προσηλυτισμό των κατοίκων έστειλε δασκάλους και ίδρυσε σχολεία χωρίς κυβερνητική άδεια. Η «Πρωΐα» υποστήριζε πως ο απεσταλμένος της βουλγαρικής Εξαρχίας *«ενέσπειρε ζιζάνια μεταξύ των μέχρι τούδε ησύχως βιούντων χωρικών δια των χρημάτων.»*³²¹.

Ο «Νεολόγος» της Κωνσταντινούπολης δημοσίευε είδηση που αφορούσε την επαρχία Μελενίκου. Οι εκκλησίες της κωμόπολης Τζουμαγιάς είτε είχαν καταληφθεί από Βούλγαρους είτε είχαν σφραγισθεί από τις Οθωμανικές αρχές καθώς τις διεκδικούσαν Ορθόδοξοι και Βούλγαροι. Πλέον οι ορθόδοξοι κάτοικοι της Μακεδονίας δεν είχαν την ελευθερία να εκτελούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα λόγω των καταπιέσεων που υφίσταντο από τους Βούλγαρους³²².

Η «Πρωΐα» συνέχιζε να παραθέτει ειδήσεις που αφορούσαν τις ανθελληνικές ενέργειες των Βουλγάρων, όπως επιθέσεις, καταλήψεις και πυρπολήσεις ελληνικών εκκλησιών. Η εφημερίδα «Σααδέτ» με ημερομηνία 17-6-1893 αποκάλυπτε ότι τρεις Βούλγαροι στο Μοναστήρι, στην Κώμη Καραδζά αβά της συνοικίας Τσιφλίκ πυρπόλησαν την ελληνική ορθόδοξη εκκλησία³²³.

³²⁰ Πρωΐα, 14-11-1892.

³²¹ Πρωΐα, 14-11-1892.

³²² Πρωΐα, 1-1-1893.

³²³ Πρωΐα, 25-6-1893.

3θ: Από το μεσουράνημα μέχρι την πτώση. Ο δικτάτορας Σταμπολόφ και οι πιέσεις στην ελληνική μειονότητα.

Παρά τις επιτυχίες του καθεστώτος Σταμπολόφ στην εξωτερική πολιτική, η απολυταρχικότητα της εξουσίας του οδηγούσε τους ρωσόφιλους αντιπάλους του να οργανώνουν συνωμοσίες εναντίον του. Τον Μάρτιο του 1891 όταν ο πρωθυπουργός της Βουλγαρίας, συνοδευόμενος από τον Υπουργό των Οικονομικών Βέλτσεφ, εξήλθαν από την οικία του πρώτου, δέχτηκαν επίθεση από άτομα, τα οποία παραμόνευαν και πυροβόλησαν επανειλημμένως εναντίον τους. Ο Σταμπολόφ κατάφερε και τράπηκε σε φυγή ενώ ο Βέλτσεφ τραυματίστηκε θανάσιμα. Διενεργήθηκαν έρευνες και η κυβέρνηση προέβη σε αρκετές συλλήψεις ανάμεσα στους οποίους και ο Καραβέλοφ³²⁴.

Το καλοκαίρι του 1891 η βουλγαρική εφημερίδα «Βουλγαρία» με ημερομηνία 8 Ιουλίου 1891 δημοσίευσε διατριβή με υπογραφή «δήθεν χωρικού του Δουνάβεως», η οποία περιείχε μελέτες και ερμηνείες του ταξιδιού του πρώην πρωθυπουργού της Ελλάδος Τρικούπη στη Σερβία και τη Βουλγαρία. Η «Πρωΐα» αποφάσισε να δημοσιεύσει το άρθρο για να κρίνουν από μόνοι τους οι αναγνώστες της εφημερίδος την επίσκεψη του Τρικούπη σε αυτές τις δύο βαλκανικές χώρες.

Αρχικά πολιτικοί λόγοι υπαγόρευσαν στον Τρικούπη να οργανώσει το συγκεκριμένο ταξίδι και αφορούσαν την λύση του Ανατολικού Ζητήματος. Ευρωπαϊκές εφημερίδες έκαναν λόγο για πρόταση του Τρικούπη περί βαλκανικής συνεννόησης μεταξύ Σερβίας, Βουλγαρίας και Ελλάδος για τον διαμοιρασμό της Μακεδονίας. Η βουλγαρική εφημερίδα «Βουλγαρία» τόνιζε ότι δεν υπήρχε πρόσφορο έδαφος για να υλοποιηθεί το σχέδιο περί προσεγγίσεως της Βουλγαρίας, της Σερβίας και της Ελλάδος, γνωρίζοντας ίσως και την στάση της βουλγαρικής κυβέρνησης, αφού η Ελλάδα για τους Βούλγαρους ήταν «προαιώνιος εχθρός» της Βουλγαρίας και δεν άφηνε την ευκαιρία να «καταδιώξωσι τον βουλγαρισμόν πανταχού όπου απαντώσιν αυτόν». Για την «Βουλγαρία» ο μόνος τρόπος για να επιτευχθεί η βαλκανική συνεννόηση ήταν «*οι Έλληνες οφείλουσι να κατανοήσωσι την αναγκαιότητα της μετά των Βουλγάρων συμμαχίας και παύσωσι τον ανένδοτον τούτον καταδιωγμόν πολιτικώς, κοινωνικώς και θρησκευτικώς*». Η βουλγαρική

³²⁴ Πρωΐα, 17-3-1891.

εφημερίδα υποστήριζε πως η βουλγαρική κυβέρνηση σεβόταν την εκπαίδευση των μειονοτήτων στην επικράτειά της και άφηνε να αναπτυχθεί ο εθνισμός των Ελλήνων στη Βουλγαρική Ηγεμονία. Για τους Βούλγαρους πιο πιθανή φαινόταν η ύπαρξη σερβοελληνικής προσέγγισης ενάντια στη Βουλγαρία. Για την εφημερίδα «Βουλγαρία» η παρουσία των Οθωμανών στη Μακεδονία ήταν αναγκαία για την διατήρηση της αρμονίας των δυο φυλών (Ελλήνων και Βουλγάρων), οι οποίες έριζαν για την επικράτησή τους στην επαρχία αυτή³²⁵.

Το ταξίδι του Τρικούπη που πραγματοποίησε τον Ιούνιο του 1891 στη Σόφια και το Βελιγράδι, ως ηγέτης πλέον της αντιπολίτευσης, είχε ως σκοπό την αποφυγή μιας ενδοβαλκανικής σύρραξης, προβαίνοντας σε αμοιβαίες υποχωρήσεις. Η πρόταση, που έκανε στην Σόφια ο Τρικούπης για τη συγκρότηση μιας συμμαχίας μεταξύ Σερβίας, Βουλγαρίας και Ελλάδας για διανομή της Μακεδονίας δεν έγινε αποδεκτή από τον Σταμπολόφ. Η βουλγαρική αδιαλλαξία ενισχύετο από την πεποίθηση της βουλγαρικής πλευράς ότι υπερείχαν και πίστευε στην πολιτική της ειρηνικής βουλγαρικής εκπαιδευτικής και εκκλησιαστικής διείσδυσης στο χώρο.

Η δημοσιογραφική αποστολή που συνόδεψε τον Τρικούπη στο ταξίδι του αυτό ενημέρωνε την ελληνική κοινή γνώμη για την οικονομική και πολιτική κατάσταση της Βουλγαρίας, τονίζοντας πως η βουλγαρική ανάπτυξη σε όλα τα επίπεδα αποτελούσε κίνδυνο για την Ελλάδα, ενώ πλέον η εξωτερική πολιτική της γειτονικής χώρας στρεφόταν απειλητικά προς τη Μακεδονία³²⁶.

Οι καλές σχέσεις μεταξύ Βουλγαρίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας επισφραγίστηκαν με τη δεξίωση που παρέθεσε ο Σουλτάνος στον Βούλγαρο αντιπρόσωπο καθώς συνέδεαν τις δύο χώρες κοινά πολιτικά συμφέροντα. Η Υψηλή Πύλη κατανόησε πως η ύπαρξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εξαρτάτο από την ισχυρή παρουσία μιας αυτόνομης Βουλγαρίας. Επομένως η Βουλγαρία έστω και ανεπίσημα αναγνωριζόταν ως ισότιμο μέλος με τα άλλα κράτη³²⁷.

Ο Γρυπάρης στις 6 Δεκεμβρίου του 1891 ενημέρωσε το Υπουργείο Εξωτερικών ότι σε συνομιλία που είχε την ίδια μέρα με τον Σταμπολόφ προέβη σε έντονες διαμαρτυρίες για το νομοσχέδιο της παιδείας και για το διωγμό στον οποίο υποβάλλονται τα εις Βουλγαρία ελληνικά σχολεία καταδεικνύοντας το άδικο και

³²⁵ Πρωΐα, 20-7-1891.

³²⁶ Βασίλης Γούναρης, *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων από το Διαφωτισμό έως τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, ό.π., σ. 187.

³²⁷ Πρωΐα, 20-7-1891.

αυθαίρετο πρόσωπο των περισσότερων διατάξεων ιδιαίτερα του άρθρου 10 βάσει του οποίου η δημοτική εκπαίδευση στα παιδιά των υπηκόων Βουλγάρων όλων των χριστιανικών θρησκειμάτων θα γινόταν στη βουλγαρική γλώσσα. Ο Σταμπολόφ υποστήριξε ότι το άρθρο 10 είχε σκοπό την διάδοση της βουλγαρικής γλώσσας και όχι τον διωγμό των σχολείων των ελληνικών κοινοτήτων³²⁸.

Στην Βουλγαρία οι δικαστικές αρχές με ημερήσια διαταγή αποφάσισαν τον Ιούνιο του 1892 ότι ο φρούραρχος της Σόφιας συνταγματάρχης Μαρίνοφ μαζί με 18 πρόσωπα, ανάμεσα στα οποία ο πρώην πρωθυπουργός Καραβέλοφ και ο Μολόφ θα περνούσαν από στρατοδικείο με την κατηγορία της διατάραξης του βουλγαρικού καθεστώτος και τον σχεδιασμό της απόπειρας δολοφονίας ενάντια στον Σταμπολόφ και την δολοφονία του Βέλτσεφ. Ανάμεσα στους κατηγορουμένους περιλαμβάνονταν ο συγγραφέας Μιλάροφ, ο πρώην αξιωματικός Ποπόφ, ενώ κατηγορούνταν πως διατηρούσαν σχέσεις με δύναμη εχθρική της Βουλγαρίας (εννοώντας της Ρωσία). Το στρατοδικείο αποφάσισε για την υπόθεση Βέλτσεφ ότι οι κατηγορούμενοι Μιλάροφ, Ποπόφ, Γεωργίεφ, Καραγουλόφ, να καταδικαστούν εις θάνατο, ενώ ο Καραβέλοφ σε πενταετή κάθειρξη. Επτά κατηγορούμενοι αθωώθηκαν, άλλοι καταδικάστηκαν από δεκαπέντε χρόνια ως δεκαέξι μήνες³²⁹.

Οι βουλγαρικές αρχές λάμβαναν μέτρα υπέρ της εκπαίδευσης. Η δημαρχία της Φιλιππούπολης προσκαλούσε όλους τους χριστιανούς Βούλγαρους πολίτες, που είχαν τέκνα από 6 έως 12 ετών να τα εγγράψουν σε δημαρχιακούς καταλόγους για να ακολουθήσουν σειρά της προκαταρκτικής εκπαίδευσης στα εθνικά σχολεία ώστε να λάβουν προκαταρκτική μόρφωση στην βουλγαρική γλώσσα³³⁰.

Ο Αργυρόπουλος στις 11 Ιουλίου 1892 εν όψει της ενάρξεως του νέου σχολικού έτους και λόγω της επιτακτικής ανάγκης της περιόδου επιλογής σχολικού προσωπικού, ανησυχώντας γιατί το εκπαιδευτικό θέμα δεν είχε ρυθμιστεί έσπευσε να πληροφορηθεί τους λόγους καθυστέρησης. Ο Γκρέκοφ τον πληροφόρησε ότι είχε τις ίδιες ανησυχίες αλλά τον καθησύχασε ότι ο εκπαιδευτικός νόμος δεν θα εφαρμόζετο στα ελληνικά σχολεία³³¹.

³²⁸ Αρχείο Στεφ. Δραγούμη, Φάκελος 9, Υποφάκελος 9.2, αριθ.εγγρ. 1067, Σόφια, 6 Δεκεμβρίου 1891, Γρυπάρης προς Υπουργείο Εξωτερικών.

³²⁹ Πρωϊά, 11-6-1892, 10-7-1892.

³³⁰ Πρωϊά, 25-6-1892.

³³¹ Αρχείο Στεφ. Δραγούμη, Φάκελος 9, Υποφάκελος 9.2, αριθ. εγγρ. 629, Σόφια, 11 Ιουλίου 1892, Αργυρόπουλος προς Υπουργείο Εξωτερικών.

Η εφημερίδα «Οδησός» της Βάρνης ενημέρωνε ότι στον Πύργο της Ανατολικής Ρωμυλίας δεν υπήρξε καμία διαταγή που να αναστέλει την εφαρμογή του άρθρου 10 για τον νόμο περί δημόσιας εκπαίδευσης στα ελληνικά σχολεία του Πύργου. Επίσης διατηρείτο αναρτημένη η δήλωση του Δημαρχείου Πύργου που επέβαλε την εφαρμογή του 10^{ου} άρθρου περί εκπαιδευσεως νόμου³³².

Ο Αργυρόπουλος ενημέρωνε από τη Σόφια στις 29 Αυγούστου του 1892 το Υπουργείο Εξωτερικών ότι παρά τις υποσχέσεις που του έδωσε ο Γκρέκοφ για θετική έκβαση του εκπαιδευτικού ζητήματος για τα ελληνικά σχολεία το Γενικό Προξενείο Φιλιππούπολης τον ενημέρωσε για την άσχημη τροπή που λάμβανε το ζήτημα της εφαρμογής του νόμου.

Οι Βούλγαροι επιθεωρητές στη Φιλιππούπολη πίεζαν τους εφόρους των ελληνικών σχολείων να συμμορφωθούν στις διατάξεις της εφαρμογής του Νόμου³³³.

Σύμφωνα με εγκύκλιο του Υπουργού της Δημόσιας Εκπαίδευσης στη Βουλγαρία (του Ζίβκοφ) τίθετο σε εφαρμογή ο νόμος που αφορούσε την δημόσια εκπαίδευση, βάση του οποίου θα έκλειναν όλα τα ελληνικά σχολεία στη Βουλγαρία, ενώ υποχρεωτικώς οι Έλληνες έπρεπε να στείλουν τα τέκνα τους σε βουλγαρικά σχολεία³³⁴.

Κοινοποιήθηκε επίσημα στις εφορείες των ελληνικών σχολείων από τον νομαρχιακό επίτροπο Βάρνης η εγκύκλιος του Βούλγαρου Υπουργού Παιδείας Ζίβκοφ, βάση της οποίας καταργούνται τα ελληνικά σχολεία, ενώ οι Έλληνες υποχρεούνται να στείλουν τα παιδιά τους στα βουλγαρικά σχολεία. Επίσης καταργούνταν και οι ελληνικές κοινότητες και οι περιουσίες και τα κτήματα αυτών, θα περιέρχονταν σε βουλγαρικά χέρια. Πλέον η βουλγαρική κυβέρνηση με την σκληρή αφομοιωτική πολιτική της ήθελε να εκβουλγαρίσει τους Έλληνες που κατοικούσαν στην βουλγαρική επικράτεια³³⁵.

Η κυβέρνηση Σταμπολόφ αποφάσισε οριστικώς να εφαρμόσει τον νόμο που επέβαλε στα σχολεία να διδάσκεται μόνο η βουλγαρική γλώσσα. Στις κοινότητες όπου διδάσκετο η ελληνική γλώσσα, ο νόμος αυτός θα εφαρμοζόταν από τον Σεπτέμβριο του 1893³³⁶. Αποδεικνύεται πως ο ελληνικός τύπος αντιδρούσε στην

³³² Πρωΐα, 9-8-1892.

³³³ Αρχείο Στεφ. Δραγούμη, Φάκελος 9, Υποφάκελος 9.2, αριθ. εγγρ. 810, Σόφια, 29 Αυγούστου 1892, Αργυρόπουλος προς Υπουργείο Εξωτερικών.

³³⁴ Πρωΐα, 30-8-1892.

³³⁵ Πρωΐα, 13-9-1892.

³³⁶ Πρωΐα, 25-10-1892.

αφομοιωτική πολιτική του Σταμπολόφ και στην προσπάθειά του να επιβάλλει έναν πιο συγκεντρωτικό κρατικό εθνικισμό.

Στις 10 Ιανουαρίου του 1893 ο Αργυρόπουλος ενημέρωσε το Υπουργείο Εξωτερικών ότι οι στρατολογικές αρχές Φιλιππούπολης, Πύργου και Στενημάχου από τον Δεκέμβριο του 1892 καλούσαν όλους τους στρατεύσιμους νέους χωρίς διάκριση αν ήταν ξένοι υπήκοοι σε στράτευση. Το πρόβλημα αυτό απαιτούσε ρύθμιση του ζητήματος της ελληνικής ιθαγένειας, κάτι που ρυθμίστηκε με την ελληνοβουλγαρική σύμβαση για την ιθαγένεια στις 11 Ιουνίου του 1893³³⁷.

Στις 24 Ιανουαρίου 1893 ο Αργυρόπουλος υπέβαλε στο Υπουργείο Εξωτερικών σε σχέση με το ζήτημα της ελληνικής εκκλησίας στη Φιλιππούπολη άρθρο της χθεσινής «Σβοβοδά», το περιεχόμενο του οποίου αποδεικνύει με τί μέσα οι Βούλγαροι προσπαθούσαν να δικαιολογήσουν τις ενέργειές τους.

Παρέθετε το απόσπασμα ο Αργυρόπουλος:

«Σβοβοδά» 23 Ιανουαρίου 1893

«Οι συμπολίται ημών και πολλοί υπήκοοι του κράτους μας, Φιλιππουπολίτες Έλληνες, και πάλι ευρίσκονται εις πένθος. Ούτοι, δια του ξένου τύπου και ιδία του ελληνικού βοώσι μέχρις ουρανού ότι αυτοί οι βάρβαροι Βούλγαροι και αύθις διέπραξαν επ'αυτών διαφόρους ανομίας και επιτέλους δια το ζήλον υφάρπασαν εξ αυτών μίαν εκκλησίαν κεκτισθείσα υπό των ενδόξων προπατόρων αυτών. Τούτου ένεκα οι Έλληνες εφημεριδογράφοι και οικτίρουν την τύχη των ομοφύλων των ζώντων εκτός των ορίων ευδαίμονος Ελλάδος και επικαλούνται προς βοήθεια το έλεος της αναλήτου ταύτης Ευρώπης όπως μας εκλείψει από το πρόσωπο της γης η ευγενεστάτη των φυλών...

Αγνοούμε τί θα ενεργήσει η εξάρχια επί του ζητήματος τούτου (είχαν προαναφερθεί σε καταλήψεις εκκλησιών και σχολείων με παρότρυνση του Μητροπολίτη Δράμας το 1888) ήτις σήμερον φαίνεται ασχολούμενη εις άλλα πράγματα. Ερωτώμεν τους δικούς μας Έλληνες εάν εσείς κατακρίνετε τους Βουλγάρους που σας αφήρεσαν μια εκκλησία εσείς πώς αρπάξατε ουχί μία αλλά πολλές αυτών εκκλησίας, σχολεία; Εάν υμείς κηρύττετε ότι εμείς οι Βούλγαροι

³³⁷ ΑΥΕ Β/1893, αρ. εγγρ. 31, Σόφια, 10 Ιανουαρίου 1893, Αργυρόπουλος προς Υπουργείο Εξωτερικών.

είμαστε βάρβαροι εσείς που πράττετε ανωμαλίας εκατοντάκις χειρίστες πώς πρέπει να χαρακτηριστείτε;»³³⁸.

Οι Βούλγαροι δικαιολογούσαν τις πράξεις τους (αρπαγές ελληνικών εκκλησιών και σχολείων) με το ότι είχαν πάθει τα ίδια από τους Έλληνες, σε χειρότερο βαθμό.

Στις 26 Φεβρουαρίου 1893 ο Αργυρόπουλος από τη Σόφια σχολίαζε παράλληλα με την εκκρεμούσα δίκη του ρωσόφιλου μητροπολίτη Κλήμη και τις καταγγελίες που τον επιβάρυναν, (ότι δηλαδή ωθούσε τους πιστούς σε ταραχές και στάσεις εναντίον της κυβέρνησης) και την διαλλακτικότητα που έδειχνε τελευταία ο Έξαρχος προς την κυβέρνηση. Αποδείχθηκε περίτρανα ότι οι προσπάθειες της Ρωσίας δεν απέφεραν τα αποτελέσματα που επεδίωκε. Οι κατά της τροποποίησης του 38^{ου} άρθρου του βουλγαρικού συντάγματος (που αφορούσε την διαδοχή του βουλγαρικού θρόνου) δηλώσεις τίποτα άλλο δε σήμαιναν εκτός του ότι έδειχναν την ανάγκη της Ρωσίας να μη φανεί αδιάφορη στα εσωτερικά της χώρας και ιδιαίτερα σε θέματα θρησκευτικά. Αλλά όπως συνέβη και στο παρελθόν έτσι και στην προκειμένη, δεν πρόκειτο να μεταβάλει την πολιτική του Σταμπολόφ, ο οποίος αισθάνετο ισχυρός υποστηριζόμενος από την κοινοβουλευτική πλειοψηφία του κόμματός του και την στήριξή του από τις Δυτικές Μεγάλες Δυνάμεις³³⁹.

Στις 6 Μαρτίου 1893 ενημερώθηκε το Υπουργείο Εξωτερικών από τη Σόφια ότι η ρωσική κυβέρνηση απέστειλε εγκύκλιο στους αντιπροσώπους της, η οποία αφορούσε την τροποποίηση του 38^{ου} άρθρου του βουλγαρικού συντάγματος.

Η κίνηση αυτή δημιούργησε ιδιαίτερη εντύπωση και προκάλεσε δυσαρέσκεια στην κυβέρνηση και στον ηγεμόνα επειδή μπορούσε να επηρεάσει τον κλήρο, ο οποίος τηρούσε πάντα στάση επιφυλακτική απέναντι στην κυβέρνηση Σταμπολόφ.

Το κείμενο της εγκυκλίου δημοσιεύτηκε στον τύπο στις 3 Μαρτίου, σχολιάζοντας παράλληλα ότι το 30^ο άρθρο της Συνθήκης του Βερολίνου δεν έκανε καμία αναφορά για την διαδοχή του βουλγαρικού θρόνου. Στο επιχείρημα αυτό η βουλγαρική κυβέρνηση απάντησε ότι το Σύνταγμα του Τυρνόβου ρύθμιζε ρητά τα της διαδοχής του θρόνου. Το Σύνταγμα του 1879 υπεβλήθη και ψηφίστηκε από τη

³³⁸ ΑΥΕ Αριθμός Φακέλου 1, Υποφάκελος 3, 1893, αρ. εγγρ. 92, Σόφια, 24 Ιανουαρίου 1893, Αργυρόπουλος προς Υπουργείο Εξωτερικών.

³³⁹ ΑΥΕ, Αριθμός Φακέλου 1, Υποφάκελος 3, 1893, αρ. εγγρ. 239, Σόφια, 26 Φεβρουαρίου 1893, Αργυρόπουλος προς Υπουργείο Εξωτερικών.

Μεγάλη Σοβράνιε με τη συναίνεση και την εισήγηση του τοποτηρητή στρατηγού πρίγκιπα Δονδουκόφ-Κορτσακόφ, οπότε ο θεσμός της διαδοχής δεν μπορούσε να αμφισβητηθεί από τη Ρωσία, η οποία είχε επικυρώσει επίσημα το Σύνταγμα του Τυρνόβου³⁴⁰.

Τον Απρίλιο του 1893 η «Πρωΐα» αποκάλυψε πως η τρομοκρατία από το καθεστώς Σταμπολόφ συνεχιζόταν. Ύστερα από την εξόντωση των βασικών πολιτικών και στρατιωτικών αντιπάλων του, είτε μέσω της δολοφονίας τους είτε μέσω της εκτόπισής τους, σε άλλη χώρα, ο Σταμπολόφ στράφηκε στον κλήρο. Επειδή η βουλγαρική κυβέρνηση σχεδίαζε την τροποποίηση του βουλγαρικού Συντάγματος καθιερώνοντας το καθολικό δόγμα ως βασική θρησκεία του οίκου του Φερδινάνδου, ο μητροπολίτης Τυρνόβου Κλήμης αντέδρασε έντονα με αποτέλεσμα να συλληφθεί και να παραπεμφθεί σε δίκη για να δικαστεί με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας³⁴¹. Η εφημερίδα «Πρωΐα» σχολίαζε πως ήταν σχεδόν σίγουρη η καταδίκη του Βούλγαρου ιεράρχη αφού τα βουλγαρικά δικαστήρια λειτουργούσαν «υπό την τρομοκρατικήν επήρειαν» του καθεστώτος Σταμπολόφ.

Στην αναφορά της 22^{ας} Μαΐου 1893 από τη Σόφια ο Αργυρόπουλος ενημέρωσε το Υπουργείο Εξωτερικών ότι κατά την έναρξη εργασιών της Σοβράνιε ο ηγεμών Φερδινάνδος απηύθυνε ομιλία τόσο προς τους βουλευτές όσο και στο λαό. Το Σύνταγμα τροποποιήθηκε στο άρθρο 86 περί ελαττώσεως του αριθμού των βουλευτών στο ήμισυ με αναλογία ένας βουλευτής ανά 20.000 κάτοικοι. Στο ίδιο άρθρο αναφέρετο ότι επιμηκύνθηκε η παράταση της βουλευτικής εντολής από τριετία σε πενταετία που θεωρήθηκε καινούρια νίκη του Σταμπολόφ αφού του εξασφάλιζε μακροχρόνια διοίκηση. Τροποποιήθηκε επίσης το άρθρο 38 που αφορούσε το θρήσκευμα του πρώτου διαδόχου του θρόνου³⁴².

Στις 19 Ιουνίου 1893 ενημερώθηκε το Υπουργείο Εξωτερικών ότι άρχισε να εκδίδεται αντιπολιτευόμενη εφημερίδα με τίτλο «Svobodno Slovo» (Ελεύθερος λόγος). Λόγω της εσωτερικής κατάστασης στην Ηγεμονία ουδεμία εφημερίδα κατέκρινε το καθεστώς είτε από φόβο είτε από την γνωστή φυσική απάθεια που χαρακτήριζε τον βουλγαρικό λαό σύμφωνα με τον Αργυρόπουλο. Στο σχόλιο του Αργυρόπουλου αποδεικνύεται η στερεοτυπική αντίληψη που είχαν οι Έλληνες

³⁴⁰ ΑΥΕ, Αριθμός Φακέλου 1, Υποφάκελος 3, 1893, αρ. εγγρ. 271, Σόφια, 6 Μαρτίου 1893, Αργυρόπουλος προς Υπουργείο Εξωτερικών.

³⁴¹ Πρωΐα, 3-4-1893.

³⁴² ΑΥΕ, Αριθμός Φακέλου 1, Υποφάκελος 3, 1893, αρ. εγγρ. 453, Σόφια, 22 Μαΐου 1893, Αργυρόπουλος προς Υπουργείο Εξωτερικών

διπλωμάτες για τον βουλγαρικό λαό. Η ίδρυση της εφημερίδας, στην οποία αρθρογραφούσαν οι γνωστοί πολιτικοί Νάτσεβιτς, Στράνσκυ, Στοϊλοφ, Τοντόεφ, όλοι πρώην συνάδελφοι του Σταμπολόφ, αποτελούσε ένα ξεχωριστό εσωτερικό γεγονός της πολιτικής της χώρας. Ο «Ελεύθερος λόγος» όπως ονομαζόταν σημειολογικά δεν αποτελούσε αντιδυναστικό φύλλο αλλά όργανο συνταγματικής αντιπολίτευσης.

Στο πρώτο φύλλο καλούνταν οι πολίτες να αφυπνιστούν από το λήθαργο και την απάθεια στην οποία τους οδήγησε η κυβέρνηση και να ασκήσουν τα αστικά τους δικαιώματα. Τα αντιπολιτευόμενα φύλλα ήταν γραμμένα με σχετική μετριοπάθεια και διεκτραγωδούσαν την παρούσα κατάσταση της Βουλγαρίας.

Ο Σταμπολόφ όταν ρωτήθηκε για την εφημερίδα απάντησε ότι δεν επιθυμούσε την καταδίωξή της αλλά θα ανεχθεί την έκθεση διότι ήταν σίγουρος ότι θα καταδειχθεί η δύναμή του καλύτερα. Κανείς βέβαια δεν απατάται ότι είχε τα μέσα να καταστείλει κάθε επικίνδυνη επέκταση της αντιπολίτευσης³⁴³.

Ο Σταμπολόφ πάντως φοβούμενος το μέλλον του στη Βουλγαρία λόγω της απολυταρχικής του διακυβέρνησης, δηλαδή το ενδεχόμενο να παραπεμφθεί σε δίκη με την κατηγορία της παραβίασης του Συντάγματος της χώρας, προχώρησε σε εκποίηση όλης της περιουσίας του και τα χρήματα τα κατέθεσε σε αγγλική τράπεζα για να είναι εύκολη η διαφυγή του στο εξωτερικό.

Ο Φερδινάνδος έψαχνε ευκαιρία για να ξεφορτωθεί τον Σταμπολόφ³⁴⁴. Η πολιτική θέση του Βούλγαρου πρωθυπουργού στην Βουλγαρική Ηγεμονία είχε αρχίσει να δυσκολεύει. Στις εκλογές που διεξάγονταν ο Σταμπολόφ διέτασσε τον αποκλεισμό από την εκλογική διαδικασία όλων των εκλογέων της αντιπολίτευσης. Αυτό αν και παρείχε στην κυβέρνηση πλειοψηφία, το αποτέλεσμα ήταν πλασματικό καθώς δεν αποτυπωνόταν η πραγματική πολιτική κατάσταση της Βουλγαρίας, αντιθέτως διόγκωνε την αγανάκτηση του βουλγαρικού λαού. Το πολιτικό μέλλον άρχιζε να γίνεται αβέβαιο για τον Σταμπολόφ, αφού ο Φερδινάνδος σιγά-σιγά απέσυρε την υποστήριξή του από το πρόσωπό του καθώς είχε δυσανεσθηθεί από την αυταρχικότητα του Βούλγαρου πρωθυπουργού, όπως σχολίαζε η «Πρωΐα», ενώ

³⁴³ Πρωΐα, 25-6-1893, ΑΥΕ, Αριθμός Φακέλου 1, Υποφάκελος 3, 1893, αρ. εγγρ. 521, Σόφια, 19 Ιουνίου 1893, Αργυρόπουλος προς Υπουργείο Εξωτερικών

³⁴⁴ Richard J. Crampton, *Bulgaria 1878-1918, A History*, ό.π., σ. 154.

σκεφτόταν πως η αντικατάστασή του, ίσως να άνοιγε τον δρόμο για την αναγνώρισή του, ίσως και μια νέα προσέγγιση με τη Ρωσία³⁴⁵.

Ενημερώθηκε το Υπουργείο Εξωτερικών στις 18 Νοεμβρίου 1893 ότι πριν από τρεις ημέρες συνελήφθη σε προάστιο της Σόφιας πρώην υπασπιστής, λιποτάκτης του τάγματος της φρουράς Ρουχτσουκίου, ονομαζόμενος Ιβάνοφ, ο οποίος για να αποφύγει την καταδίωξή του ως λιποτάκτης, είχε καταφύγει στην Οδησό της Ρωσίας. Στην προανάκριση ομολόγησε ότι είχε έρθει σε επαφή στην Οδησό με τους εκ Πύργου αντάρτες του 1878 Γρούεφ και Βενδέρεφ, που διέμεναν εκεί και οι οποίοι τον έπεισαν να αναλάβει την δολοφονία του ηγεμόνα Φερδινάνδου.

Ο Ιβάνοφ παρακολουθώντας τις κινήσεις του Φερδινάνδου βρέθηκε στην αμαξοστοιχία της μετακομιδής του λειψάνου του πρώην ηγεμόνα Μπάπτενμπεργκ που οδηγείτο από το Γκρατς στη Σόφια. Μέσα στην αμαξοστοιχία όμως μαζί με άλλους που συνόδευαν την σωρό του Αλέξανδρου ήταν και ο πρώην διοικητής του συλληφθέντος Ιβάνοφ, ο οποίος τον αναγνώρισε. Παρά τις προσπάθειες να διαφύγει συνελήφθηκε και φυλακίστηκε. Η κοινή γνώμη είχε αναστατωθεί γιατί είχε πιστέψει ότι είχαν εκλείψει τέτοιου είδους κίνδυνοι³⁴⁶.

Στις 18 Ιανουαρίου 1894 γεννήθηκε ο διάδοχος του βουλγαρικού θρόνου. Το γεγονός αυτό ανακοινώθηκε μέσω 101 κρότων από τηλεβόλα. Δια προκηρύξεως ο ηγεμών γνωστοποίησε ότι ο διάδοχος θα ονομαζόταν «Βόρις», το όνομα του πρώτου Βούλγαρου ηγεμόνα εν έτει 864, θα δεχόταν το βάπτισμα και ο τίτλος που θα έφερε θα ήταν «πρίγκιπας του Τυρνόβου». Του απενεμήθη ο Μεγαλόσταυρος του στρατιωτικού τάγματος της ανδρείας και διορίστηκε αρχηγός του 3^{ου} πυροβολικού Συντάγματος, του 4^{ου} ιππικού και του 4^{ου} πεζικού Συντάγματος.

Το μεσημέρι εψάλη επίσημος δοξολογία εις την Μητρόπολη όπου κλήθηκε όλο το διπλωματικό σώμα.

Η στάση την οποία θα τηρούσαν οι ξένες κυβερνήσεις, οι ηγεμόνες και οι αντιπρόσωποι των άλλων κρατών σε αυτή την έκτακτη περίπτωση προς τους Βούλγαρους, θεωρήθηκε βαρόμετρο προς εκτίμηση περί του κατά πόσον η

³⁴⁵ Πρωΐα, 14-8-1893.

³⁴⁶ ΑΥΕ, Αριθμός Φακέλου 1, Υποφάκελος 3, 1893, αρ. εγγρ. 1133, Σόφια, 18 Νοεμβρίου 1893, Αργυρόπουλος προς Υπουργείο Εξωτερικών

απόκτηση του διαδόχου του θρόνου και η εδραίωση της βουλγαρικής δυναστείας θα συντελούσαν στην αναγνώριση του Φερδινάνδου³⁴⁷.

Η κυβέρνηση Σταμπολόφ στις 29 Ιανουαρίου 1894 προχώρησε στην βίαιη κατάληψη του σιδηροδρομικού σταθμού Σαράμπεη, που ανήκε στην Εταιρεία των Ανατολικών Σιδηροδρόμων και βρισκόταν δέκα χιλιόμετρα κοντά στο σταθμό Μπέλοβο. Η κατάληψη αυτή έθιγε τα αυστριακά και τουρκικά συμφέροντα, γιατί η έδρα της εταιρείας βρισκόταν στη Βιέννη, όμως η γραμμή ήταν τουρκική.

Κατά τον Σφέτα, η κατάληψη των σιδηροδρομικών γραμμών από τη βουλγαρική κυβέρνηση ήταν μια συνήθης τακτική, ένας μοχλός πίεσης προς την Υψηλή Πύλη, προκειμένου να κερδίσει παραχωρήσεις στο εκκλησιαστικό ζήτημα, όπως την έκδοση βερατίων για Βούλγαρους επισκόπους³⁴⁸. Την ίδια τακτική είχε εφαρμόσει και στις 3 Ιουλίου 1888 για την κατάληψη της σιδηροδρομικής γραμμής Μπέλοβο-Βακαρέλ της γαλλικής εταιρείας Vitalis.

Το πρόβλημα στην προκειμένη περίπτωση υπήρχε στο κομμάτι μεταξύ Σερβίας και Ανατολικής Ρωμυλίας, η γραμμή δηλαδή Τσάριβροδ-Σόφια-Μπέλοβο την οποία κατασκεύασε η βουλγαρική κυβέρνηση και την εκμεταλλευόταν η ίδια. Ο σταθμός Μπέλοβο αποτελούσε το τέρμα της βουλγαρικής γραμμής, όμως πέρα της σιδηροδρομικής αυτής γραμμής προς Φιλιπούπολη και μέχρι την Κωνσταντινούπολη ιδιοκτήτης της γραμμής ήταν η εταιρεία των Ανατολικών Σιδηροδρόμων. Ο σταθμός Μπέλοβο, ο οποίος ήταν το τέρμα της μίας σιδηροδρομικής γραμμής κι η αρχή της άλλης, θεωρήθηκε ακατάλληλος λόγω της διαμόρφωσης του εδάφους και δεν διευκόλυνε την ασφαλή λειτουργία των τρένων. Όσα μέτρα και αν έλαβε η κυβέρνηση, υπήρχαν ατυχήματα με αρκετά θύματα.

Η βουλγαρική κυβέρνηση ζήτησε από την Πύλη να μεταφέρει το τέρμα του σταθμού σε άλλο σημείο από το Μπέλοβο για να διευκολύνει την κατάσταση. Η Οθωμανική κυβέρνηση δεν απάντησε αναγκάζοντας την κυβέρνηση Σταμπολόφ να προχωρήσει στην κατάληψη του Σταθμού Σαράμπεη.

Οι αντιπρόσωποι της Αυστρίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προέβησαν σε διαμαρτυρίες προς τη βουλγαρική κυβέρνηση. Στις 18 Απριλίου 1894 ο Σταμπολόφ έστειλε διαμαρτυρία στην Πύλη για να ικανοποιήσει τα βουλγαρικά

³⁴⁷ ΑΥΕ, ΑΑΚ/Βουλγαρία, Υποφάκελος 1, έτος 1894, αρ. εγγρ. 43, Σόφια, 18 Ιανουαρίου 1894, Αργυρόπουλος προς Υπουργείο Εξωτερικών.

³⁴⁸ Σπυρίδων Σφέτας, *Ελληνοβουλγαρικές αναταράξεις 1880-1908*, Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Επίκεντρο 2008, σσ. 191-192.

αιτήματα, δηλαδή την τοποθέτηση Βούλγαρων επισκόπων σε νέες επισκοπές και αναγνώριση του αντίστοιχου καθεστώτος που ίσχυε στα ελληνικά και τα σερβικά σχολεία, για τα βουλγαρικά.

Ο Σουλτάνος Αβδούλ Χαμίτ ενέδωσε και εξέδωσε ιραδέ για τα βουλγαρικά σχολεία και βεράτια για νέες βουλγαρικές επισκοπές στο Νευροκόπι και στα Βελεσσά. Έτσι λύθηκε και το εκκρεμές σιδηροδρομικό ζήτημα μέσω μικτής επιτροπής στην Κωνσταντινούπολη³⁴⁹.

Τον Απρίλιο του 1894 ο αντιπολιτευόμενος τύπος της Βουλγαρίας, ο οποίος είχε ενισχυθεί το τελευταίο διάστημα, σχολίαζε την πορεία της κυβέρνησης του Σταμπολόφ και άφηνε υπαινιγμούς ότι η θέση της κυβέρνησης άρχισε να κλονίζεται και δεν θεωρείτο απίθανη η αποχώρηση του Σταμπολόφ.

Στην αρχή δεν δόθηκε η πρέπουσα σημασία σε αυτά τα δημοσιεύματα, όμως όπως αποδείχθηκε, δεν ήταν ανυπόστατες αυτές οι πληροφορίες σχετικά με την κυβέρνηση.

Η δημοτικότητα του Σταμπολόφ άρχισε να μειώνεται λόγω της οικονομικής καχεξίας στην οποία είχε περιέλθει ο λαός εξαιτίας των δυσβάστακτων επιβαλλόμενων φόρων.

Επίσης ο πρόεδρος της κυβέρνησης κινδύνευε να αποξενωθεί και από τον στρατό, που ως γνωστό ήταν πάντα σύμμαχος του Σταμπολόφ. Τον εν λόγω κίνδυνο ενίσχυε το σκάνδαλο, το οποίο αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια του Υπουργικού Συμβουλίου και δημιούργησε πολιτική κρίση.

Ο Υπουργός των Στρατιωτικών αντισυνταγματάρχης Σάβοφ σταμάτησε να συμμετέχει στις συνεδριάσεις του Υπουργικού Συμβουλίου γιατί δεν επιθυμούσε να βρίσκεται κοντά στον Σταμπολόφ, ο οποίος προσέβαλε την οικογενειακή του τιμή. Όπως φημιολογείτο ο Σταμπολόφ διατηρούσε κρυφή σχέση με την γυναίκα του Σάβοφ.

Ο Φερδινάνδος επιστρέφοντας από την Αυστρία θα έδινε λύση στην υπουργική κρίση. Ήταν γνωστό πως οι σχέσεις του ηγεμόνα με τον πρωθυπουργό είχαν ψυχρανθεί γιατί ο Φερδινάνδος δεν ανεχόταν πλέον την απολυταρχική φύση της εξουσίας του Σταμπολόφ. Ο ίδιος άρχισε να ευνοεί την αντιπολίτευση,

³⁴⁹ ΑΥΕ, ΑΑΚ/Βουλγαρία, Υποφάκελος 1, έτος 1894, αρ. εγγρ. 124, Σόφια, 3 Φεβρουαρίου 1894, Αργυρόπουλος προς Υπουργείο Εξωτερικών. Βλέπε Σπ.Σφέτας, *Ελληνοβουλγαρικές αναταράξεις 1880-1908*, Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Επίκεντρο, 2008, σσ. 191-192.

παρέχοντάς τους υλική βοήθεια³⁵⁰. Αποδεικνύεται πως διεξαγόταν μια διαπάλη μεταξύ διαφορετικών επιρροών. Ο Φερδινάνδος κατανοούσε ότι αν δεν αναγνωριζόταν από τη Ρωσία, η θέση του στο βουλγαρικό θρόνο ήταν επισφαλής.

Το ότι με νέο οθωμανικό βεράτι διορίστηκαν εξαρχηκοί επίσκοποι στο Νευροκόπι και στα Βελεσσά δύο πόλεις που αποτελούσαν σπουδαία κέντρα της βουλγαρικής δράσης³⁵¹ θεωρήθηκε μεγάλη επιτυχία. Με την χειροτονία των δύο νέων Βουλγάρων μητροπολιτών, η Εξαρχία πλέον μπορούσε να συγκροτήσει βουλγαρική Σύνοδο απαραίτητη για την λειτουργία της Εξαρχίας³⁵².

Η «Πρωΐα» αναδημοσίευσε άρθρο του «Βιενναίου τύπου» (ημεπίσημο όργανο του Υπουργείου Εξωτερικών της Αυστρίας) όπου υποστηριζόταν πως η βουλγαρική κυβέρνηση **εξαγόρασε την Υψηλή Πύλη**³⁵³ για να προχωρήσει την διαδικασία έκδοσης των Οθωμανικών βερατίων για τον διορισμό των Βούλγαρων αρχιερέων στις επισκοπές των Βελεσσών και Νευροκοπίου.

Πάντως το γεγονός αυτό αποτέλεσε επιτυχία της εξωτερικής πολιτικής του Σταμπολόφ και, όπως σχολίαζε η «Πρωΐα», πλέον ο «αμαθής» μακεδονικός πληθυσμός ήταν πιο εύκολο να ακολουθήσει την διδασκαλία εκείνου του μητροπολίτη που από τον άμβωνα του θα διακήρυττε υπέρ του βουλγαρικού εθνικισμού³⁵⁴.

Στις 21 Απριλίου 1894 η βουλγαρική εφημερίδα «Svoboda» σχολίαζε το φθόνο που προκάλεσαν οι επιτυχίες των Βουλγάρων στη Μακεδονία όσον αφορούσε τα σχολεία και τις εκκλησίες, στους Έλληνες της Κωνσταντινούπολης. Όπως υποστήριζε *«Οι Φαναριώτες αιώνιοι δήμιοι της βουλγαρικής γλώσσας καταλήφθηκαν πάλι από ζήλεια και μίσος για τις παραχωρήσεις προνομίων στα σχολεία και τις εκκλησίες των εν Μακεδονία Βουλγάρων. Αλλά ήταν ποτέ δυνατόν το εις Κωνσταντινούπολη Φαναριώτικο – Ιωνιτικόν Κολλέγιον να δεχθεί να παραχωρηθώσι δικαιώματα εις τον φτωχόν ραγιά της Μακεδονίας τους οποίους συνήθισε να καταπιέζει ηθικώς και υλικώς και να καταπνίξη πάσα ιδέα εθνικής*

³⁵⁰ ΑΥΕ, ΑΑΚ/Βουλγαρία, Υποφάκελος 1, έτος 1894, αρ. εγγρ. 323, Σόφια, 9 Απριλίου 1894, Αργυρόπουλος προς Υπουργείο Εξωτερικών.

³⁵¹ Πρωΐα, 16-4-1894.

³⁵² Πρωΐα, 15-5-1894.

³⁵³ Οι βουλγαρικές εφημερίδες αποκάλυπταν ότι η βουλγαρική κυβέρνηση απέστειλε πριν το Πάσχα στην Κωνσταντινούπολη, μέσω του υποκαταστήματος της Οθωμανικής Τράπεζας της Φιλιππούπολης 2.700.000 φράγκα ως αποπληρωμή κυβερνητικών χρεών που δεν επιδέχονταν αναβολή, αφήνοντας να εννοηθεί πως το ποσό αυτό αφορούσε την εξαγορά των οθωμανικών βερατίων (Πρωΐα, 8-5-1894).

³⁵⁴ Πρωΐα, 29-4-1894.

εξάρσεως και να ανεχθή την κατάσταση με ψυχραιμία; Το Πατριαρχείο Κων/λεως όφειλε να απαρνηθή όλην την μέχρι τούδε φονικήν ιστορίαν του απέναντι των Βουλγάρων ν' αναγνωρισθή κ' να ακολουθεί χριστιανικάς αρχάς».

Ο Πατριάρχης κάλεσε συνεδρίαση για να λάβει τα απαραίτητα μέτρα απέναντι στις παραχωρήσεις των Βουλγάρων. Η συνέλευση αποφάσισε να διαμαρτυρηθεί στην Πύλη για την έκδοση του σουλτανικού ιραδέ καθώς όπως πίστευαν αντέβαινε το κανονικό δίκαιο της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας γιατί η έδρα του Εξάρχου έπρεπε να βρίσκεται στη Βουλγαρία και όχι στην Κων/πολη και δεύτερον γιατί η κυβέρνηση δεν δικαιούτο από μόνη της να διορίζει Βουλγάρους επισκόπους στην Τουρκία, χωρίς την άδεια του Πατριαρχείου.

Οι Βούλγαροι ήταν σίγουροι πως ο Σουλτάνος θα απέρριπτε τις προτάσεις των «Φαναριωτών» γιατί η ανεξαρτησία της βουλγαρικής Εκκλησίας είχε εδραιωθεί βάση του Σουλτανικού φερμανίου προ 25 ετών³⁵⁵.

Το Οικουμενικό Πατριαρχείο προχώρησε σε διαμαρτυρίες προς την Υψηλή Πύλη για την έκδοση του σουλτανικού ιραδέ που αφορούσε την εγκατάσταση Βουλγάρων επισκόπων στο Νευροκόπι και τα Βελεσσά. Με αφορμή το άρθρο που εξέδωσε η «Σβόβοδα» η οποία επιτέθηκε στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, ο Πρόξενος Αργυρόπουλος ρώτησε τον Γκρέκοφ αν διάβασε το άρθρο. Ο Γκρέκοφ χαρακτήρισε το ύφος της εφημερίδας ανάρμοστο, καθώς χρησιμοποίησε απρεπή επιχειρήματα για να αποδείξει ότι το Πατριαρχείο δεν είχε αρμοδιότητα να επεμβαίνει στις υποθέσεις της βουλγαρικής εκκλησίας από τη στιγμή που την κήρυξε σχισματική. Επομένως ήταν αναρμόδιο να προβάλλει εμπόδια στην εγκατάσταση των Βουλγάρων επισκόπων στη Μακεδονία.

Παράλληλα είχαν οργανωθεί συλλαλητήρια και διαδηλώσεις στη Βουλγαρική ηγεμονία που τάσσονταν υπέρ του Σταμπολόφ αφού είχε εκπληρώσει τους εθνικούς στόχους των Βουλγάρων³⁵⁶.

Στις 20 Μαΐου 1894 ενημέρωσε ο Έλληνας πρόξενος Αργυρόπουλος το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών ότι στις 18 του μηνός παραιτήθηκε ο Σταμπολόφ και ανέλαβε την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης ο Στοϊλόφ.

³⁵⁵ ΑΥΕ, ΑΑΚ/Βουλγαρία, Υποφάκελος 1, έτος 1894, αρ. εγγρ. 370, Σόφια, 21 Απριλίου 1894, Αργυρόπουλος προς Υπουργείο Εξωτερικών.

³⁵⁶ ΑΥΕ, ΑΑΚ/Βουλγαρία, Υποφάκελος 1, έτος 1894, αρ. εγγρ. 351, Σόφια, 22 Απριλίου 1894, Αργυρόπουλος προς Υπουργείο Εξωτερικών.

Αμέσως ο Δήμαρχος της Σόφιας κάλεσε τους υπαλλήλους του Δημαρχείου να οργανώσουν διαμαρτυρία με σκοπό να εκφραστούν υπέρ του Σταμπολόφ και να παρακαλέσουν τον Φερδινάνδο να μη δεχθεί την παραίτηση του Βούλγαρου πρωθυπουργού.

Η συγκέντρωση των σταμπολοφικών έφτασε στα ανάκτορα, όπου συναντήθηκε με διαδήλωση αποτελούμενη από φοιτητές του Πανεπιστημίου, οι οποίοι τάσσονταν κατά του Σταμπολόφ. Αφού αντηλλάγησαν ύβρεις και χτυπήματα, οι αστυνομικές δυνάμεις που κατέφθασαν στο σημείο πήραν το μέρος των οπαδών του Σταμπολόφ και πυροβόλησαν προς το μέρος των αντιπολιτευόμενων φοιτητών με συνέπεια να τραυματιστούν ορισμένοι φοιτητές. Οι σταμπολοφικοί κατευθύνθηκαν στην οικία του Σταμπολόφ και του ζήτησαν να αποσύρει την παραίτηση και να εξακολουθήσει να εργάζεται για το βουλγαρικό έθνος. Ο ίδιος ο Σταμπολόφ απάντησε λέγοντας ότι παραιτήθηκε για το συμφέρον και την αυτοσυντήρηση του βουλγαρικού λαού. Όσο ήταν πρωθυπουργός εργάστηκε για την ευτυχία και την πρόοδο της πατρίδας του, ότι προάσπισε την ελευθερία της Βουλγαρίας και ότι θα συνεχίσει να υπηρετεί από όποιο πόστο και αν βρεθεί το συμφέρον των Βουλγάρων³⁵⁷.

3ι: Η πτώση του Σταμπολόφ-Κυβέρνηση Στοϊλόφ

Τελικά η πτώση του Σταμπολόφ επήλθε το Μάιο του 1894. Ήταν αποτέλεσμα των τραγικών συνεπειών που είχαν επιφέρει στο εσωτερικό της χώρας οι δικτατορικές του μέθοδοι αφ' ενός και αφ' ετέρου των ενεργειών που ασκήθηκαν από την δημιουργηθείσα αντιπολίτευση δυσαρεστημένων Φιλελεύθερων και κάποιων Συντηρητικών από τη νότια Βουλγαρία που με επικεφαλής τον Κωνσταντίνο Στοϊλόφ, πρώην γραμματέα του Μπάττενμπεργκ³⁵⁸ είχαν δημιουργήσει το Λαϊκό (Narodna Partija) ή εθνικό κόμμα.

Ο «Βορράς», όργανο του ρωσικού υπουργείου στο Παρίσι, υποστήριξε πως η παραίτηση του Σταμπολόφ από την πρωθυπουργία της Βουλγαρίας δεν θα

³⁵⁷ ΑΥΕ, ΑΑΚ/Βουλγαρία, Υποφάκελος 1, έτος 1894, αριθμ. εγγρ. 443, Σόφια, 20 Μαΐου 1894, Αργυρόπουλος προς Υπουργείο Εξωτερικών.

³⁵⁸ Richard J. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, New York: Cambridge University Press, 2005, σ. 108,

μετέβαλε τις σχέσεις μεταξύ Ρωσίας και Βουλγαρικής Ηγεμονίας, καθώς η τσαρική Αυτοκρατορία, θεωρούσε παράνομη την τοποθέτηση του Φερδινάνδου στον βουλγαρικό θρόνο, αφού παραβίαζε τους κανονισμούς του Βερολίνου³⁵⁹. Μάλλον η Ρωσία με έμμεσο τρόπο ασκούσε πίεση προς τη Βουλγαρία και τον Φερδινάνδο για να επέλθει αλλαγή στις ρωσοβουλγαρικές σχέσεις. Έτσι ο Φερδινάνδος, «άδειασε» τον επικίνδυνο για τις προσωπικές του φιλοδοξίες Σταμπολόφ ώστε να επιτύχει την εδραίωση της δυναστείας του μέσω της αναγνώρισής του από τη Ρωσία.

Κεραυνός εν αιθρία ήταν η αναγγελία της παραίτησης του Βούλγαρου πρωθυπουργού Σταμπολόφ όπως ανέφερε η «Πρωΐα». Αν και δεν αποκαλύπτονταν οι λόγοι που ώθησαν τον Σταμπολόφ σε αυτή την απόφαση, το τελευταίο διάστημα η θέση του είχε γίνει επισφαλής εξαιτίας της αντίδρασης της αντιπολίτευσης λόγω της απολυταρχίας και της βίας που χρησιμοποίησε ο Βούλγαρος πολιτικός για να εξολοθρεύσει τους πολιτικούς αντιπάλους του. Η εφημερίδα επίσης σχολίαζε πως η πίεση που άσκησε στην Υψηλή Πύλη για την έκδοση των οθωμανικών βερατίων, για τον διορισμό των Βούλγαρων επισκόπων έγιναν για να βελτιώσει την εικόνα του απέναντι στους αντιφρονούντες³⁶⁰.

Ο «Νεολόγος» ανέφερε πως αφορμή για την πτώση του Βούλγαρου πρωθυπουργού αποτέλεσαν τα πρόσφατα ηθικά και οικογενειακά σκάνδαλα του Σταμπολόφ³⁶¹ αν και ο ίδιος τα αρνήθηκε³⁶². Επίσης τηλεγράφημα από τη Σόφια προς την εφημερίδα ο «Χρόνος των Παρισίων» αποκάλυψε πως το τελευταίο διάστημα ο Σταμπολόφ είχε δεχτεί επιθέσεις από τον αρχηγό της αντιπολίτευσης Ραντοσλάβοφ, ο οποίος συνεργαζόταν με παλαιούς συντρόφους του, όπως τους Νάτσεβιτς, Τόντσεφ και Στοϊλοφ. Η αντιπολίτευση απαιτούσε επιμόνως από τον Φερδινάνδο την αποπομπή του Σταμπολόφ καθώς πίστευαν πως η εσωτερική κατάσταση της Βουλγαρίας είχε κλονιστεί³⁶³.

Στην εξουσία ανέβηκε ο Στοϊλοφ³⁶⁴. Ο νέος Υπουργός Εξωτερικών της Βουλγαρίας Νάτσεβιτς δήλωσε στον ανταποκριτή της εφημερίδας «Νέος Ελεύθερος Τύπος» πως δεν θα μεταβληθεί η εξωτερική πολιτική της χώρας. Για την Βουλγαρία δύο κράτη θεωρούνταν ξένα, η Τουρκία και η Ρωσία. Θα γινόταν προσπάθεια να

³⁵⁹ Πρωΐα, 29-5-1894.

³⁶⁰ Πρωΐα 19-5-1894.

³⁶¹ Πρωΐα 21-5-1894.

³⁶² Richard J. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, ό.π., σ. 110.

³⁶³ Πρωΐα, 22-5-1894

³⁶⁴ Richard J. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, New York: Cambridge University Press, 2005, σ. 110.

βελτιωθούν οι σχέσεις με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Με όλα τα υπόλοιπα κράτη οι σχέσεις τους ήταν φιλικές. Όσον αφορούσε τη Ρωσία ο νέος Υπουργός των Εξωτερικών δεν σκόπευε να προκαλέσει την εχθρότητα της Ρωσίας, όπως είχε πράξει ο Σταμπολόφ³⁶⁵.

Η «Σβόμποδα» το όργανο του Σταμπολόφ η οποία επανακυκλοφόρησε, ανέφερε πως αυτοί που υποστήριζαν τον Φερδινάνδο ήταν οι ίδιοι, οι οποίοι οργάνωσαν συνομωσίες υπέρ της Ρωσίας και πίεζαν τον Σταμπολόφ να παραδώσει την Βουλγαρία στην κηδεμονία του Τσάρου. Η «Σβόμποδα» συνεχίζοντας την αντιρωσική ρητορεία της, τόνιζε πως ο πρώην πρωθυπουργός έμεινε πιστός στο καθήκον του κηρύσσοντας πως οποιαδήποτε προσέγγιση με τη Ρωσία ήταν επικίνδυνη για την ανεξαρτησία της χώρας. Επίσης φοβόταν την ύπαρξη «αναρχικών στοιχείων» όπως χαρακτήριζε τους ρωσόφιλους, οι οποίοι οργάνωναν κινήματα στη Βουλγαρία διατρανώνοντας «Δεν θέλομεν κυβέρνησιν! Θέλομεν την Ρωσίαν!»³⁶⁶.

Η «Σβόμποδα» συνεχίζοντας την ρωσοφοβική της δράση αποκάλυψε τα ρωσικά σχέδια για τη Βουλγαρία: **(1)** Στόχευση να δημιουργηθούν ναυτικοί ρωσικοί σταθμοί στα λιμάνια της Βάρνας και του Πύργου, **(2)** να ευθυγραμμιστεί η εξωτερική πολιτική της Βουλγαρίας με της Ρωσίας, **(3)** συνομολόγηση αμυντικής και επιθετικής συμμαχίας με τη Ρωσία, ώστε να ανατεθεί η στρατιωτική διοίκηση της Βουλγαρίας σε Ρώσους αξιωματικούς. **(4)** Ο κύριος στόχος αυτών των σχεδίων ήταν να εκδιωχθεί ο Φερδινάνδος και να εκλεγεί από την Βουλγαρική Βουλή ο Τσάρος ως ηγεμόνας, ο οποίος θα ανέθετε την διοίκηση σε Ρώσο διοικητή³⁶⁷.

Ύστερα από την παραίτηση του Σταμπολόφ εμφανίστηκαν διάφοροι φιλορωσικοί πυρήνες σε διάφορες επαρχίες της Βουλγαρίας. Η προσέγγιση Βουλγαρίας με την Τσαρική Αυτοκρατορία θεωρείτο απίθανη εξαιτίας της επταετούς διακυβέρνησης του Σταμπολόφ³⁶⁸.

Οι ευρωπαϊκές εφημερίδες έκριναν πως η κυβερνητική αλλαγή στη Βουλγαρία με την κυβέρνηση Στοϊλοφ θα άνοιγε τον δρόμο της προσέγγισης Βουλγαρίας – Ρωσίας. Όπως ανέφερε η «Γερμανική εφημερίδα» ο Φερδινάνδος εργαζόταν εντατικά για την επίτευξη της ρωσοβουλγαρικής προσέγγισης. Το

³⁶⁵ Πρωΐα 1-6-1894.

³⁶⁶ Πρωΐα, 7-6-1894.

³⁶⁷ Πρωΐα, 9-6-1894.

³⁶⁸ Πρωΐα, 29-6-1894.

αποδείκνυε και η επάνοδος του ρωσόφιλου μητροπολίτη Κλήμη στον θρόνο του, ο οποίος έκανε λόγο για αναγκαία συνδιαλλαγή μεταξύ Ρωσίας και Βουλγαρίας. Πίστευε πως η Βουλγαρία «ρωσίζει» ενώ το Υπουργείο των Εξωτερικών επεδίωκε στενότερες επαφές με την Αγία Πετρούπολη. Γερμανία και Αυστρία έβλεπαν με ανησυχία αυτές τις εξελίξεις³⁶⁹.

Την συμφιλίωση με τη Ρωσία την επεδίωκαν όλοι οι Βούλγαροι, όπως τόνιζε ένας από τους ηγέτες του φιλορωσικού κόμματος, συνομιλώντας μέσω επιστολής με έναν συνεργάτη του στην ρωσική εφημερίδα «Κόσμος». Ο Φερδινάνδος ήταν πρόθυμος να προβεί σε οποιεσδήποτε παραχωρήσεις προκειμένου να αναγνωριστεί. Ο Φερδινάνδος μετά την παραίτηση του Σταμπολόφ, άρχισε να εμπιστεύεται περισσότερο το φιλορωσικό κόμμα και η προσεχής βουλή θα αποτελείτο κυρίως από ρωσόφιλους βουλευτές. Η συνεργασία του φιλορωσικού κόμματος με τους νυν υπουργούς επιτεύχθηκε το 1893 όταν επήλθε συμφωνία μεταξύ ραντοσλαβιστών και Συντηρητικών. Το ρωσόφιλο κόμμα ποτέ δεν εκβίασε τις περιστάσεις για να μεταβάλλει την εξωτερική πολιτική της Βουλγαρίας, ενώ παρότρυνε τον Φερδινάνδο να διεξαγάγει ελεύθερες εκλογές για την Σοβράνιε, ώστε με νόμιμο τρόπο να επικρατήσει το ρωσόφιλο κόμμα. Οι Στοϊλόφ και Νάτσεβιτς, δηλαδή οι νυν πρωθυπουργός και Υπουργός Εξωτερικών αν και αυτή την περίοδο τάσσονταν υπέρ της προσέγγισης με τη Ρωσία, κάποτε ήταν θιασώτες του αντιρωσικού κόμματος. Ο ηγεμόνας της Βουλγαρίας θα βάπτιζε τον γιό του κατά το ορθόδοξο δόγμα. Οι φιλορωσικοί αξιωματικοί θα επέστρεφαν στις ανώτερες θέσεις τους στο βουλγαρικό στρατό. Το Σύνταγμα του Τυρνόβου θα επικυρωνόταν. Η «Σβόμποδα» θεωρούσε πως αυτός που έστειλε την επιστολή ήταν ο Μπόπτσεφ, τον οποίο ο Στοϊλόφ προόριζε για Υπουργό Παιδείας. Η «Σβόμποδα» τόνιζε πως η κυβέρνηση Στοϊλόφ προσπαθούσε να υλοποιήσει το πρόγραμμα του Μπόπτσεφ. Ήδη στις δημοτικές εκλογές επικράτησαν οι ρωσόφιλοι. Ο Μπόπτσεφ έστειλε διάψευση με την οποία απέρριπτε ότι απέστειλε τη συγκεκριμένη επιστολή³⁷⁰.

Ο Φερδινάνδος αναζητούσε την κατάλληλη ευκαιρία για να συμφιλιωθεί με την απελευθερώτρια Ρωσία μετά την παραίτηση του Σταμπολόφ. Η προσπάθεια να

³⁶⁹ Πρωΐα, 3-7-1894.

³⁷⁰ Πρωΐα, 31-7-1894.

διοριστεί ρωσόφιλη κυβέρνηση από τον Φερδινάνδο με τον Ραντοσλάβοφ απέτυχε, με αποτέλεσμα την ανάληψη της εξουσίας από τον Στοϊλοφ³⁷¹.

Αρχές του 1895 η Σοβράνιε χορήγησε αμνηστία στους ρωσόφιλους πολιτικούς κρατουμένους. Επομένως ο Καραβέλοφ αποφυλακίστηκε και επανήλθε στην οικία του, ενώ ο Τσανκόφ επαναπατρίστηκε από τη Σερβία. Ο Τσανκόφ όταν επέστρεψε εκφώνησε λόγο προς τους ρωσόφιλους λέγοντας «*καθήκον παντός Βουλγάρου είναι να εργασθή προς συμφιλίωσιν μετά της Ρωσσίας. Είναι αδύνατον να υπάρξη Βουλγαρία, άνευ της Ρωσσίας...*». Οι ρωσόφιλοι απαιτούσαν από τον Φερδινάνδο να βαπτίσει τον διάδοχό του σύμφωνα με το ορθόδοξο δόγμα αλλιώς η διατήρησή του στον βουλγαρικό θρόνο ήταν αδύνατη³⁷². Από την άλλη ο Καραβέλοφ συνέχιζε να μην αναγνωρίζει το ισχύον καθεστώς και τον ίδιο τον Φερδινάνδο, ενώ προγραμματίζεε περιοδεία στη Βουλγαρία για να προπαγανδίσει την προσέγγιση με την Ρωσία ενόψει των εκλογών στη χώρα³⁷³.

Τον Φεβρουάριο του 1895 επήλθε ρήξη μεταξύ του πρίγκιπα Φερδινάνδου με τον αρχηγό του ρωσοφιλικού κόμματος τον Τσανκόφ. Ο Τσανκόφ έθεσε μερικούς όρους στον Φερδινάνδο ώστε να αναγνωριστεί από τους οπαδούς του και να άνοιγε ο δρόμος για την συμφιλίωση με τη Ρωσία. Οι όροι αυτοί ήταν η βάπτισμα του διαδόχου Βόρις σύμφωνα με το ορθόδοξο δόγμα, η παραίτηση του Φερδινάνδου ώστε να εκλεγεί μέσω δημοψηφίσματος από τους Βούλγαρους και ο σχηματισμός φιλορωσικής κυβέρνησης. Ο Φερδινάνδος θεώρησε απαράδεκτα τα αιτήματα του Τσανκόφ και έκρινε πως δεν υπήρχε η παραμικρή σκέψη για την εφαρμογή τους. Ο Τσανκόφ είχε πλέον την αφορμή για να ασκήσει επιθετική αντιπολίτευση κατά του Φερδινάνδου αν και ο ίδιος είχε προσπαθήσει να έρθει σε επαφή με τον ηγεμόνα³⁷⁴.

Η «Πρωΐα» αποκάλυψε πως την αντιπολίτευση της βουλγαρικής πολιτικής σκηνής την αποτελούσαν η ομάδα του Σταμπολόφ, οι δύο ρωσόφιλοι ηγέτες Τσανκόφ και Καραβέλοφ και ο μέχρι πρότινος συνεργάτης του Στοϊλοφ, Ραντοσλάβοφ. Όλες οι ομάδες της αντιπολίτευσης ανταγωνίζονταν η μία την άλλη. Έτσι χωρίς ένα κοινό σχέδιο δράσης, ο κάθε ένας αντιπολιτευόμενος πυρήνας εργαζόταν να ανατρέψει την κυβέρνηση Στοϊλοφ. Η κυβέρνηση έλαβε μέτρα κατά των διαδηλώσεων που οργάνωσε η αντιπολίτευση και έδωσε εντολή στους νομάρχες

³⁷¹ Πρωΐα, 15-12-1894.

³⁷² Πρωΐα 2-1-1895.

³⁷³ Πρωΐα 3-1-1895.

³⁷⁴ Πρωΐα, 16-2-1895.

με εγκύκλιο να εμποδίζουν τις διαδηλώσεις και τις συγκεντρώσεις της αντιπολίτευσης, ενώ ήλεγχαν τις κινήσεις υπόπτων αξιωματικών. Η «Πρωΐα» ήταν σίγουρη έχοντας το παράδειγμα της διακυβέρνησης του Τρικούπη, πως η κυβέρνηση Στοϊλόφ δεν θα μπορούσε να κατευνάσει με τέτοια τεχνάσματα τη λαϊκή αγανάκτηση. Αντιθέτως τέτοιες ενέργειες ερέθιζαν το λαϊκό αίσθημα και επέφεραν τα ακριβώς αντίθετα αποτελέσματα³⁷⁵.

3κ: Η δολοφονία του Σταμπολόφ και η αποτίμηση της πορείας του στον ελληνικό τύπο

Στις 3 Ιουλίου 1895 ο Σταμπολόφ δέχτηκε επίθεση και ο ίδιος υπέκυψε στα τραύματά του³⁷⁶. Η «Πρωΐα» σκιαγράφησε την προσωπικότητα του Σταμπολόφ ως *«ο πανίσχυρος της αρτισυστάτου βουλγαρικής ηγεμονίας δικτάτωρ, εις του οποίου το νεύμα και την θέλησιν οι πάντες εν τε τη Βουλγαρία και εν τω εξωτερικώ ενέδιδον, ο αυτοδημιούργητος ανήρ, ούτινος η σιδηρά θέλησις μετέβαλε της τε Βουλγαρίας και της Ανατολής καθόλου την όψιν και την κατάστασιν, ο βίαιος κυβερνήτης αναγεννηθέντος λαού, όστις δεν εδίστασε ποτέ διά πυρός και σιδήρου να εξουδετερώση παν παρεμβαλλόμενον πρόσκομμα, και όταν ακόμη τούτο προήρχετο παρ' ανδρών μεγάλως υπηρετησάντων την Βουλγαρίαν, ο φοβερός και τρομερός εκείνος του Αίμου Φάλαρις, ο Σταμπούλωφ»*, ο οποίος κατέληγε η εφημερίδα, αργά ή γρήγορα θα δεχόταν επίθεση από τους αντιπάλους του εξαιτίας της απολυταρχικής διακυβέρνησής του και των πολλών θυμάτων που είχε αφήσει πίσω του. Ακόμη και όταν ο Σταμπολόφ κυβερνούσε η ζωή του δεν ήταν εξασφαλισμένη καθώς αρκετές απόπειρες δολοφονίας είχαν οργανωθεί εναντίον του, ενώ όταν παραιτήθηκε η ζωή του βρισκόταν σε διαρκή κίνδυνο. Ο Σταμπολόφ σχεδίαζε να καταφύγει στο εξωτερικό αλλά παρεμποδίστηκε η διαφυγή του από την εξουσία. Ο Φερδινάνδος γνωρίζοντας τον άστατο και επικίνδυνο χαρακτήρα του, προτίμησε να τον περιορίσει εντός της Βουλγαρίας. Ο Σταμπολόφ επεδίωκε να εκμεταλλευτεί το Μακεδονικό Ζήτημα για

³⁷⁵ Πρωΐα 21-2-1895.

³⁷⁶ Πρωΐα, 5-7-1895.

να αναδειχθεί ο εθνικός ήρωας των Βουλγάρων. Όμως η δολοφονία του, ανέτρεψε τα σχέδιά του³⁷⁷.

Η εφημερίδα «Ακρόπολις» αναδημοσίευσε άρθρα των ευρωπαϊκών εφημερίδων για το πώς περιέγραφαν τη δολοφονία του Σταμπολόφ. Η εφημερίδα της Βουδαπέστης «Pesti Naplo» μέσω του ανταποκριτή της σχολίαζε πως ο Σταμπολόφ ανέμενε την δολοφονική επίθεση, γι' αυτό λάμβανε προληπτικά μέτρα. Σύμφωνα με τον Σταμπολόφ η ζωή του ήταν *«εκτεθειμένη εις την θέλησιν των φιλορώσων όπως και η ζωή των διαπρεπεστέρων φίλων του»*.

«Αι Αμβούργειοι ειδήσεις» το όργανο του Βίσμαρκ ανέφερε *«όπως και ημείς ανεμόμεν, ολόκληρος ο τύπος είνε της γνώμης ότι η κατά του Σταμπούλωφ δολοφονική επίθεσις έχει άμεσον ή έμμεσον αφορμήν την Ρωσσίαν»*.

Η εφημερίδα «Φως» δήλωνε πως η δολοφονία του Σταμπολόφ ήταν μια πράξη πολιτική και ο ίδιος ήταν το πρώτο θύμα της νέας πορείας που χάραξε η Βουλγαρία.

Ο γαλλικός τύπος επειδή τασσόταν με τη Ρωσία κρατούσε πιο επιφυλακτική θέση, προσπαθώντας να μειώσει την αρνητική εντύπωση που προκάλεσε η δολοφονία του. Η γαλλική «Εφημερίς των Συζητήσεων» τόνιζε πως η δολοφονία του Σταμπολόφ δεν πρέπει να αποκτά διεθνή σημασία³⁷⁸.

Η εφημερίδα «Ακρόπολις» αναδημοσίευε την συνέντευξη που πήρε η «Εφημερίδα της Φραγκφούρτης» από τον ηγεμόνα της Βουλγαρίας Φερδινάνδο. Ο Φερδινάνδος απέκρουε κάθε υπόνοια ευθύνης και συνενοχής για την δολοφονία του Σταμπολόφ. Αντιθέτως εξέφραζε την ανησυχία του για την θέση του ίδιου και των υπουργών του που βρίσκονταν σε δύσκολη θέση μετά τις τελευταίες εξελίξεις.

Απέδιδε την ευθύνη της δολοφονίας του πρώην πρωθυπουργού στον ίδιο τον Σταμπολόφ αφού *«...προκάλεσεν εναντίον εαυτού μίση άσβεστα δια των αυστηρότατων μέτρων του, δια των χρηματικών εκβιασμών του, δια τινων άθλων του ιδιωτικού του βίου»*.

Ο ίδιος ο Φερδινάνδος αποκάλυπτε πως η κυβέρνηση Στοϊλόφ παρακάλεσε τον Σταμπολόφ να μεταβεί στο εξωτερικό για να διασωθεί αλλά ο ίδιος αρνήθηκε. Στη συνέχεια της συνέντευξης είπε: *«Ελέχθη ότι πρόκειται περί ρωσικής υποκινήσεως»*, αλλά το απέκλειε *«δεν το πιστεύω ποσώς»*. Τελικά απέδιδε το

³⁷⁷ Πρωΐα, 11.7.1895.

³⁷⁸ Ακρόπολις, 11-7-1895.

δολοφονικό χτύπημα στους Βουλγαρομακεδόνες. «Είνε πιθανώτερον ότι οι δολοφόνοι είνε Μακεδόνες». Κλείνοντας την συνέντευξη τόνιζε πως ο ίδιος και η κυβέρνηση θα κατέβαλαν κάθε δυνατή προσπάθεια για τη σύλληψη των υπαίτιων³⁷⁹.

Την κηδεία του Σταμπολόφ την εκμεταλλεύτηκαν για πολιτικούς λόγους οι οπαδοί του, ενώ η οικογένειά του δεν δέχτηκε οποιαδήποτε κίνηση απόδοσης τιμών προς το Σταμπολόφ από τον Φερδινάνδο και την κυβέρνησή του, δείχνοντας με έμμεσο τρόπο ότι τους θεωρούσε υπεύθυνους για τη δολοφονία του. Κατά τη διάρκεια της τελετής ταφής υπήρξαν συμπλοκές μεταξύ των αντιπάλων του Σταμπολόφ με τους οπαδούς του. Η αστυνομία κατάφερε και επανέφερε την τάξη.

Το μίσος που είχε καλλιεργήσει ο Σταμπολόφ διαφαίνεται και από το τηλεγράφημα που έστειλε στη χήρα του Σταμπολόφ η μητέρα ενός από τα θύματά του *«κλαύσατε τον αιμοδιψή φονέα, όστις εν ευθύμω παιχνίδι, εν τω μέσω ασμάτων και χορών αθιγγάνων εν τη μονή του Πύργου υπέγραψε τον τουφεκισμόν του υιού μου Σενετοσλάβου Μιλάρωφ. Ο θεός μοι έδωκε δυνάμεις να ζήσω όπως παρηγορηθώ βλέπουσα τον φονέα πλέοντα εις το αίμα του. Πέμπω την κατάραν μου εις το σηπόμενον πτώμα του»*³⁸⁰. Ο Σταμπολόφ υπήρξε μια αμφιλεγόμενη προσωπικότητα για την ιστορία της Βουλγαρίας. Για αρκετούς (κυρίως υποστηρικτές και ρωσόφοβους) υπήρξε ένθερμος πατριώτης, ο οποίος με κάθε τρόπο διαφύλαξε την ανεξαρτησία της Βουλγαρίας. Για άλλους υπήρξε ένας αδίστακτος δικτάτορας που εκμεταλλευόμενος την ρωσική απειλή, επέβαλε ένα αυταρχικό καθεστώς, διώκοντας, φυλακίζοντας και εκτελώντας τους αντιφρονούντες (κυρίως ρωσόφιλους).

³⁷⁹ Ακρόπολις, 12-7-1895.

³⁸⁰ Πρωΐα, 16-7-1895.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η βαλκανική κρίση 1877-1878 είχε σαν αποτέλεσμα να υπογραφεί η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (3 Μαρτίου 1878). Η δημιουργία της Μεγάλης Βουλγαρίας ως ρωσικού προτεκτοράτου προκάλεσε κρίση και αύξηση των πιθανοτήτων να εμπλακούν σε πόλεμο η Αγγλία και η Αυστρία εναντίον της Ρωσίας, εμπλοκή που τελικά αποφεύχθηκε με τη Συνθήκη του Βερολίνου.

Για την Ρωσία την περίοδο αυτή στόχος ήταν η πολιτική και οικονομική της επέκταση στα Βαλκάνια και η έξοδος της (άμεσα ή έμμεσα) στη Μεσόγειο, εξ ου και το ενδιαφέρον της Ρωσίας για τα Βαλκάνια και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το ενδιαφέρον της αυτό το δικαιολόγησε ως «ιστορική αποστολή» προκειμένου να βοηθήσει τους Βούλγαρους, που υφίσταντο τις αγριότητες των Οθωμανών.

Η ίδρυση και οργάνωση του αυτόνομου βουλγαρικού κράτους οφείλεται στην Ρωσία και τον Τσάρο Αλέξανδρο το Β΄ τον αποκαλούμενο ελευθερωτή της Βουλγαρίας. Η υποχρέωση αυτή όμως δεν οδήγησε την Βουλγαρία να τηρήσει μια θέση υποτακτική απέναντι στη Ρωσία. Όταν διαπίστωσε ότι η ανάμειξη της Ρωσίας στα θέματα της Βουλγαρίας υπερέβαινε τα όρια, αντιστάθηκε στην ρωσική παρέμβαση και ζήτησε υποστήριξη από τις Δυτικές Δυνάμεις.

Η κρίση του Ανατολικού Ζητήματος την συγκεκριμένη περίοδο έφεραν αντιμέτωπες τις Μεγάλες Δυνάμεις και μεγένθυναν τον αυστρорωσικό³⁸¹ ανταγωνισμό. Κάτω από μια ρωσοαυστριακή διαμάχη το βουλγαρικό κράτος θα προσπαθήσει να ανοικοδομηθεί και να εκσυγχρονιστεί, δείχνοντας ότι η αυτονομία δεν συμβιβάζεται με την κυριαρχική ρωσική παρέμβαση. Ιδιαίτερα οι Φιλελεύθεροι

³⁸¹ Τον αυστρорωσικό ανταγωνισμό καθόριζε ο Βίσμαρκ που έπαιζε τον ρόλο διαιτητή μέσω συμμαχιών που οργάνωνε. Αυτές οι συμμαχίες ήταν: α) Η αμυντική συμμαχία 7 Οκτωβρίου 1879 μεταξύ Γερμανίας και Αυστρίας εναντίον της Ρωσίας, προκειμένου να αναγκάσει ο Βίσμαρκ τη Ρωσία να υπογράψει την συμμαχία των τριών Αυτοκρατόρων, β) Στις 18 Ιουνίου 1884 υπογράφηκε νέα συμφωνία των τριών αυτοκρατόρων όπου τα τρία κράτη υπόσχονταν μια «ευμενή ουδετερότητα» σε περίπτωση που το ένα από τα συμβαλλόμενα μέρη βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση με μια τέταρτη δύναμη». Αποφασίστηκε παράλληλα να στηριχθεί η Ρωσία προκειμένου να ενωθεί η Ανατολική Ρωμυλία με τη Βουλγαρία. Η συμφωνία ήταν μυστική (Γερμανία – Αυστρία – Ρωσία). γ) Στις 18 Ιουνίου 1887 υπογράφηκε μυστική γερμανορωσική συμφωνία, την οποία ο Βίσμαρκ ονόμασε συμφωνία επαναβεβαίωσης με την οποία αποφαιζόταν η τήρηση ουδετερότητας σε περίπτωση που η μία δύναμη εμπλακεί σε πόλεμο με άλλη δύναμη. Παράλληλα η Γερμανία αναγνώριζε «την νομιμότητα της ρωσικής επιρροής στη Βουλγαρία και στη Ρωμυλία, καθώς και την στήριξη της Ρωσίας σε περίπτωση που ήθελε να προστατεύσει την είσοδο στη Μαύρη Θάλασσα. Η Ρωσία αγνοούσε τις μεσογειακές συμφωνίες που είχε προωθήσει ο Βίσμαρκ με σκοπό να ουδετεροποιήσει τη Ρωσία και να απομονώσει τη Γαλλία. Ζαχαρίας Ν. Τσιρπανλής, *Η Ευρώπη και ο κόσμος 1814-1914. Τα πολιτικά, διπλωματικά, οικονομικά, κοινωνικά πλαίσια και οι διεθνείς σχέσεις*, β΄ έκδοση, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας, 1993, σσ. 323-336.

πολιτικοί, απόφοιτοι ρωσικών πανεπιστημίων με μηδενιστικές – επαναστατικές πεποιθήσεις είδαν αρνητικά την αυταρχικότητα του Τσάρου, και αντέδρασαν. Δεν συμμορφώθηκαν με τις υποδείξεις των διπλωματικών και στρατιωτικών αντιπροσώπων της Ρωσίας, προτιμώντας να πληρώσουν το τίμημα της αποκοπής τους από την ρωσική επιρροή παρά να έχουν ένα ημιαποικιακό καθεστώς. Η απουσία συντονισμένων αποφάσεων των Ρώσων διπλωματικών και στρατιωτικών απεσταλμένων για τον χειρισμό των βουλγαρικών θεμάτων υπήρξε καταλυτικός παράγοντας που επηρέασε τις σχέσεις τους.

Ηγεμόνας και ρωσόφοβα πολιτικά κόμματα σχημάτισαν μέτωπο κατά των Ρώσων και του ρωσικού ζυγού, μη επιτρέποντάς τους να αποκτήσουν τον πλήρη έλεγχο του στρατού και των εσωτερικών υποθέσεων της Βουλγαρίας. Η βουλγαρική ελίτ υιοθέτησε ένα θεσμικό πλαίσιο αποφεύγοντας να συγχρονιστεί η χώρα με τη γραμμή της Ρωσίας επιτυγχάνοντας παράλληλα να μην επιτραπεί στους μονάρχες η δημιουργία ενός ισχυρού συγκεντρωτικού κράτους.

Η κοινωνία που στην πλειονότητα αποτελείτο από αγρότες, έδειχνε να αδιαφορεί για την πολιτική κατάσταση της χώρας για την οποία ενδιαφέρον έδειχνε μόνο η ελίτ, αφού είχε άμεση σχέση με τον κρατικό μηχανισμό. Τα γεγονότα καμπής της περιόδου, απελευθέρωση, ένωση Ηγεμονίας με την Ανατολική Ρωμυλία και η αποχώρηση των Ρώσων διπλωματών ήταν οι ιστορικές συγκυρίες που δίχασαν την κοινωνία σε ρωσόφιλους και ρωσόφοβους.

Η Ρωσία ήλπιζε ότι μετά την απομάκρυνση των Ρώσων θα ακολουθήσουν ταραχές και θα επέλθη ρήξη ανάμεσα στα κόμματα. Όμως αυτό που μετρούσε πάνω απ'όλα ήταν η επιλογή μιας λύσης προκειμένου να πραγματοποιηθούν οι εθνικοί στόχοι.

Την περίοδο της βουλγαρικής κρίσης και διακυβέρνησης της αντιβασιλείας έγιναν προσπάθειες επαναπροσέγγισης. Μέσα απ'αυτές τις προσπάθειες διαπιστώθηκε ότι για άλλη μια φορά οι Ρώσοι ήθελαν να επιβάλλουν τους όρους τους επιδιώκοντας μια Βουλγαρία εξαρτώμενη από την Πετρούπολη, κάτι το οποίο δεν επιθυμούσε η αντιβασιλεία.

Ο πολιτικός που εναντιώθηκε στην ρωσική επιρροή ισχυροποιώντας τον βουλγαρικό εθνικισμό καταπολεμώντας την πολιτική αποσταθεροποίησης που εξαπέλυσε η Ρωσία (πραξικοπήματα, δολοφονικές απόπειρες, στρατολόγηση βουλγαρομακεδόνων) ήταν ο Σταμπολόφ. Εφαρμόζοντας την πολιτική «της

πυγμής» και συνεργαζόμενος με τις Δυτικές Δυνάμεις κατάφερε να κάνει πραγματικότητα το σύνθημα «Η Βουλγαρία στους Βούλγαρους», ανακόπτοντας την διείσδυση της Ρωσίας στα εσωτερικά θέματα της χώρας. Η προσωπικότητα του νέου ηγεμόνα Φερδινάνδου³⁸² εκμηδενίσθηκε από την πληθωρικότητα και την εμπειρία του Σταμπολόφ, κάτι που δεν ανεχόταν ο Φερδινάνδος γι' αυτό και δρομολόγησε την αποπομπή του. Ο Σταμπολόφ εκπροσωπούσε τις αντιρωσικές δυνάμεις και όσο παρέμενε στην εξουσία η προσέγγιση με την Ρωσία ήταν αδιανόητη. Τον περιθωριοποίησε συνεργαζόμενος με την αντιπολίτευση και οδηγήθηκε σε παραίτηση. Με την νέα κυβέρνηση θα επιτευχθεί η αναγνώριση του Φερδινάνδου και θα αποκατασταθούν οι ρωσοβουλγαρικές σχέσεις. Θα εφαρμοστεί νέα πολιτική στο ζήτημα της Μακεδονίας αφού τον Απρίλιο του 1895 ιδρύθηκε η Εξωτερική Οργάνωση υπό την αιγίδα του στέμματος της Βουλγαρίας και ήταν ένα βουλγαρικό όργανο το οποίο διεκδικούσε τη Μακεδονία³⁸³ για τη Βουλγαρία.

Οι ρωσοβουλγαρικές σχέσεις και οι εξελίξεις των γεγονότων μετά το Συνέδριο του Βερολίνου έως και τον θάνατο του Σταμπολόφ στο βουλγαρικό χώρο καθώς και η στάση που τήρησαν οι Ευρωπαϊκές Δυνάμεις σχολιάστηκαν στην Ελλάδα από την αρθρογραφία του δικομματικού τύπου της περιόδου («Πρωΐα» και «Ωρα») έχοντας ως κύριες πηγές τον διεθνή τύπο και τα διεθνή πρακτορεία.

Μαζί με τον διπλωματικό λόγο συνδιαμόρφωσαν στους αποδέκτες την εικόνα του βουλγαρικού ζητήματος καθώς και των διακυμάνσεων των ρωσοβουλγαρικών σχέσεων τη περίοδο.

Στην Αθήνα έγινε αντιληπτό ότι μετά το 1878 η ισορροπία του βαλκανικού χώρου είχε διαταραχθεί. Τόσο ο στόχος της Ρωσίας για δημιουργία της Βουλγαρίας, ως ρωσικού προτεκτοράτου όσο και η επιδίωξη της Βουλγαρίας για πραγματοποίηση του οράματος της Μεγάλης Βουλγαρίας εκλήφθηκαν ως απειλή για τα συμφέροντα του ελληνισμού.

Η ανάμειξη της Ρωσίας στην οργάνωση της Βουλγαρίας και στην διοίκησή της καθώς και οι συνεχείς παρεμβάσεις της παρουσιάζονται από τον τύπο ως αιτία αναταραχών και διενέξεων ανάμεσα στους ρωσόφιλους-ρωσόφοβους αλλά και στους ίδιους τους Ρώσους αντιπροσώπους και θα οδηγήσουν στην διατάραξη των

³⁸² Με την άνοδο του Φερδινάνδου αναθερμάνθηκε ο ανταγωνισμός Ρωσίας – Αυστρίας. Ζαχαρίας Ν. Τσιρπανλής. *Η Ευρώπη και ο κόσμος 1814-1913*, όπ. σελ. 336.

³⁸³ Λ.Σ. Σταυριανός. *Τα Βαλκάνια από το 1453 και μετά*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας, 2007, σσ. 970-971.

ρωσοβουλγαρικών σχέσεων και την αποπομπή του ηγεμόνα Αλέξανδρου επειδή εναντιώθηκε στη ρωσική επιρροή.

Η ένωση Ανατολικής Ρωμυλίας Βουλγαρίας θεωρήθηκε από τη κυβέρνηση Δηλιγιάννη όχι μόνο ως παραβίαση της Συνθήκης του Βερολίνου αλλά και προάγγελος του ελληνοβουλγαρικού ανταγωνισμού αφού μέσω της αφομοιωτικής πολιτικής του εκβουλγαρισμού εγκυμονούσε ο κίνδυνος αποδυνάμωσης του ελληνικού στοιχείου στις ελληνικές κοινότητες. Ο αντιπολιτευόμενος τύπος παρουσίαζε την Ελλάδα απροετοίμαστη να αντιδράσει στις βουλγαρικές προκλήσεις και ανησυχούσε για τις εξελίξεις στη Μακεδονία. Καυτηρίαζε τους χειρισμούς της κυβέρνησης και απέδιδε ως βασικούς λόγους που αναδείχθηκαν οι Βούλγαροι θρασείς και επικίνδυνοι την ανοχή και τη δειλία της κυβέρνησης. Αντιδρούσε στην υποστήριξη της Μεγάλης Βρετανίας στη Βουλγαρία και ευελπιστούσε να αντιληφθούν οι Μ. Δυνάμεις πως για την αναχαίτιση του πανσλαβισμού, ως προπύργιο μπορούσε να χρησιμοποιηθεί η Ελλάδα.

Οι εξελίξεις οδήγησαν στη μεταστροφή της στάσης Αγγλίας και Ρωσίας αφού η ένωση έγινε αιτία να αντιστραφούν οι ρόλοι που είχαν το 1878. Η Αγγλία διεκδικώντας την επιρροή της στη Βουλγαρία στήριξε την ένωση πιστεύοντας ότι θα δημιουργήσει φράγμα στον επεκτατισμό των Ρώσων σε αντίθεση με τη Ρωσία που δεν επιθυμούσε την ένωση χωρίς την δική της παρέμβαση και μάλιστα όταν οι ρωσοβουλγαρικές σχέσεις δεν είχαν αποσαφηνιστεί.

Οι αντιδράσεις Σερβίας και Ελλάδας επειδή θεώρησαν ότι απειλούνταν τα συμφέροντά τους στην περιοχή μετά την προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας, οδήγησαν στον σερβοβουλγαρικό πόλεμο και την ελληνική επιστράτευση αντίστοιχα. Τα ταπεινωτικά αποτελέσματα όμως και για τις δύο χώρες (ήττα Σερβίας και ναυτικός αποκλεισμός της Ελλάδας από τις Μεγάλες Δυνάμεις) με συνέπεια τη παραίτηση του Δηλιγιάννη, ανέδειξε την δυναμική παρουσία της Βουλγαρίας στα Βαλκάνια.

Η ταπείνωση του αποκλεισμού όχι μόνο τραυμάτισε το εθνικό αίσθημα αλλά η όλη επιχείρηση της «ένοπλης επαιτείας» εκτός από ηθική συνέπεια είχε και οικονομικές επιπτώσεις για το ελληνικό βασίλειο. Παράλληλα έδωσε την ευκαιρία στο Τύπο να μετατρέψει τους πολιτικούς χειρισμούς και το εθνικό ζήτημα σε πεδίο διαπάλης όπως συνήθως συνέβαινε σε περιόδους που τα θέματα είχαν άμεση σχέση με τα εθνικά ζητήματα.

Επιβάλλετο εσωτερική ενδοσκόπηση για να ελεγχθούν οι λόγοι που η Ελλάδα, αν και απέκτησε την ανεξαρτησία της πολύ πριν τη Βουλγαρία είχε περιορισμένη κυριαρχία από τις προστάτιδες Δυνάμεις σε αντίθεση με τη Βουλγαρία, η οποία αν και δεν είχε επίσημη ανεξαρτησία ενεργούσε πιο ελεύθερα από την Ελλάδα.

Η ικανότητα της ανθηγεμονίας να διαχειριστεί την βουλγαρική κρίση παρουσιάστηκε από την διπλωματία ως η περίοδος που απέδειξε ότι μπορεί η πολιτική της Βουλγαρίας να μην ασκείται πάντα με νόμιμα μέσα όπως καταγραφόταν από τον τύπο αλλά σ' αυτό το χρονικό διάστημα ανεδείχθη η πολιτική αρετή του βουλγαρικού λαού και η ανεξαρτησία του φρονήματος.

Το γεγονός ότι θεωρείτο από τους διπλωματικούς κύκλους η Βουλγαρία ικανή να διεκδικήσει την κληρονομιά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εφιστούσε τη προσοχή της Αθήνας. Η Κωνσταντινούπολη πλέον γινόταν το μήλο της έριδος ανάμεσα σε Ελλάδα και Βουλγαρία.

Ο τύπος θεωρούσε ότι η συνεχώς αρνητική στάση της Ρωσίας να επιλύσει το θέμα της διαδοχής όσο και της αναγνώρισης του νέου ηγεμόνα δεν θα της παρείχε την ευκαιρία να ασκήσει εκ νέου την επιρροή της στη Βουλγαρία. Οι Βούλγαροι είχαν αντιληφθεί ότι μπορούσαν να ευημερήσουν και χωρίς νομιμοποιημένο καθεστώς αφού ο Φερδινάνδος που επελέγη από την Εθνοσυνέλευση ηγεμόνευε χωρίς διεθνή αναγνώριση.

Η πρωθυπουργία Σταμπολόφ επί ηγεμονίας Φερδινάνδου περιγράφεται τόσο από τον τύπο όσο και τη διπλωματία ως μία περίοδος που η Βουλγαρία απέφυγε την διπλωματική απομόνωση, βελτιώνοντας τις σχέσεις της με τα ευρωπαϊκά κράτη και εξομαλύνοντας τις βουλγαροτουρκικές σχέσεις. Θεωρούσαν ότι η αναγνώριση του Φερδινάνδου ήταν θέμα ομοφωνίας των Μεγάλων Δυνάμεων.

Η υποστήριξη των Μ. Δυνάμεων προς τη βουλγαρική κυβέρνηση για την έκδοση βερατίων και την τοποθέτηση βουλγαρικών επισκόπων προκάλεσε αγανάκτηση στον ελληνισμό και ο αντιπολιτευόμενος τύπος (Πρωΐα) απέδωσε την επιτυχία αυτή στην ολιγωρία της κυβέρνησης Τρικούπη. Διαμαρτυρόταν για τον διορισμό των βουλγάρων επισκόπων χωρίς την άδεια του Πατριαρχείου. Η δυναμική που αποκτούσε η Εξarchία αλλά και η οικονομική και πολιτική κατάσταση της Βουλγαρίας αποτελούσε κίνδυνο για την Μακεδονία.

Ο φόβος αυτός εντάθηκε μετά την παραίτηση του Σταμπολόφ αφού για την Ελλάδα άρχιζε μια νέα περίοδος με επικείμενη τη ρωσοβουλγαρική συμφιλίωση.

Αυτό που αποδείχθηκε μέσα από τον διπλωματικό λόγο ήταν ότι το μέλλον των σλαβικών λαών στο πλαίσιο του Ανατολικού ζητήματος ήταν υπόθεση των Μεγάλων Δυνάμεων και εξαρτάτο από τους πολιτικούς σχεδιασμούς των Ευρωπαϊκών Συμφωνιών. Η τύχη των βαλκανικών κρατών πάντα θα ελέγχετο και θα κατευθύνετο από τους ισχυρούς, που εκμεταλλεύονταν τους βαλκανικούς ανταγωνισμούς για τα δικά τους συμφέροντα εφαρμόζοντας διασπαστική πολιτική και εμποδίζοντας τις διαβαλκανικές αλλά και διμερείς προσεγγίσεις.

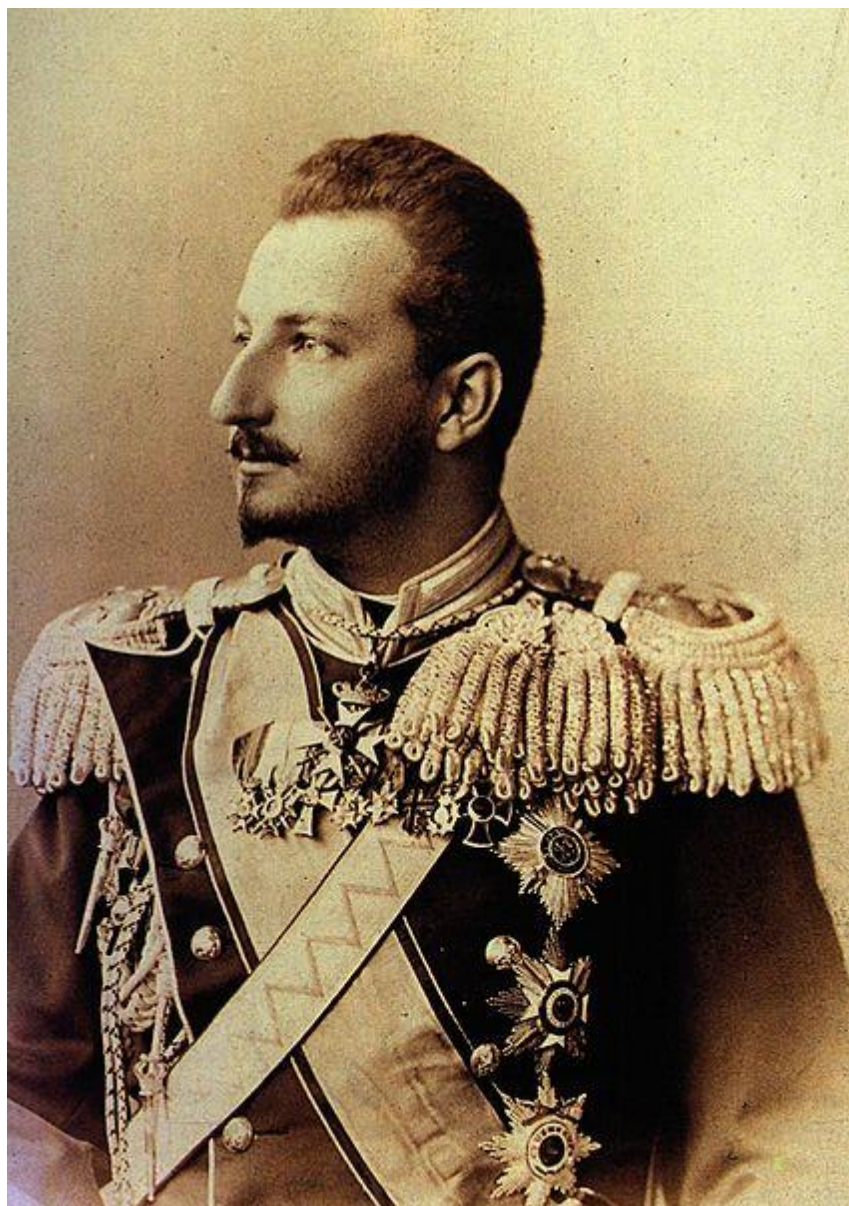
Οι ελπίδες των βαλκανικών κρατών για συνεργασία με τις οποίες ξεκίνησαν για να διεκδικήσουν την ελευθερία τους από τους Οθωμανούς διαψεύδονταν. Η δυναμική του εθνικισμού οδήγησε σε βαλκανικές αντιπαραθέσεις, τη διαιτησία των οποίων αναλάμβαναν οι Μεγάλες Δυνάμεις.

Οι ενδοβαλκανικές αντιπαλότητες ανέδειξαν τις ρωγμές του πανσλαβιστικού οράματος καθώς και τη δυσκολία να πραγματοποιηθεί βάσει των θεωριών των διανοουμένων της Ανατολικής Ευρώπης μια Ανατολική Ομοσπονδία των λαών της, ενωμένης με κοινούς δεσμούς.

Ο σερβοβουλγαρικός πόλεμος υποδείκνυε ότι οι σλαβοφιλικές ιδέες ναυάγησαν. Επιβεβαιώθηκε ότι οι ομόδοξοι δύσκολα θα συμβίωναν αρμονικά στα Βαλκάνια μετά την απόκτηση της ανεξαρτησίας τους όσο παρέμενε σε εκκρεμότητα το Μακεδονικό ζήτημα. Κάθε προσπάθεια για συνεργασία την έβλεπαν στο εξής με καχυποψία αφού τα συμφέροντα ήταν αλληλοσυγκρουόμενα.

Οι Έλληνες πολιτικοί έπρεπε να εγκαταλείψουν την αντιπανσλαβιστική ρητορεία που χρησιμοποιούσαν ακόμα και μετά την διακοπή των ρωσοβουλγαρικών σχέσεων και να συνειδητοποιήσουν την κρισιμότητα της κατάστασης αφού όλα έδειχναν ότι ο εθνικός ανταγωνισμός θα διεξάγετο στη Μακεδονία. Έπρεπε να ανασυνταχθούν και να συνεργασθούν παραβλέποντας τις πολιτικές διαφορές τους για να αντισταθούν στις επεκτατικές διαθέσεις του νέου εχθρού καταστρώνοντας ένα αποτελεσματικό σχέδιο εξωτερικής πολιτικής αφού διαπίστωναν ότι ο βουλγαρικός εθνικισμός ήταν ένας έντονα επιθετικός και ανταγωνιστικός εθνικισμός.

Παράρτημα

Ο βασιλιάς της Βουλγαρίας Φερδινάνδος

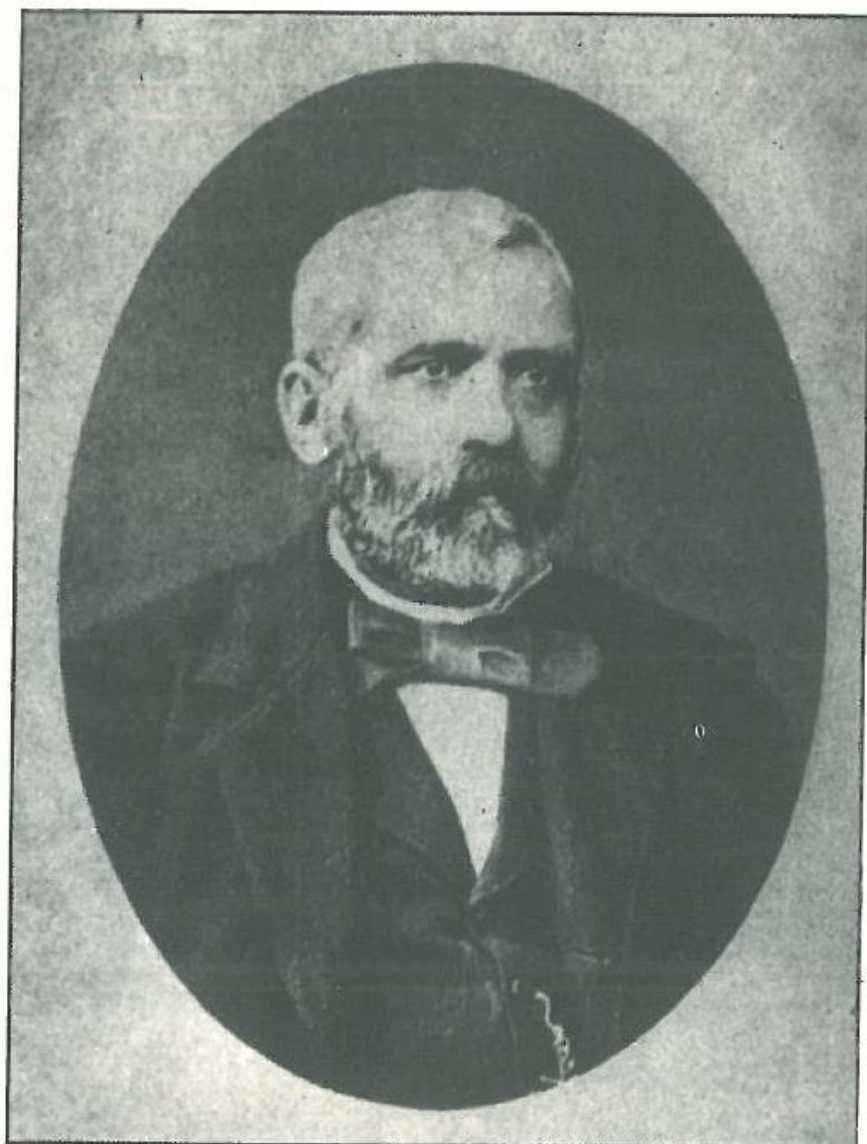
**Η επιτροπή που αναζητούσε τον δεύτερο πρίγκιπα της Βουλγαρίας
(Κωνσταντίν Στοιΐλοφ, Ντιμίταρ Γκρέκοφ και Κωνσταντίν Κάλτσεφ)**

Ο ρωσόφιλος Μητροπολίτης Κλήμης του Τυρνόβου

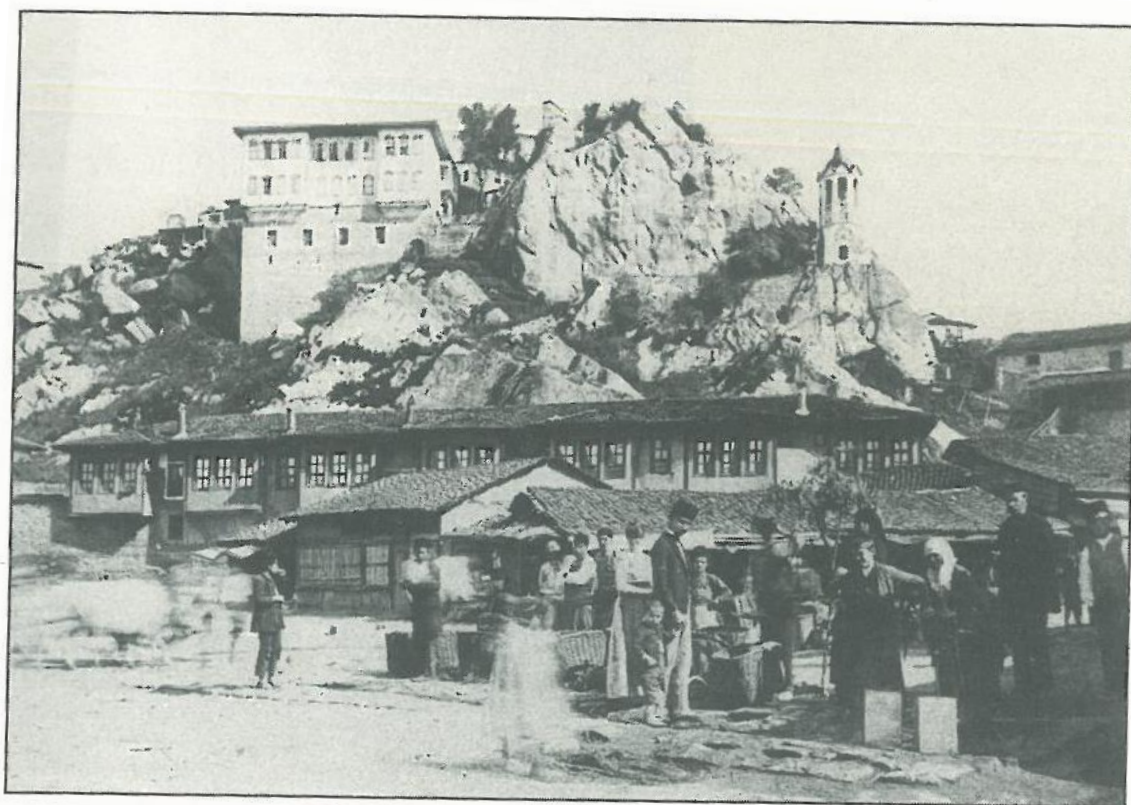
Ο ρωσόφιλος Πέτκο Καραβέλοφ

Ο ρωσόφιλος Ντραγκάν Τσανκόφ

Ο πρίγκιπας Αλέξανδρος Μπάττενμπεργκ

Η Φιλιππούπολη το 1892

Η Βουλγαρία σύμφωνα με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου 1878

Ο Χάρτης των Βαλκανίων σύμφωνα με τη Συνθήκη του Βερολίνου του 1878

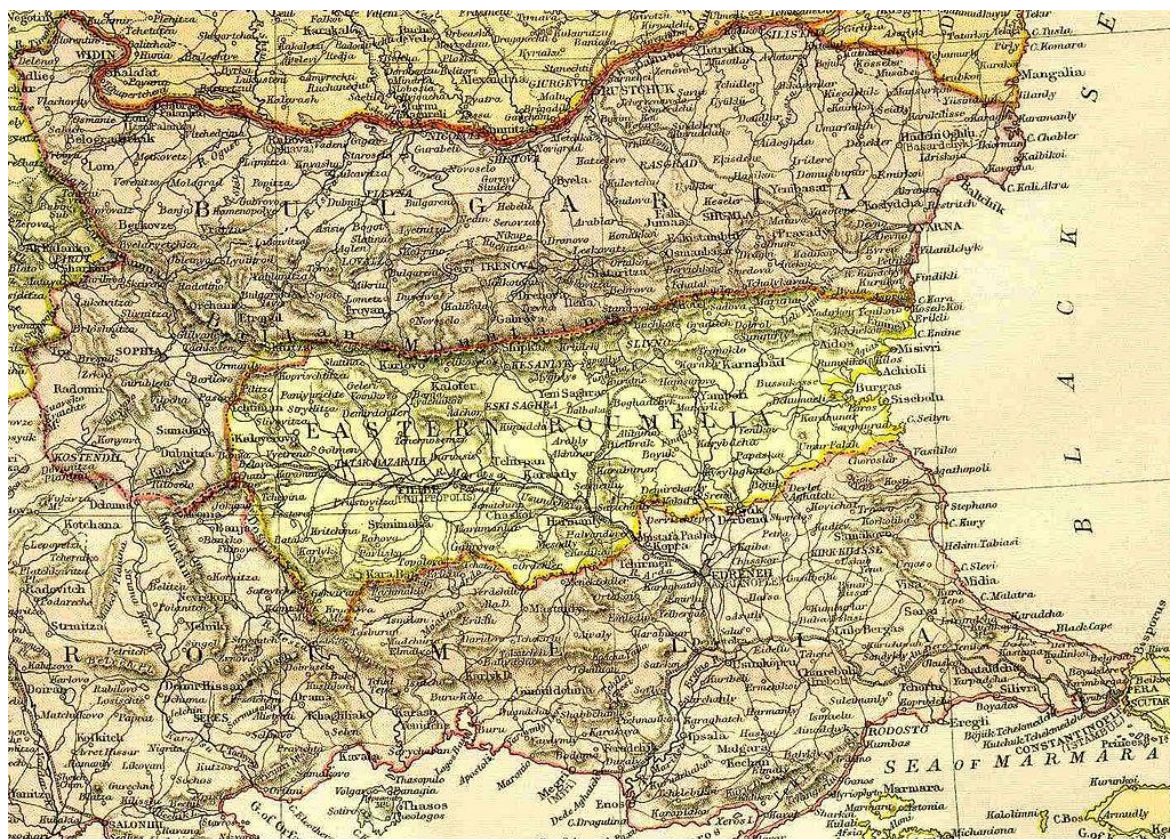
**Οι αλλαγές στα σύνορα της Βουλγαρίας σύμφωνα με την Συνθήκη του Αγίου
 Στεφάνου και το Συνέδριο του Βερολίνου (1878)**

Πολιτικός χάρτης της Βουλγαρίας και Ανατολικής Ρωμυλίας (1878)

Τα όρια της Βουλγαρικής Εξαρχίας (1870-1912)

Ο Χάρτης Βουλγαρίας - Ανατολικής Ρωμυλίας

Γραμματόσημο της Ανατολικής Ρωμυλίας

Εφημερίδες

- «Ακρόπολις»
- «Παλιγγενεσία»
- «Πρωΐα»
- «Ωρα»

Αρχεία

- Αρχείο Στέφανου Δραγούμη από τη Γεννάδιο Βιβλιοθήκη.
- Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών από την ιστοσελίδα [archείο. mfa.gr](http://mfa.gr).

Βιβλιογραφία

- Γιαννουλόπουλος Γιάννης, «*Η ευγενής μας τύφλωσις...*», *εξωτερική πολιτική και «εθνικά θέματα» από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή*, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2003.
- Γούναρης Βασίλης, *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων, από το Διαφωτισμό έως τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Αθήνα: Επίκεντρο, 2007.
- Crampton Richard J. *Bulgaria 1878-1918 A History*, New York: Cambridge University Press, 1983.
- Crampton Richard J. *A Concise History of Bulgaria*, New York: Cambridge University Press, 1997.
- Διάλλα Άντα, *Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια, Ιδεολογία και πολιτική στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2009.
- Daskalov Roumen, *Debating the Past, modern Bulgary History From Stambolov to Zhivkov*, Budapest – New York: Central European University Press, 2011.
- *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου 1784-1974*, Αθήνα, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών /103/ Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2008 τόμοι Γ και Δ.
- *Εθνικό κίνημα και Βαλκάνια*, Αθήνα, εκδόσεις Θεμέλιο, 1996.
- Hobsbawm Eric, *Η εποχή των Αυτοκρατοριών 1875-1914*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2007.
- Jelavich Barbara, *Ιστορία των Βαλκανίων 18^{ος} - 19^{ος} αιώνας*, Αθήνα: Πολύτροπον, 2006.

- Jelavich Barbara, *Russia's Balkan entanglements 1806-1914*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991.
- *Ιστοριογραφία της Νεότερης και Σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002*, Δ' Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας – Πρακτικά, Αθήνα: Ε.Ι.Ε. 2004.
- Κοππά Μαριλένα, *Η συγκρότηση των κρατών στα Βαλκάνια (19^{ος} αιώνας), τρεις και μία περιπέτεια*, Αθήνα: Λιβάνη, 2002.
- *Κυριαρχίες και συνειδήσεις στην Ανατολική Μεσόγειο 1880-1920*, Ηράκλειο, Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, 2014.
- Κωφός Ευάγγελος, *Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα 1875-1881*, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 2001.
- Λέκκας Παντελής, *Η Εθνικιστική Ιδεολογία, πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Αθήνα: Παπαζήση 2011.
- Λούβη Λίνα, *Περιγέλωτος Βασίλειον, οι σατιρικές εφημερίδες και το εθνικό ζήτημα 1875-1886*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2002.
- Λυμπεράτος Ανδρέας, *Οικονομία, πολιτική και Εθνική Ιδεολογία, η διαμόρφωση των εθνικών κομμάτων στη Φιλιππούπολη τον 19^{ον} αιώνα*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2009.
- Μαζάουερ Μάρκ, *Τα Βαλκάνια*, Αθήνα: Πατάκης, 2016.
- Ματάλας Παρασκευάς, *Έθνος και Ορθοδοξία, Οι περιπέτειες μιας σχέσης, από το «Ελλαδικό» στο βουλγαρικό σχίσμα*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2003.
- Μοσχόπουλος Νικηφόρος, *Ιστορία της Βουλγαρίας*, Αθήνα: Ανατύπωσις εκ της Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαίδειας, 1929.
- Μπακάλοφ Γκιόργκι, Ματάνοφ Χρίστο, Μίτεφ Πλάμεν, Ίλτσεφ Ιβάν, Μαρίνοβα - Χρηστίδη Ρουμιάνα, *Ιστορία της Βουλγαρίας*, Αθήνα: Επίκεντρο, 2015.
- *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση 1453-1981*, Πρακτικά του Α' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1999.
- *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην εποχή του Διαφωτισμού και στον εικοστό αιώνα*, Πρακτικά του Γ' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2007.

- Pavlowitch Stevan K. *Ιστορία των Βαλκανίων 1804-1945*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας/σειρά Ιστωρ, 2005.
- Πολίτης Αλέξης, *Ρομαντικά χρόνια, Ιδεολογίες και Νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, Αθήνα: Ε.Μ.Ν.Ε. – Μνήμων, 2009.
- Σκοπετέα Έλλη, *Το πρότυπο βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα, όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Αθήνα: Πολύτυπο, 1988.
- Σταυριανός Λευτέρης, *Τα Βαλκάνια από το 1453 και μετά*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2007.
- Σφέτας Σπυρίδων, *Ελληνοβουλγαρικές αναταράξεις 1880-1908*, Αθήνα: Επίκεντρο, 2008.
- Τα Βαλκάνια εκσυγχρονισμός, ταυτότητες, ιδέες, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2014.
- *Τα Ιστορικά*, τεύχος 34, Αθήνα: Μέλισσα, 2001.
- *Τα Ιστορικά*, τεύχος 44, Αθήνα: Μέλισσα, 2006.
- Τσακαλογιάννης Πάνος, *Σύγχρονη Ευρωπαϊκή Ιστορία, από τη Βαστίλλη στο τείχος του Βερολίνου (1789-1989)*, Τόμος Α', Αθήνα: Εστία, 2000.
- Τσιρπανλής Ζαχαρίας Ν., *Η Ευρώπη και ο κόσμος 1814-1914*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 1993.